

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΚΑΙ ΝΕΑ ΜΕΣΑ»

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ

Ιστορία και συλλογική μνήμη στον δημόσιο χώρο- Τιμώντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Ειρήνη- Αγγελική Καραμπού

Αθήνα, 2023

Τριμελής Επιτροπή

Ανδρομάχη Γκαζή, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Μαρία Παραδείση, Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου

Ιωάννης Σκαρπέλος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright © Ειρήνη- Αγγελική Καραμπού, 2023

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στον πατέρα μου,

Συντομογραφίες

ΓΕΝΟΠ/ ΔΕΗ: Γενική Ομοσπονδία Προσωπικού ΔΕΗ

ΔΕΗ: Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΗΕΑΠ: Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών- Πειραιώς

ΟΛΠ: Οργανισμός Λιμένος Πειραιά

ΠΕΑΕΑ: Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες στους εκπροσώπους των τριών φορέων που υλοποιούν ή έχουν υλοποιήσει επετειακές εκδηλώσεις για τη Μάχη της Ηλεκτρικής:

Στην Αντιδήμαρχο Παιδείας Κερατσινίου- Δραπετσώνας,

Στην Ιστορικό και Υπεύθυνη του Ιστορικού Αρχείου ΔΕΗ,

Στα μέλη του Δ.Σ. της ΠΕΑΕΑ Κερατσινίου,

για την παραχώρηση των συνεντεύξεων, τον δανεισμό του φωτογραφικού/ οπτικοακουστικού υλικού και την άμεση ανταπόκρισή τους στα ποικίλα αιτήματά μου, καθώς η συνδρομή τους υπήρξε πολύτιμη για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες στους Διευθυντές των Σχολείων της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης που αποδέχτηκαν το αίτημα δειγματοληπτικής έρευνας στις μονάδες τους και στους μαθητές που συμμετείχαν, καθώς η συμβολή τους υπήρξε καθοριστική για την ολοκλήρωση της εργασίας.

Θερμές ευχαριστίες στην επιβλέπουσα καθηγήτρια, κα. Ανδρομάχη Γκαζή για την καθοδήγηση, καθώς η εργασία δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς τη δική της εποπτεία.

Περιεχόμενα

Βιβλιογραφική επισκόπηση - Θεωρητικό πλαίσιο	13
Κεφάλαιο 1	22
Η Μάχη της Ηλεκτρικής στην ιστορία και στη μνήμη	22
Εγγράφοντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός στη μνήμη.	22
Καταγράφοντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός στην ιστορία.	28
Κεφάλαιο 2	39
Η Μάχη της Ηλεκτρικής και οι επιλογές αναπαράστασής της από τους φορείς ενδιαφέροντος	39
Κεφάλαιο 3	58
Ποιοτική έρευνα στο πεδίο των εμπλεκόμενων φορέων	58
Κεφάλαιο 4	71
Ποσοτική έρευνα στο πεδίο των συμμετεχόντων	71
Συμπεράσματα - Προτεινόμενη εκπαιδευτική δράση με βάση τα δεδομένα των ερευνών	93
Πηγές	103
Βιβλιογραφία	103

Πίνακες

Πίνακας 1. Συγκριτικός πίνακας των απαντήσεων των φορέων ενδιαφέροντος σύμφωνα με τον οδηγό συνέντευξης	67
---	----

Γραφήματα

Γράφημα 2α. Συμμετοχή στις δράσεις για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής ...

..... 79

Γράφημα 2β. Έχω συμμετάσχει σε μία ή περισσότερες δράσεις για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής

..... 80

Γράφημα 2γ: Θα ήθελα να συμμετάσχω στη δράση ή να επισκεφθώ την έκθεση ξανά

..... 80

Γράφημα 3α. Σε ποια ή ποιες από τις παρακάτω δράσεις έχω συμμετάσχει

..... 81

Γράφημα 3β. Σε ποια ή ποιες από τις παρακάτω δράσεις έχω συμμετάσχει

..... 81

Γράφημα 4α. Από τη δράση/ τις δράσεις που συμμετείχα, τι θυμάμαι πιο πολύ

..... 82

Γράφημα 4β. Από τη δράση/ τις δράσεις που συμμετείχα, τι θυμάμαι πιο πολύ

..... 82

Γράφημα 5α. Συμμετοχή σε επιμέρους δραστηριότητες με αφορμή ή κατά τη διάρκεια της δράσης για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής

..... 83

Γράφημα 5β. Συμμετοχή σε επιμέρους δραστηριότητες με αφορμή ή κατά τη διάρκεια των δράσεων για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής

..... 83

Γράφημα 6. Συνολική συμμετοχή στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου

..... 84

Γράφημα 8α. Συζητήσαμε στην τάξη για τη Μάχη της Ηλεκτρικής

..... 84

Γράφημα 8β. Συζητήσαμε στην τάξη για τη Μάχη της Ηλεκτρικής

..... 85

Γράφημα 9α. Κάναμε κάποια εργασία σχετικά με τη Μάχη της Ηλεκτρικής

..... 85

Γράφημα 9β. Κάναμε κάποια εργασία σχετικά με τη Μάχη της Ηλεκτρικής

..... 86

Γράφημα 10α. Τι σκέφτομαι όταν ακούω τη φράση "Μάχη της Ηλεκτρικής"

..... 86

Γράφημα 10β. Τι σκέφτομαι όταν ακούω τη φράση "Μάχη της Ηλεκτρικής"

..... 87

Γράφημα 10γ. Τι σκέφτομαι όταν ακούω τη φράση "Μάχη της Ηλεκτρικής"	87
Γράφημα 11α. Γιατί θεωρώ σημαντική τη Μάχη της Ηλεκτρικής	88
Γράφημα 11β. Γιατί θεωρώ σημαντική τη Μάχη της Ηλεκτρικής	88
Γράφημα 12α. Τι θα ήθελα να ρωτήσω τους Αγωνιστές της Μάχης	89
Γράφημα 12β. Τι θα ήθελα να ρωτήσω τους Αγωνιστές της Μάχης	89
Γράφημα 12γ. Τι θα ήθελα να ρωτήσω τους Αγωνιστές της Μάχης	90
Γράφημα 14α. Τι μου άρεσε περισσότερο από τη δράση που συμμετείχα/ την έκθεση που επισκέφθηκα	90
Γράφημα 14β. Τι μου άρεσε περισσότερο από τη δράση που συμμετείχα/ την έκθεση που επισκέφθηκα	91
Γράφημα 14γ. Τι μου άρεσε περισσότερο από τη δράση που συμμετείχα/ την έκθεση που επισκέφθηκα	91
Γράφημα 15α. Πώς αισθάνθηκα μετά την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση	92
Γράφημα 15β. Πώς αισθάνθηκα μετά την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση	92
Γράφημα 15γ. Πώς αισθάνθηκα μετά την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση	93

Εικόνες

Εικόνα 1. Αποκαλυπτήρια Μνημείου Πεσόντων Μάχης Ηλεκτρικής (13/10/1948), © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ

.....
..... 43

Εικόνα 2. Επετειακή εκδήλωση στο μνημείο της Μάχης της Ηλεκτρικής από τα μέλη της ΠΕΑΕΑ, © Αρχείο ΠΕΑΕΑ

.....
45

Εικόνα 3. Άποψη της πρώτης ενότητας της έκθεσης της ΠΕΑΕΑ, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού

.....
..... 46

Εικόνα 4. Η δεύτερη ενότητα της έκθεσης αφιερωμένη στους νεκρούς της Μάχης της Ηλεκτρικής, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού

..... 47

Εικόνα 5. Η συμβολική τοποθέτηση της σημαίας της μάχης μέσα σε κόκκινο κελί στο πλαίσιο της ιστορικής έκθεσης, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού

..... 48

Εικόνα 6. Η τελευταία ενότητα της έκθεσης με προσωπικές φωτογραφίες, χειρόγραφα και ιδιωτικά αρχεία Αγωνιστών, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού

..... 49

Εικόνα 7. Άποψη της ιστορικής έκθεσης που διοργανώθηκε εντός του εργοστασίου στον Αγ. Γεώργιο Κερασινίου, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ

..... 51

Εικόνα 8. Η δεύτερη ενότητα της έκθεσης, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ

..... 53

Εικόνα 9. Η τρίτη ενότητα της έκθεσης για την πορεία προς της Απελευθέρωση, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ

.....
..... 54

Εικόνα 10. Η τέταρτη ενότητα της έκθεσης για τη Μάχη της Ηλεκτρικής, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ

.....
..... 55

Εικόνα 11. Μαθητικός Αγώνας δρόμου γύρω από το εργοστάσιο όπου έγινε η μάχη της Ηλεκτρικής, χ.χ., © Αρχείο ΠΕΑΕΑ

..... 57

Περίληψη

Οι επέτειοι μνήμης των ιστορικών γεγονότων συνιστούν ενδιαφέρουσες περιπτώσεις μελέτης σχετικά με τη διατήρηση και τη μεταβίβαση της συλλογικής μνήμης καθώς και την κατασκευή της συλλογικής ταυτότητας διαμέσου των ποικίλων κοινωνικών αναπαραστάσεων. Λαμβάνοντας υπόψη τις θεωρίες που αναφέρονται τόσο στη συγκρότηση και στην αλληλεπίδραση των διαφόρων ειδών μνήμης (ατομική, συλλογική, κοινωνική, πολιτισμική) όσο και στη σχέση τους με την ιστορία, η παρούσα εργασία επιχείρησε να μελετήσει το παράδειγμα της επετείου μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής, όπως παρουσιάζεται στις αναπαραστατικές δράσεις των φορέων ενδιαφέροντος.

Για τους σκοπούς της εργασίας, αξιοποιήθηκαν ποικίλα μεθοδολογικά εργαλεία, ώστε 1. ν' αναλυθεί το περιεχόμενο των δράσεων του εκάστοτε φορέα, προκειμένου να σκιαγραφηθεί η συλλογική μνήμη της εμπλεκόμενης ομάδας που εκπροσωπεί, 2. να διερευνηθεί και η σχετική επικοινωνιακή πολιτική του εκάστοτε φορέα διαμέσου της ποιοτικής έρευνας, προκειμένου να μελετηθεί συγκριτικά ο βαθμός σύγκλισης μεταξύ των επιδιώξεών τους και 3. ν' αποτυπωθεί ποσοτικά η πρόσληψη της μνήμης του ιστορικού γεγονότος από τη βασική ομάδα- στόχο, δηλαδή τους μαθητές που συμμετείχαν στις δράσεις, προκειμένου ν' αξιολογηθεί η μεταβίβαση της μνήμης διαγενεακά. Σκοπό των παραπάνω αποτέλεσε η άντληση δεδομένων για την πρόταση μιας πρωτότυπης επικοινωνιακής δράσης που θα ανταποκρίνεται εξίσου στους στόχους του κάθε φορέα ενδιαφέροντος και στις ανάγκες της συγκεκριμένης ομάδας κοινού.

Από τις επιμέρους διαδικασίες της έρευνας, προέκυψε ότι οι επικοινωνιακές δράσεις των τριών φορέων, του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, της ΠΕΑΕΑ και του Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας ακολουθούν τις εν λόγω επικοινωνιακές πολιτικές για ν' αναδείξουν τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής ως μέρος της συλλογικής ταυτότητας των ομάδων που εκπροσωπούν. Συγκεκριμένα, το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ εντάσσει το εν λόγω γεγονός στο πλαίσιο της βιομηχανικής κληρονομιάς και του εξηλεκτρισμού, επισημαίνοντας την ιστορική σημασία του ιδιόκτητου ηλεκτροπαραγωγικού εργοστασίου όπου δόθηκε η μάχη. Ομοίως, η ΠΕΑΕΑ

αναδεικνύει τον ρόλο των ΕΛΑΣιτών μαχητών στη διάσωση του εργοστασίου ως πράξη οργανωμένης αντίστασης που οδήγησε στην τελική απελευθέρωση από τους Γερμανούς. Τέλος, ο Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας αναγνωρίζει τη σημασία της Μάχης για την περιοχή και την τοπική κοινωνία. Στο πεδίο της πρόσληψης, φαίνεται πως οι μαθητές παρουσιάζουν ενδιαφέρον για συγκεκριμένες πτυχές των δράσεων, δίνοντας έμφαση στον αστικό χώρο, στους πρωταγωνιστές και στο οπτικοακουστικό υλικό. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίθηκε σκόπιμη η πρόταση μιας εκπαιδευτικής δράσης με στοιχεία παιγνιώδους μάθησης στον φυσικό και στον εικονικό χώρο.

Λέξεις- κλειδιά: Μάχη της Ηλεκτρικής, Επέτειος Μνήμης, Συλλογική Μνήμη, Κερατσίνι, Πάουερ, Απελευθέρωση.

Abstract

The commemorative anniversaries of historical events constitute interesting case studies regarding the preservation and transmission of collective memory as well as the construction of collective identity through diverse social representations. Taking into account the theories that refer both to the construction and the interaction between the various types of memory (individual, collective, social, cultural) and their connection with history, this paper attempted to study the example of the anniversary of the Battle of Elektriki, as it is presented in the representational actions of the stakeholders.

For this reason, a variety of methodological tools were used, in order to 1. analyze the content of the actions of each stakeholder and outline the collective memory of the involved group, 2. investigate the relevant communicative strategy of each organization through qualitative research and compare the convergence between their aims and 3. capture the reception of the memory of this historical event by examining the basic target group who participated in the actions and evaluate the transgenerational transfer of memory. These procedures aimed to collect data in order to propose a prototype action that would equally respond to the goals of each stakeholder and the needs of the target group of students. According to the results of the research, the commemorative actions of the three stakeholders respond to the designed communication strategies in order to highlight the memory of the Battle of Elektriki as part of the collective identity of the groups they represent. As for the reception it seems that the students are interested in specific aspects of the actions, emphasizing the urban space, the protagonists and the audiovisual material. For this reason, it was considered to propose an educational activity with elements of playful learning in physical and virtual space.

Keywords: Battle of the Elektriki, Commemoration, Collective Memory, Keratsini city, Power, Liberation.

Εισαγωγή

Βιβλιογραφική επισκόπηση - Θεωρητικό πλαίσιο

Η ιστορία και η μνήμη συνιστούν δύο διακριτά στοιχεία τα οποία οδηγούν στη γνώση και τη μνημονική αντανάκλαση του παρελθόντος διαμέσου των κοινωνικών αναπαραστάσεων. Καθώς οι εν λόγω αναπαραστάσεις συνιστούν κοινωνικές διαδικασίες που είναι άμεσα συνυφασμένες με τη διαχρονική υπόσταση μιας μικρής ή μεγάλης ομάδας ενδιαφέροντος, εργαλειοποιούνται για να μεταβιβάσουν τη μνήμη διαγενεακά ή ενσωματώνονται στο πλαίσιο της καθημερινής επικοινωνίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το εκάστοτε πολιτισμικό περιβάλλον καθορίζει τα στοιχεία που διαμορφώνουν την ιστορική αφήγηση και τη συλλογική μνήμη ανά χρονική περίοδο, αξιοποιώντας επιλεγμένες επικοινωνιακές πρακτικές οι οποίες συγκροτούν την κουλτούρα. Τόσο η διαλογική όσο και η ανταγωνιστική σχέση που παρατηρούνται μεταξύ του επιστημονικού ιστορικού λόγου και της πολυπρισματικής κοινωνικής μνήμης συντελούν στη διαμόρφωση των επιμέρους συλλογικών ταυτοτήτων οι οποίες ανταποκρίνονται στις παροντικές ανάγκες και αντιλήψεις των ομάδων μιας κοινωνίας. Επομένως, ενδιαφέρον παρουσιάζει η θεωρητική προσέγγιση για τη λειτουργία της ιστορικής αλλά και της μνημονικής καταγραφής στην αναπαράσταση γεγονότων, καθώς και οι μεταβολές που παρατηρούνται ως προς τις επιλογές και τη νοηματοδότησή τους από τις κοινωνικές ομάδες στο εκάστοτε πολιτισμικό πλαίσιο αναφοράς.

Στο πλαίσιο αυτό, ο διάλογος για τη σημασία της μνήμης στις κοινωνικές επιστήμες συμπεριλαμβάνει διαφοροποιημένες θεωρήσεις, αφού το ζήτημα της κοινωνικής μνήμης και της κοινωνικής ιστορίας δεν αποτελεί νέο φαινόμενο. Αντιθέτως, απασχόλησε τους κοινωνιολόγους και τους κοινωνικούς ιστορικούς ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα (Halbwachs, 2013α). Έτσι, η θεωρητική στροφή προς τις ανθρωπιστικές επιστήμες κατά τη δεκαετία του 1970 επέτρεψε την ανάδειξη της κοινωνικής εμπειρίας, οδηγώντας ποικίλες ομάδες στο να θέσουν τη μνήμη στο επίκεντρο των διεκδικήσεων για τη συγκρότηση της ταυτότητάς τους.

Καθώς η επιστημονική καταγραφή και τεκμηρίωση του παρελθόντος προϋποθέτει τη χρονική απόσταση και τη συναισθηματική απεμπλοκή, η μαρτυρία

όσων βίωσαν ένα γεγονός συνιστά συνεκτικό στοιχείο της κοινωνικής μνήμης, αλλά δεν συνεπάγεται την ιστορική πιστότητα. Παρόλ' αυτά, η βασική διάκριση μεταξύ ιστορικού λόγου και κοινωνικής μνήμης αποτυπώνεται στη διαπίστωση του Halbwachs (2013α) ότι "η ιστορία παράγεται όταν παύει να υφίσταται η ζώσα μνήμη", προκειμένου να διατηρήσει όσες πληροφορίες θεωρούνται σημαντικές για την γνώση του παρελθόντος στο παρόν. Συνεπώς, οι συλλογικές μνήμες κατασκευάζονται από τα κοινωνικά υποκείμενα που φέρουν μια κοινή εμπειρία, τοποθετημένη σ' ένα συγκεκριμένο χώρο και βιωμένη στο πρόσφατο παρελθόν. Παρά την υποκειμενικότητα που τη διακρίνει, η ατομική μνήμη υπεισέρχεται στο κοινωνικό περιβάλλον όπου ανήκει το βίωμα του γεγονότος και "συνδιαλέγεται" με άλλες παρόμοιες σε μια διαδικασία "μνημονικής κοινωνικοποίησης"¹, που αναγνωρίζει κοινά χωροχρονικά σημεία αναφοράς. Έτσι, η κατασκευή της κοινωνικής μνήμης προκύπτει από την αλληλεπίδραση μεταξύ ατομικής και συλλογικής εμπειρίας, η οποία οδηγεί στον σχηματισμό κοινωνικών ομάδων με συγκεκριμένη αντίληψη για το βιωμένο παρελθόν. Παράλληλα, η ανασυγκρότηση του βιωμένου παρελθόντος επιτυγχάνεται με τη συγκέντρωση αναμνήσεων προερχόμενων από την κοινωνική εμπειρία, οι οποίες ανασυστήνουν και σημασιοδοτούν ένα γεγονός εντός του σύγχρονου πολιτισμικού περιβάλλοντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο καθιστούν τη μνήμη του συλλογική, δηλαδή κοινώς αποδεκτή και ενδιαφέρουσα για μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα. Σύμφωνα με την Irwin- Zarecka (1994 στο Μαντόγλου 2010, σελ. 197), τα μέλη των εν λόγω ομάδων δημιουργούν κοινότητες μνήμης, εφόσον αναγνωρίζουν μια σχέση δεσμού μεταξύ τους λόγω της κοινής εμπειρίας. Αντιθέτως, η ιστορική αφήγηση συντίθεται ως μια συνεχής και συνολική αποτύπωση, η οποία αποδεσμεύεται από τον συναισθηματικό αντίκτυπο της μνήμης, προκειμένου ν' αναλύσει τις πτυχές ενός ζητήματος με χρονολογική και αιτιακή σειρά, χωρίς να εμμένει σε μία ή περισσότερες πλευρές. Επιπλέον, απευθύνεται σε νέες κοινωνικές ομάδες που έχουν αποστασιοποιηθεί από την εμπειρία του παρελθόντος, αφού τα μέλη τους δεν φέρουν πια τη συλλογική ταυτότητα των προηγούμενων ομάδων στις οποίες ανήκαν, παρότι διατηρούν μεμονωμένα στοιχεία τους.

Λαμβάνοντας υπόψη τη ρευστότητα της κοινωνικής ταυτότητας, ο Halbwachs (2013α) υποστηρίζει ότι τα άτομα συνδέονται συνεχώς με νέες κοινωνικές ομάδες,

¹ Ο όρος "μνημονική κοινωνικοποίηση" αποδίδεται στον Zerubavel (1997). Βλ. Γκαζή (2010), σελ. 346

διευρύνοντας τα ενδιαφέροντα, τις αξίες και τις διαδράσεις τους. Κατά αυτόν τον τρόπο, υιοθετούν διαφοροποιημένες ταυτότητες που δεν συμβαδίζουν με τη συλλογική μνήμη των προγενέστερων ομάδων στις οποίες εντάσσονταν, εφόσον δεν υφίσταται πλέον η ατομική ή συναισθηματική εμπειρία που θα ενεργοποιούσε τη συγκεκριμένη μνήμη. Η παραπάνω άποψη φαίνεται πως καθόρισε την εξέλιξη της θεωρητικής συζήτησης σχετικά με τη λειτουργία της μνήμης για την κατασκευή των κοινωνικών ταυτοτήτων, η οποία συνάδει με την αντίστοιχη λειτουργία των κοινωνικών αναπαραστάσεων για τη διατήρηση των κοινωνικών ταυτοτήτων.

Συγκεκριμένα, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις φαίνεται να συντελούν τόσο στη διαφύλαξη και μεταβίβαση της μνήμης όσο και στη διάδοση της ιστορικής γνώσης, αφού ανασυστήνουν το παρελθόν στο παρόν, διατηρώντας το ενδιαφέρον της κοινότητας για την ανάμνηση ενός γεγονότος. Σύμφωνα με τον Moscovici (1984 στο Μαντόγλου 2005), οι κοινωνικές αναπαραστάσεις δομούνται στο πλαίσιο δύο σημαντικών διαστάσεων, της οργάνωσης και της σύστασης από την οποία αποτελούνται. Δηλαδή, ο τρόπος που οργανώνονται υποδηλώνει σχηματικά τη σημασία του γεγονότος για την εκάστοτε κοινωνική ομάδα, ενώ η επιλογή των αναπαριστώμενων στοιχείων επιβεβαιώνει τις αντιλήψεις της για τη σύνδεση με το γεγονός επί του παρόντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο Abric (1987 στο Μαντόγλου 2015) υποστηρίζει ότι οι κοινωνικές αναπαραστάσεις παρουσιάζουν μια κεντρική και μια περιφερειακή δομή, ανταποκρινόμενες στην κοινωνική και στην ατομική μνήμη αντιστοίχως. Σ' αυτό το πλαίσιο, η κεντρική δομή διαφυλάσσει την ιστορικότητα και τη συνοχή της ομάδας, ενώ η περιφερειακή δομή εκφράζει την αλληλεπιδραστική και μεταβλητή σχέση των μελών με την εν λόγω ομάδα, αφού ως άτομα είναι πιθανό να μετέχουν σε περισσότερες από μία κοινωνικές ομάδες. Επομένως, τα συστατικά στοιχεία μιας αναπαράστασης επιλέγονται με βάση τις επιδιώξεις της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας, αλλά τα μέλη της ομάδας τα οικειοποιούνται αναλόγως με τον βαθμό ενδιαφέροντος, συμμετοχής και ταύτισης της ατομικής με τη συλλογική μνήμη. Αντιθέτως, η συλλογική μνήμη δεν ταυτίζεται με τις ατομικές. Τις συμπεριλαμβάνει, καθώς απορρέει από την κοινή εμπειρία του γεγονότος και διασφαλίζει τη συνέχισή της στο πλαίσιο της επικοινωνιακής και εκπαιδευτικής διάστασης της ανάμνησης. Η συγκεκριμένη διαπίστωση φαίνεται να συμφωνεί με τη θέση του Ricoeur (2004), ο οποίος διακρίνει την ανάμνηση σε ενθύμηση και μνημειοποίηση. Συγκεκριμένα, η

ενθύμηση χαρακτηρίζει την ατομική μνήμη που εκφέρεται διαμέσου της προφορικής εξιστόρησης μιας προσωπικής εμπειρίας με σκοπό τη μετάδοσή της για την κατασκευή της συλλογικής μνήμης, ενώ η μνημειοποίηση πηγάζει από την επαναλαμβανόμενη αναπαράσταση της συλλογικής μνήμης με σκοπό τη διατήρησή της στο πλαίσιο της ομάδας. Σε παρόμοιο πλαίσιο, ο Jan Assmann (2002 στο Γεωργοπούλου, Πάγκαλος 2020, σελ. 343- 344) διακρίνει τη μνήμη σε δύο κατηγορίες, την πολιτισμική και την επικοινωνιακή. Καθώς η επικοινωνιακή μνήμη αντιστοιχεί στη διαγενεακή μεταβίβαση της βιωμένης εμπειρίας του πρόσφατου παρελθόντος από τους φορείς της διαμέσου της προφορικότητας, η πολιτισμική μνήμη μνημειοποιεί το παρελθόν διαμέσου των αναμνηστήριων τελετών και των συμβολοποιήσεων για λόγους συνοχής της συλλογικής ταυτότητας. Όταν η ζωντανή μνήμη αρχίζει να εκλείπει, οι χώροι μνήμης συντελούν στη διαδικασία μεταβίβασης της κοινωνικής εμπειρίας με τη χρήση επικοινωνιακών και εκπαιδευτικών πρακτικών, όπως η αισθητηριακή ή/ και η επιτελεστική μετάδοση των αναμνήσεων διαμέσου αφηγήσεων και επαναλαμβανόμενων δράσεων. Χαρακτηριστική είναι η άποψη του Barash (2016 στο Μαντόγλου 2015) ο οποίος υποστηρίζει ότι η διακίνηση της μνήμης επιτυγχάνεται εντός των δικτύων του κοινωνικού περιβάλλοντος, όπου τα άτομα μοιράζονται και ενσωματώνουν την εμπειρία τους, εκφράζοντάς τη διαμέσου του λόγου και των χειρονομιών.

Κατά τον Nora (1989), η μνήμη δεν είναι μονομερής, αλλά φέρει τρεις διαστάσεις: τη συλλογική, την ιστορική και την εκπαιδευτική οι οποίες εφαρμόζονται στους “χώρους μνήμης” που παρουσιάζουν εξίσου τρεις λειτουργίες: την υλική, τη λειτουργική και τη συμβολική. Δίνοντας έμφαση στην εκπαιδευτική λειτουργία των χώρων μνήμης, ο Nora φαίνεται να υιοθετεί τις απόψεις του Halbwachs σχετικά με τη διάχυση της μνήμης και την κατασκευή της ιστορικής αφήγησης, διερευνώντας τη διάκριση μεταξύ της “μνήμης των χώρων” ή των μνημονικών περιβαλλόντων και των “χώρων της μνήμης” ή των μνημονικών τόπων. Καθώς η μνήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τον τόπο όπου βιώθηκε ένα γεγονός, οι χώροι μνήμης δημιουργούνται ως αποτέλεσμα της διάδρασης μεταξύ μνήμης και ιστορίας, ενώ απευθύνονται σ’ όλες τις εμπλεκόμενες ομάδες με σκοπό τη σύγκριση και την αλληλεπίδραση των εμπειριών που μεταφέρουν. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι χώροι μνήμης συνιστούν ένα πεδίο κοινωνικής συνειδητότητας το οποίο επιτρέπει την έκφραση και διαπραγμάτευση

ποικίλων συλλογικών ταυτοτήτων, προερχόμενων από διαφοροποιημένες συλλογικές μνήμες, ενώ συμβάλλουν στην ανάπτυξη μιας συνεχούς και πολύπλευρης ιστορικής αφήγησης. Στο πλαίσιο αυτό, η σημασία της ανάμνησης φαίνεται να επιβεβαιώνεται από τις τρεις λειτουργίες των χώρων μνήμης, αφού η υλική υπόσταση των ιχνών οριοθετεί τον τόπο της βιωμένης εμπειρίας και τεκμηριώνει το γεγονός, η λειτουργική χρήση τους καθορίζει την επικοινωνιακή και εκπαιδευτική διαδικασία για τη μεταβίβαση της μνήμης και της γνώσης του γεγονότος, ενώ η κοινωνική αναπαράσταση επιτελείται ως συμβολική πράξη με σκοπό τη διατήρηση της συλλογικής ταυτότητας των εμπλεκόμενων ομάδων. Μάλιστα, ο Connerton (1989) επισημαίνει πως οι αναμνηστικές επτέμιοι επιλέγονται ως συμβολικές διαδικασίες, δεδομένου ότι η μνήμη διακρίνεται από τα τρία χαρακτηριστικά της αυτοαναφορικότητας, της γνώσης και της συνήθειας που μεταφέρεται από το παρελθόν στο παρόν. Ούσες κοινωνικές δραστηριότητες με βάση τη “μνήμη της έξης” (Connerton, 1989), οι εν λόγω αναπαραστάσεις συνιστούν ένα διαφορετικό είδος τελετουργικού με έμφαση στο επιτελεστικό περιεχόμενο και τη συμβολική μορφή, κάτι που συνάδει με την αδιάκοπη μεταβίβαση της συλλογικής μνήμης και της ταυτότητας των κοινωνικών ομάδων, παρότι υπόκεινται σε μεταβολή των συστατικών στοιχείων τους με την πάροδο των χρόνων.

Με βάση τις παραπάνω θεωρητικές προσεγγίσεις, η σύγχρονη ελληνική βιβλιογραφία εξετάζει πολυπρισματικά τη σχέση μεταξύ της μνήμης και της ιστορίας, συντελώντας στη μελέτη των κοινωνικών αναπαραστάσεων του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η μετάβαση στην ιστορική αφήγηση συντελείται όταν εκλείπει η προφορικότητα της ζωντανής μνήμης, ο Λιάκος (2007) αναφέρεται στην ιστοριοποίηση του παρελθόντος, εστιάζοντας στη σχέση μεταξύ κουλτούρας και ιστορίας. Συγκεκριμένα, υποστηρίζει ότι ιστορία και κουλτούρα είναι αλληλένδετες, αφού η πρώτη συντελεί στην επικοινωνία ενός προγενέστερου γεγονότος ή μιας πρότερης κατάστασης, ενώ η δεύτερη οριοθετεί το πλαίσιο ερμηνείας του μηνύματος. Δηλαδή, η νοηματοδότηση του παρελθόντος καθορίζεται από το σύγχρονο πολιτισμικό περιβάλλον, το οποίο διαμορφώνεται σταδιακά, υιοθετώντας, απορρίπτοντας ή μεταβάλλοντας τις προηγούμενες αντιλήψεις για το παρελθόν. Επομένως, ο ιστορικός λόγος αναπτύσσεται βάσει επιλογών που σημασιοδοτούνται σύμφωνα με την κουλτούρα της κοινωνίας που υποδέχεται το μήνυμα και εκφράζουν

την ανάγκη επαναπροσέγγισης του παρελθόντος, ακολουθώντας τον τρόπο σκέψης των σύγχρονων υποκειμένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ιστορική έρευνα οδηγεί στην αφηγηματοποίηση των γεγονότων, διαμορφώνοντας τη γνώση μιας κοινωνίας για το ιστορικό παρελθόν της, ενώ η κουλτούρα επιτρέπει τη διάχυση ή μετάδοση της μνήμης εντός της κοινωνίας με σκοπό την κατασκευή και αποδοχή κοινών πολιτισμικών αναφορών. Στο πλαίσιο αυτό, η διαδικασία ιστορικοποίησης των γεγονότων βασίζεται εν μέρει στη λειτουργία της μνήμης, η οποία συμμετέχει εξίσου στην επιλογή, “προ-σημειώνοντας” όσα γεγονότα θεωρούνται σημαντικά για την κοινωνική συνοχή και τη διατήρηση των κοινωνικών ομάδων (Λιάκος, 2007). Σε κάθε περίπτωση, το κοινό στοιχείο μεταξύ της μνήμης και της ιστορίας, δηλαδή η εξιστόρηση της εμπειρίας, αποσκοπεί στη διαγενεακή μεταβίβαση της ανάμνησης από τους θεσμούς και τους μηχανισμούς επιβολής και μάθησης εκ των άνω και από την ενθύμηση και την προφορικότητα από τα κάτω. Έτσι, η αμφίδρομη επικοινωνία μεταξύ κουλτούρας και ιστορίας αποτελεί μια κοινωνική διαδικασία για τη νοηματοδότηση του παρελθόντος, η οποία εκφέρεται διαμέσου των αφηγήσεων και των αναπαραστάσεων στον δημόσιο χώρο με τη χρήση ενός αναγνωρίσιμου πολιτισμικού κώδικα που επιδέχεται διαδοχικές αναγνώσεις και νέες ερμηνείες.

Ειδικότερα το ζήτημα της νοηματοδότησης του παρελθόντος φαίνεται να παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, δεδομένου ότι οι κοινωνικές ομάδες διεκδικούν την ταυτότητά τους με βάση τη μνήμη που μεταφέρουν. Σύμφωνα με την Γκαζή (2010), οι κοινωνικές ομάδες συνιστούν κοινότητες μνήμης οι οποίες νοηματοδοτούν το παρελθόν, προσδίδοντάς του μια κοινή αίσθηση. Δηλαδή, η αναγνώριση και η αποδοχή του συλλογικού παρελθόντος οδηγεί στην ενσωμάτωση και διατήρηση της συλλογικής μνήμης διαμέσου της κοινής ανάγνωσης και ερμηνείας του από μια ομάδα ατόμων σ' ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό περιβάλλον. Λαμβάνοντας δε υπόψη ότι το εύρος των συλλογικών μνημών αντιστοιχεί στο εύρος των κοινωνικών ομάδων, η Γκαζή (2010) υποστηρίζει ότι διαφαίνεται μια τάση αντίστασης στην ηγεμονική αλλά και στις συλλογικές μνήμες η οποία χαρακτηρίζεται ως αντι-μνήμη. Συγκεκριμένα, η ανάδυση των περιθωριοποιημένων ομάδων αποτελεί αφορμή για τη διεκδίκηση της ταυτότητάς τους διαμέσου της ανάδειξης της δικής τους τραυματικής, αμφιλεγόμενης ή αποσιωπημένης μνήμης που αντιτίθεται στις καθιερωμένες αφηγήσεις (Γκαζή, 2010).

Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, η Μαντόγλου υποστηρίζει ότι η μνήμη, άμεσα συνυφασμένη με τη συναισθηματική λειτουργία, επιτρέπει τη μεταβίβαση της εμπειρίας διαγενεακά διαμέσου του συναισθήματος (Μαντόγλου, 2005). Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα μέλη μιας ομάδας που δεν βίωσαν ένα γεγονός ή μια κατάσταση, γίνονται συμμετοχοί στη μνήμη που συνοδεύει τη βιωμένη εμπειρία διαμέσου της κοινωνικής αλληλεπίδρασης με τους φορείς της. Συνεπώς, η ανάμνηση ενός γεγονότος λειτουργεί συνεκτικά για τις κοινότητες μνήμης που προσεγγίζουν την εμπειρία στο παρόν με τρόπο πολιτισμικό και ιστορικό, είτε συνιστά προσωπικό βίωμα των μελών τους είτε όχι.

Παρά την εργαλειοποίηση της μνήμης για τη διατήρηση της αίσθησης της κοινότητας, η αφηγούμενη ή αναπαριστώμενη εμπειρία μεταβάλλεται στον χώρο και τον χρόνο, καθώς ένα μέρος της χάνεται εκούσια ή ακούσια κατά την επικοινωνιακή διαδικασία (Λιάκος, 2007). Η συγκεκριμένη θέση υπογραμμίζει την εξελικτικότητα της κοινωνικής αναπαράστασης στο πλαίσιο της μνήμης και της ιστορίας μιας ομάδας. Σύμφωνα με τη Μαντόγλου (2005), η γνώση για το παρελθόν οριοθετείται ιστορικά και κοινωνικά στο παρόν, αλλά καθορίζεται από την επιλογή οικειοποίησης ή απώλειας της μνήμης μιας εμπειρίας. Επομένως, η μεταβολή των στοιχείων που δομούν μια κοινωνική αναπαράσταση εμφανίζεται στο περιεχόμενό της, αντικατοπτρίζοντας τις ιστορικές αλλαγές που επήλθαν στην αντίληψη της εκάστοτε κοινωνικής ομάδας για το παρελθόν της (Μαντόγλου, 2010). Κατ' αυτόν τον τρόπο, η κοινωνική αναπαράσταση βασίζεται στην ιστορικότητα των γεγονότων, αλλά ακολουθεί μια διαδικασία ιστορικοποίησης, η οποία συνάδει με την αντίστοιχη διαδικασία κατασκευής της μνήμης και μεταβίβασης της ταυτότητας εντός του εκάστοτε κοινωνικού περιβάλλοντος επί του παρόντος. Όπως προαναφέρθηκε, οι κοινωνικές ομάδες συγκροτούν και μεταβιβάζουν την ταυτότητά τους με βάση τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που επικαλούνται, τα οποία πηγάζουν από τη μνήμη μιας εμπειρίας. Αντιστοίχως, η μορφή και το περιεχόμενο της κοινωνικής αναπαράστασης συνεπάγονται τη διαφοροποιημένη συλλογική μνήμη των επιμέρους κοινοτήτων, οι οποίες επιλέγουν τη σημασία που θα αποδώσουν στο γεγονός σύμφωνα με την αυτοαντίληψη για το παρελθόν και τη νοηματοδότησή του στο σύγχρονο πολιτισμικό πλαίσιο. Εμμένοντας στην επιρροή που φέρει η εμπειρία του εν λόγω γεγονότος στο παρόν, τα μέλη της συνδέονται με δεσμούς συλλογικών και πολιτισμικών αναφορών, προκειμένου να

διαχωριστούν από άλλες αντίστοιχες ομάδες που οικειοποιούνται τη μνήμη του ίδιου γεγονότος, αλλά προτείνουν τη δική τους εμπειρία. Η παραπάνω διαπίστωση υπογραμμίζει τη λειτουργία του γεγονότος για την αίσθηση της ταυτότητας των επιμέρους ομάδων, αφού διεκδικούν την υπόστασή τους και ισχυροποιούν τη θέση τους, ενσωματώνοντας και αναπαριστώντας την ανάμνηση της συγκεκριμένης εμπειρίας (Γκαζή, 2010).

Εφόσον η λειτουργία των χώρων μνήμης βασίζεται στη σύνδεση της κοινότητας με το εκάστοτε γεγονός, οι κοινωνικές αναπαραστάσεις στον δημόσιο χώρο συμπεριλαμβάνουν επικοινωνιακές και εκπαιδευτικές πρακτικές που ανασυστήνουν και μεταβιβάζουν τη γνώση αλλά και τη μνήμη του παρελθόντος με διανοητικό και συναισθηματικό τρόπο ταυτόχρονα. Κατά αυτόν τον τρόπο, η μνήμη κατασκευάζεται και διαχέεται στην κοινότητα, αξιοποιώντας εργαλεία που συμβάλλουν στην αναπαράσταση του παρελθόντος διαμέσου της έκφρασης, της επιτέλεσης και της αισθητηριακής μετάδοσης. Σύμφωνα με την Γκαζή (2010), η αφηγηματοποίηση ενός γεγονότος που θεωρείται ιστορικό, δηλαδή σημαντικό να γνωστοποιηθεί και να διατηρηθεί στο παρόν, ανασυγκροτείται στους χώρους μνήμης με δημιουργικό τρόπο, γεννώντας μια νέα μνήμη για τα σύγχρονα κοινωνικά υποκείμενα, τη δανεισμένη μνήμη. Για την επίτευξη του συγκεκριμένου σκοπού, αξιοποιούνται τόσο τα υλικά αντικείμενα όσο και οι προφορικές μαρτυρίες ως πολιτισμικά τεκμήρια που συντίθενται, εκτίθενται και μνημειοποιούνται με σκοπό τη διεύρυνση της κοινωνικής εμπειρίας στο παρόν.

Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω θεωρητικές θέσεις σχετικά με τις σημαίνουσες έννοιες που αφορούν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις της μνήμης και της ιστορίας στον δημόσιο χώρο, η παρούσα εργασία σκοπεύει να μελετήσει την περίπτωση της Μάχης της Ηλεκτρικής ως ιστορικού γεγονότος το οποίο ενδιαφέρει τις κοινωνικές ομάδες που εμπλέκονται, αφού οικειοποιούνται τη μνήμη του για τη διατήρηση της ταυτότητάς τους. Διαμέσου της διερεύνησης των ερωτημάτων α) κατά πόσο μια κοινωνική ομάδα μεταβάλλει την αντίληψή της για τη σημασία μιας ιστορικής στιγμής, όταν χαθούν τα περιβάλλοντα της μνήμης, β) πώς καταλήγει στην επιλογή ενός ιστορικού γεγονότος ως σημαίνοντος για την ταυτότητά της ή στη σταδιακή απομάκρυνση από αυτό και με ποια κριτήρια επιλέγει τον τρόπο αναπαράστασης στο δημόσιο χώρο και γ) αν η επαναπροσέγγιση ενός ιστορικού γεγονότος και η

αναδιαμόρφωση της αναπαράστασής του στο δημόσιο χώρο εμπλουτίζει ή κατασκευάζει τη μνήμη, ποιος ο ρόλος των ίδιων των εμπλεκόμενων ομάδων, θα επιχειρηθεί μια λεπτομερής ανασκόπηση των επικοινωνιακών και εκπαιδευτικών δράσεων που ακολουθούνται για τη Μάχη της Ηλεκτρικής. Σκοπός της εργασίας είναι η διατύπωση μιας πρότασης για την αναδιαμόρφωση της επικοινωνιακής πρακτικής που ακολουθείται σχετικά με τη μνήμη του εν λόγω ιστορικού γεγονότος έτσι, ώστε να απαντά στις σύγχρονες ανάγκες νοηματοδότησης και ερμηνείας του παρελθόντος.

Η εργασία διακρίνεται σε δύο μέρη. Στο Α' μέρος προσεγγίζονται και αναλύονται οι αναπαραστάσεις του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο. Στο Β' Μέρος παρουσιάζονται τα αποτελέσματα ποιοτικής έρευνας που διεξήχθη μέσω συνεντεύξεων σε βάθος και ποσοτικής έρευνας μέσω σύντομων ερωτηματολογίων. Σκοπός της ποιοτικής έρευνας ήταν η συλλογή δεδομένων σχετικά με την αντίληψη επιλεγμένων φορέων για το ιστορικό γεγονός αλλά και τη μεταβολή αυτής στο χρόνο. Συγκεκριμένα, έγιναν συνεντεύξεις με τους υπεύθυνους φορείς διαχείρισης και διοργάνωσης της επετείου, όπως η δημοτική αρχή, το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ και οι εμπλεκόμενοι τοπικοί φορείς. Η δειγματοληπτική έρευνα απευθύνεται σε επιλεγμένη ομάδα- στόχο της τοπικής κοινωνίας στο πλαίσιο μιας διαγενεακής προσέγγισης της μνήμης του συγκεκριμένου γεγονότος και της επετείου του. Σκοπός της δειγματοληψίας ήταν να αποτυπωθεί ποσοτικά η λειτουργία των αναπαραστάσεων της κοινωνικής μνήμης στην κοινότητα και η ανάγκη αναδιαμόρφωσης της.

Τα Συμπεράσματα εστιάζουν στην αξιοποίηση των δεδομένων που συλλέχθηκαν με σκοπό την επαναπροσέγγιση και επανερμηνεία του γεγονότος εντός του σύγχρονου κοινωνικού πλαισίου. Τέλος, προτείνεται η αναδιαμόρφωση των επικοινωνιακών τεχνικών της επετείου με τρόπο που να εμπλέκει τις δρώσες κοινωνικές ομάδες, να επιτρέπει τη δημιουργία νέας μνήμης σε σχέση με το ιστορικό γεγονός και να αξιοποιεί δημιουργικά το υπάρχον αρχειακό υλικό.

Α' Μέρος

Κεφάλαιο 1

Η Μάχη της Ηλεκτρικής στην ιστορία και στη μνήμη

Εγγράφοντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός στη μνήμη.

Στην ιστορική αφήγηση η Μάχη της Ηλεκτρικής σηματοδοτεί τη λήξη της γερμανικής Κατοχής και την οριστική απελευθέρωση των Αθηνών από τα εχθρικά στρατεύματα. Παρότι η σχετική βιβλιογραφία αποτυπώνει τη σημασία της συγκεκριμένης μάχης ως ιστορικό γεγονός για την εξέλιξη της πόλης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των πρωτογενών πηγών, όπως τα δημοσιεύματα στον Τύπο και τα επίσημα έγγραφα αλλά και οι αυτοβιογραφικές αφηγήσεις, δηλαδή τ' απομνημονεύματα και οι προφορικές μαρτυρίες όσων φέρουν τη βιωμένη εμπειρία. Συγκεκριμένα, τα ποικίλα αρχεία αναδεικνύουν τα καίρια σημεία του γεγονότος και σκιαγραφούν τις εμπλεκόμενες κοινωνικές ομάδες που διεκδικούν τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής, εφόσον η κοινή αναφορά σ'αυτά αποκτά τη σημασία του ταυτοτικού στοιχείου. Επομένως, η διττή λειτουργία των πρωτογενών πηγών εμφανίζεται αφενός στην τεκμηρίωση της ιστορικής γνώσης και αφετέρου στη συγκρότηση των συλλογικών μνημών από τις ομάδες ενδιαφέροντος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το παραχθέν ή συλλεχθέν αρχειακό υλικό αποτελεί μέσο καταγραφής, πληροφόρησης και τεκμηρίωσης τόσο των συμβάντων όσο και των ανθρώπινων αλληλεπιδράσεων που αξίζει να απομνημονευθούν, ενώ, παράλληλα, διασφαλίζει τις συλλογικές ταυτότητες των εμπλεκόμενων ομάδων (McKemmish, 2000).

Αναφορικά με τις ιστορικές πληροφορίες που μεταφέρουν, τα εν λόγω τεκμήρια καταγράφουν το χρονικό και περιγράφουν τις συνθήκες οι οποίες επικρατούσαν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη συγκεκριμένη μάχη. Παράλληλα, επιτρέπουν την εξιστόρηση της βιωμένης εμπειρίας διαμέσου των υποκειμενικών αναμνήσεων, στρέφοντας την προσοχή στον ανθρώπινο παράγοντα. Επομένως, η συνεξέταση κάθε πιθανής πρωτογενούς πηγής δεν προσδίδει μόνο ιστορική πληρότητα, αλλά επιβεβαιώνει τον βαθμό συμμετοχής των εμπλεκόμενων ομάδων και εξηγεί τους

σκοπούς του ενδιαφέροντός τους να διατηρήσουν και να μεταβιβάσουν τη μνήμη του εν λόγω γεγονότος. Οι παραπάνω διαπιστώσεις φαίνεται πως παραπέμπουν στις θέσεις των Foucault (1987 στο Φωκαΐδης, Χρονάκη, 2016, σελ.49) και Derrida (Φωκαΐδης, Χρονάκη, 2016, σελ.49) για τη σχέση του αρχείου με τη μνήμη και την ιστορία. Συγκεκριμένα, η επιδίωξη των φορέων ενδιαφέροντος ή των συμμετεχόντων ν' αρχειοθετήσουν τα συμβάντα του γεγονότος συνιστά μια προσπάθεια άρθρωσης ιστορικού λόγου αλλά και νομιμοποίησης της μνήμης των εμπλεκόμενων, ανεξαρτήτως του τι ορίζεται ως αξιομνημόνευτο στη δημόσια σφαίρα.

Στο πλαίσιο της παρούσας εργασίας κρίθηκε σκόπιμη η διερεύνηση ποικίλων διαθέσιμων πηγών οι οποίες προέρχονται από ψηφιοποιημένες συλλογές αρχείων Τύπου και ψηφιακά αρχεία προφορικής ιστορίας, ιστορικά αρχεία φορέων ή αυτοβιογραφικές εκδόσεις. Κατ' αυτόν τον τρόπο, έγινε μια αρχική αξιολόγηση του τρόπου με τον οποίο κάθε φορέας ενδιαφέροντος ή μεμονωμένο άτομο προσεγγίζει τα ιστορικά τεκμήρια που διαθέτει ή συγκεντρώνει γι' αυτόν τον σκοπό, ώστε να διαχειριστεί και να ερμηνεύσει τις πληροφορίες που μεταφέρουν, συνδέοντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής με τις επιδιώξεις του. Διαμέσου της ενδελεχούς έρευνας, διαφαίνεται η προσπάθεια των φορέων ενδιαφέροντος ν' αποκτήσουν μια "δεξαμενή" πληροφοριών για τη δράση των ομάδων που εκπροσωπούν. Στο πλαίσιο αυτό, εντάσσουν τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός στην ευρύτερη ιστορική εξέλιξή τους και οικειοποιούνται τη μνήμη της, εφόσον συνάδει με τους σκοπούς της ομάδας. Ομοίως, μεμονωμένα άτομα που συμμετείχαν στον αγώνα για τη διάσωση της Πάουερ², κοινοποιούν σκοπίμως την εμπειρία της μάχης διαμέσου υποκειμενικών αφηγήσεων, δικών τους ή των συναγωνιστών τους, για να προβάλουν πτυχές της, όπως τις βίωσαν στο πλαίσιο της δραστηριότητάς τους. Έτσι, η καταγραφή υποκειμενικών μαρτυριών με κοινά σημεία αναφοράς φαίνεται να επιβεβαιώνει και να διευρύνει τα ίχνη της ατομικής μνήμης, αφού συντάσσει μια σφαιρική εικόνα του γεγονότος με συλλογικά χαρακτηριστικά.

² ΔΕΗ (2017)

Σύμφωνα με τον κατάλογο της έκθεσης "Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική...Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης", ο αγγλικός όμιλος Power and Traction Finance Company LTD, γνωστός ως Πάουερ ανέλαβε το 1925 την αποκλειστική παραγωγή και διανομή της ηλεκτρικής ενέργειας στην Αττική, ιδρύοντας τρεις θυγατρικές εταιρείες. Οι δύο από αυτές συγχωνεύθηκαν το 1931 υπό την ονομασία Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών- Πειραιώς..

Με αφορμή το σχετικό αρχειακό υλικό, αξίζει να σημειωθεί ότι η ειδησεογραφική κάλυψη της Μάχης της Ηλεκτρικής στον Τύπο συνιστά μια εναλλακτική πρωτογενή πηγή, καθώς τα αρχεία Τύπου συλλέγονται πρωτίστως για λόγους καταγραφής και τεκμηρίωσης τόσο της παραγωγής όσο και της ιστορικής εξέλιξης των εφημερίδων (McKemmish, 2000). Επιπλέον, το περιεχόμενο των άρθρων και η γλώσσα των κειμένων σκιαγραφούν τις ιδεολογικές καταβολές του εκάστοτε έντυπου μέσου, ενώ αποδίδουν τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της περιόδου κατά την οποία συντάχθηκαν. Παρόλ' αυτά, τα άρθρα των εφημερίδων αποτελούν μια σημαντική πηγή πληροφόρησης για τη Μάχη της Ηλεκτρικής, καθώς παρέχουν ακριβείς περιγραφές για το εν λόγω γεγονός. Παρότι η ειδησεογραφική κάλυψη της μάχης περιορίζεται στα άρθρα των εφημερίδων που κυκλοφορούσαν κατά την Απελευθέρωση -αφού τα περισσότερα έντυπα είχαν διακόψει τη λειτουργία τους την περίοδο της Κατοχής- η εφημερίδα "Ελευθερία" αναφέρει λεπτομερώς το χρονικό των γερμανικών καταστροφών στον Πειραιά, αλλά και του αγώνα που δόθηκε για τη διαφύλαξη του εργοστασίου της Ηλεκτρικής, στο Κερατσίνι. Παράλληλα, φανερώνει το κλίμα αισιοδοξίας και εμψύχωσης που επικρατούσε αμέσως μετά την απελευθέρωση. Με παρόμοιο τρόπο, τα δημόσια έγγραφα που αναφέρονται σε εσωτερικές επικοινωνίες και αποφάσεις σχετικά με τη Μάχη, εντάσσονται σε μια ευρύτερη κατηγορία τεκμηριωτικού υλικού και θεωρούνται σημαντικά για την ιστορία συγκεκριμένων φορέων, όπως το Γενικό Επιτελείο Στρατού, το Διπλωματικό Σώμα και η Δημόσια Επιχείρηση Ηλεκτρισμού, αφού προσφέρουν εξειδικευμένη γνώση σχετικά με τις διαδικασίες αλλά και την αλληλουχία των ενεργειών που ακολουθήθηκαν (McKemmish, 2000) από συγκεκριμένες εμπλεκόμενες ομάδες, όπως ο ΕΛΑΣ και η Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών- Πειραιώς.

Στο πλαίσιο αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει η δημοσίευση μέρους των εν λόγω αρχειακών συλλογών καθώς και των προσωπικών αρχείων ιδιωτών στα λευκώματα της τοπικής ιστορίας. Η έλλειψη ενός επίσημου Αρχείου, ικανού να τεκμηριώσει τη μνήμη και την ιστορία της τοπικής κοινότητας του Κερατσινίου έχει οδηγήσει στη μνημονική πρακτική της έκδοσης ιστορικών λευκωμάτων με τα οποία κατασκευάζεται το αφήγημα της ιστορίας της περιοχής "από τα κάτω". Παρότι οι εν λόγω εκδόσεις βασίζονται στην επιστημονική έρευνα, αξιοποιούν πρωτογενείς πηγές δανεισμένες από τους φορείς διαχείρισης των Αρχείων ή τους ιδιώτες, προκειμένου ν' αναδείξουν

τη μικρο-ιστορία, δίνοντας έμφαση στη διαφορετικότητα των κατοίκων και τη σημαντικότητα της συλλογικής δράσης τους στο ευρύτερο πλαίσιο της μακρο-ιστορίας (Κόκκινος, 2012). Χαρακτηριστικά είναι τα τεκμήρια που χρησιμοποιούνται για την αναφορά στη Μάχη της Ηλεκτρικής και τους πρωταγωνιστές της εντός του επετειακού λευκώματος που εκδόθηκε το 2004 με αφορμή τη συμπλήρωση των 70 ετών από την ίδρυση του Δήμου.

Λαμβάνοντας υπόψη τις πληροφορίες που παρέχονται από τα αρχεία Τύπου και τα επίσημα έγγραφα, κρίνεται σκόπιμη μια πρώτη ιχνηλάτηση των εμπλεκόμενων ομάδων που προκύπτουν, ώστε να μελετηθεί περαιτέρω η σημασία του γεγονότος για τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα των ομάδων αυτών. Βασικές ομάδες ενδιαφέροντος είναι οι Αγωνιστές της Εθνικής Αντίστασης, οι εργαζόμενοι του εργοστασίου, αλλά και οι κάτοικοι της περιοχής που συμμετείχαν ή παρακολούθησαν τη Μάχη. Με αφορμή την ανάδειξη της υποκειμενικής εμπειρίας, όπως καταγράφεται στα δημοσιευμένα απομνημονεύματα αλλά και στη συλλογή προσωπικών μαρτυριών, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση της αυτοβιογραφικής μνήμης των συμμετεχόντων. Σύμφωνα με τους Piolino, Desgranges και Eustache (2000 στο Μαντόγλου, 2010, σ. 209), η αυτοβιογραφική μνήμη είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τις έννοιες της ταυτότητας και της συνέχειας, καθώς επιτρέπει στο άτομο να διατηρεί την ανάμνηση των σημαντικότερων βιωμάτων του παρελθόντος στη σκέψη του και να τ' ανακαλεί ως εμπειρίες που καθόρισαν την διαμόρφωση του εαυτού του. Επομένως, η αυτοβιογραφική μνήμη συμβάλλει στη συγκρότηση της αυτοεικόνας η οποία καθορίζεται από τη γνώση για περιόδους, επαναλαμβανόμενα γεγονότα αλλά και μεμονωμένα συμβάντα που αναγνωρίζονται ως σημαντικά στοιχεία για το ίδιο το άτομο. Αντιστοίχως, η Μαντόγλου (2010) θεωρεί ότι η αυτοβιογραφική μνήμη αποτελεί "το σύνολο των βιωμένων γεγονότων του παρελθόντος που καθόρισαν σημαντικά το άτομο", ενώ ο Connerton (1989) τη συνδέει με την ικανότητα του ατόμου να αφηγείται γεγονότα που βίωσε στο παρελθόν, σχολιάζοντάς τα ως απλός παρατηρητής. Στο πλαίσιο αυτό, η Misztal (2003 στο Μαντόγλου, 2010, σελ.210) υποστηρίζει ότι η αυτοβιογραφική μνήμη συνιστά ανασυγκρότηση του παρελθόντος, αφού μεταβάλλεται με το πέρασμα του χρόνου και καθορίζεται στο παρόν από την απόκτηση νέων εμπειριών. Παρόλ' αυτά, η ατομική μνήμη συνδιαλέγεται με τη συλλογική, όταν οι

αναμνήσεις που διαμορφώνουν την ταυτότητα του ατόμου, εντάσσονται στο πλαίσιο μιας ομάδας με κοινά σημεία αναφοράς στον χώρο και στον χρόνο.

Στην περίπτωση της Μάχης της Ηλεκτρικής, η αυτοβιογραφική ή ατομική μνήμη αποτυπώνεται λεπτομερώς στην καταγραφή υποκειμενικών βιωμάτων τόσο στο πλαίσιο των απομνημονευμάτων όσο και με τη μορφή της καταγεγραμμένης προσωπικής μαρτυρίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, παράγονται αρχεία με ποικίλα χαρακτηριστικά που αποσκοπούν στη διαφύλαξη της κοινωνικής εμπειρίας διαμέσου της ανάμνησης, καθώς και στη συγκρότηση της συλλογικής και της πολιτισμικής μνήμης. Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνιστούν οι μαρτυρίες των ΕΛΑΣιτών αγωνιστών, που συμμετείχαν στη Μάχη. Σε μια προσπάθεια συγκέντρωσης προσωπικών αφηγήσεων ως ιστορικών τεκμηρίων, η έκδοσή τους δεν επιβεβαιώνει μόνο την προσφορά των αντιστασιακών οργανώσεων στην προστασία των σημαντικών υποδομών στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, αλλά αναδεικνύει το τραύμα των διώξεων και των φυλακίσεων που υπέστησαν όσοι από τους αγωνιζόμενους δεν δήλωσαν ιδεολογική μετάνοια μετά τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου (Θεοφάνους, χ.χ). Καθώς το ζήτημα της Εθνικής Αντίστασης ανήκε στη λεγόμενη «δύσκολη κληρονομιά» έως και την επίσημη αναγνώρισή της από την πολιτεία το 1982, η καταγραφή της εμπειρίας όσων συμμετείχαν συνιστά τυπικό δείγμα της διεκδίκησης της μνήμης που σχετίζεται με τη δράση και τη συνεισφορά των οργανώσεων στον αγώνα. Συνεπώς, η δημοσιοποίηση των μαρτυριών επιδιώκει να επιβεβαιώσει την ενεργό εμπλοκή των μελών τους, συμβάλλοντας στη συγκρότηση μιας κοινής ταυτότητας, αυτής των Αντιστασιακών Αγωνιστών. Λαμβάνοντας υπόψη την έννοια της ζωντανής μνήμης και της ιστορικοποίησής της, όπως αναλύθηκε παραπάνω, χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα συγγραφικά έργα των Νίκανδρου Κεπέση και Κώστα Θεοφάνους, αφού αναφέρονται γενικότερα στην “τραυματική” ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και της οργανωμένης δράσης των ομάδων της στις συνοικίες του Πειραιά και των όμορων δήμων. Η προσπάθεια διάσωσης και συγκέντρωσης των βιωμάτων όσων αγωνίστηκαν γίνεται εμφανής στους προλόγους αλλά και τους επιλόγους των έργων, όπου οι συγγραφείς εκθέτουν τον σκοπό για τον οποίο προχώρησαν στις εκδόσεις αυτές. Συγκεκριμένα, ο Θεοφάνους προχωρά στη συλλογή προσωπικών μαρτυριών από συμμετέχοντες, όπως συνδικαλιστές εργαζόμενους της Πάουερ, αλλά και μαχητές των Ταγμάτων του

ΕΛΑΣ σε ποικίλες θέσεις, προκειμένου να ανακατασκευάσει την αλληλουχία των συμβάντων και των ενεργειών σ' όλα τα χωρικά και χρονικά σημεία της μάχης. Γι' αυτόν τον λόγο, ο ίδιος αναφέρει στον πρόλογο του έργου του *“Η Εθνική Αντίσταση στον Πειραιά 1941- 1944”*:

Θέλησα να μην περιοριστώ στην καταγραφή των προσωπικών μου μόνο εμπειριών, αλλά να διευρύνω το οπτικό πεδίο και να συμπεριλάβω τις μνήμες των πρωταγωνιστών, επώνυμων ή ανώνυμων. [...] Κατά αυτόν τον τρόπο , η μορφή του βιβλίου μου αποκτά συλλογικότητα.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Κεπέσης σταχυολογεί τα αρχαιακά τεκμήρια που έχει συγκεντρώσει για ν' αναφερθεί στα σημαντικότερα γεγονότα στα οποία πρωταγωνίστησε ο ΕΛΑΣ, με αποκορύφωμα τη Μάχη της Ηλεκτρικής. Συγκεκριμένα, ο Κεπέσης αξιοποιεί επίσημες αναφορές και εκθέσεις προς το Σ.Σ του ΕΛΑΣ, μεταγενέστερες επιστολές προς μέσα μαζικής ενημέρωσης καθώς και συλλεγμένες μαρτυρίες. Έτσι, επιτυγχάνει να διασώσει τις πληροφορίες σχετικά με τις διαδικασίες, τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις και τα συμβάντα που ακολούθησαν την Απελευθέρωση των Αθηνών με σκοπό να επιβεβαιώσει την έντονη δράση των αντιστασιακών οργανώσεων κατά τη διάρκεια της Απελευθέρωσης, εστιάζοντας στην υποκειμενική ματιά των πρωταγωνιστών σ' όλα τα πεδία. Ο ίδιος αναφέρει στο επίλογο του έργου του *“Ο Πειραιάς στην Εθνική Αντίσταση”*:

Σεβασμός λοιπόν για τις καταθέσεις των Συναγωνιστών μπροστά στην Ιστορία, μεμονωμένα σαν άτομα χωριστά. Μα κι ο σεβασμός στο σύνολο. Και με βάση αυτόν τον σεβασμό που πηγάζει μέσα από τη βαθιά συναίσθηση της ευθύνης μου απέναντι στον αναγνώστη κι απέναντι στην Ιστορία, σταχυολόγησα τις περικοπές από τα κείμενα που είχα στη διάθεσή μου.

Όπως είναι προφανές, οι συγγραφείς δεν καταθέτουν απλώς την αυτοβιογραφική μνήμη τους, αλλά αποσκοπούν στη σκιαγράφηση μιας ευρύτερης εικόνας αναφορικά με όσα συνέβησαν στην Αντίσταση, συμπεριλαμβανομένης και της Μάχης της Ηλεκτρικής. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η εν λόγω μάχη αποτέλεσε την τελική νίκη απέναντι στον εχθρό, οι δύο συγγραφείς προβάλλουν τον πολυδιάστατο ρόλο των αντιστασιακών οργανώσεων, προασπιζόμενοι την ιδεολογία του πολιτικού χώρου στον

οποίο ανήκαν οι Αγωνιστές που εξορίστηκαν και βασανίστηκαν, αλλά και τη μνήμη του γεγονότος που διεκδικείται από πλήθος εμπλεκόμενων ομάδων.

Εκτός από την καταγραφή των προσωπικών μαρτυριών για τη διάσωση της συλλογικής μνήμης μιας ομάδας με συγκεκριμένες ιδεολογικές καταβολές, ενδιαφέρον παρουσιάζει και η διερεύνηση συμπληρωματικών πηγών στο πλαίσιο της προφορικής ιστορίας μιας τοπικής κοινότητας. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η προφορική ιστορία θέτει στο επίκεντρο το λιγότερο προνομιούχο κοινωνικό υποκείμενο που φέρει μια συγκεκριμένη εμπειρία του παρελθόντος (Thomson, 2009), η σύγχρονη ηχητική καταγραφή προφορικών μαρτυριών από τα ηλικιωμένα μέλη της τοπικής κοινότητας επαναφέρει την ανάμνηση ενός σημαντικού γεγονότος που βίωσαν ως παιδιά και θεωρείται σημαντικό για τον τόπο τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αμεσότητα και η ζωντάνια της προφορικής αφήγησης επαναφέρει το ενδιαφέρον της τοπικής κοινότητας για το πρόσφατο ιστορικό παρελθόν της, ενώ παρέχει την ευκαιρία της μεταβίβασης της μνήμης διαμέσου της διαγενεακής σύνδεσης (Thomson, 2009). Στο πλαίσιο αυτό, θεωρήθηκε σκόπιμη η συμπληρωματική χρήση αποσπασμάτων τα οποία εντοπίζονται σε προφορικές συνεντεύξεις ηλικιωμένων που παραχωρήθηκαν για τους σκοπούς της δημιουργίας διαδικτυακού αρχείου προφορικών ιστοριών από το Istorima και αναφέρονται στη Μάχη της Ηλεκτρικής με αφορμή την εμπειρία της Κατοχής και της καθημερινής ζωής στο Κερατσίνι εν γένει. Παρότι οι εν λόγω μαρτυρίες συνιστούν ελάχιστο δείγμα, οι αφηγητές ανακατασκευάζουν μια παρελθοντική εικόνα, συμπυκνώνοντας τη ζώσα μνήμη του γεγονότος που τείνει να εκλείψει ολοσχερώς.

Η παραπάνω αξιολόγηση του αρχειακού υλικού οριοθετεί το εύρος των διαθέσιμων πρωτογενών πηγών οι οποίες αξιοποιούνται από τους φορείς ενδιαφέροντος για την ισχυροποίηση της συλλογικής ταυτότητας των ομάδων αναφοράς στο πλαίσιο της μνήμης και της ιστορίας. Με βάση τα δεδομένα που συλλέχθηκαν, ακολουθεί μια ιστορική αναδρομή στο γεγονός της Μάχης της Ηλεκτρικής.

Καταγράφοντας τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός στην ιστορία.

Η απελευθέρωση της Αθήνας πραγματοποιήθηκε επισήμως στις 12 Οκτωβρίου 1944, όταν ο Γερμανός διοικητής των Αθηνών ανακήρυξε την πόλη “ανοχύρωτη” και

ενημέρωσε για την αναχώρηση των στρατευμάτων του (Χατζής, 1979). Κατά τον Βουρνά (2012), οι συνοικίες της πρωτεύουσας είχαν απελευθερωθεί σταδιακά ήδη από τον Σεπτέμβριο με τη συνδρομή του εφεδρικού ΕΛΑΣ που αντιμετώπισε τις επιθετικές τακτικές των ηττημένων Γερμανών οι οποίοι αποσκοπούσαν στην εκδίκηση και στη συγκάλυψη των εγκλημάτων τους (Χατζής, 1983). Η Συμφωνία της Καζέρτα³ που απαγόρευε την κάθοδο του τακτικού ΕΛΑΣ στις πόλεις, όριζε την υπαγωγή των αντάρτικων ομάδων στις διαταγές της Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας και του Άγγλου Στρατηγού Σκόμπυ, με σκοπό την ομαλή αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων από την πρωτεύουσα (Κεπέσης, 1989). Επομένως, τα τοπικά τάγματα που συγκροτήθηκαν στις πόλεις κλήθηκαν να δώσουν σκληρές μάχες προκειμένου να αντιμετωπίσουν τα μπλόκα και τις εκτελέσεις των Γερμανών. Μάλιστα, οι Γερμανοί είχαν υπονόησει τεχνηέντως πως δεν θα προχωρούσαν σε ανατινάξεις, ακολουθώντας τη γνωστή “τακτική του χάους”, αφού είχαν συμφωνήσει με τις συμμαχικές δυνάμεις ν’ αποχωρήσουν ειρηνικά. Όμως, η επιθετική στρατηγική τους δεν άργησε να γίνει αντιληπτή.

Παρότι οι κάτοικοι των Αθηνών γιόρτασαν το γεγονός της Απελευθέρωσης με ενθουσιασμό, πανηγυρίζοντας στους δρόμους των συνοικιών (Βουρνάς, 2012), η υποψία για επικείμενες καταστροφές των υποδομών επέβαλε τη συνέχιση της οργανωμένης αντίστασης στην πρωτεύουσα. Σε αντίθεση με όσα φημολογούνταν, ο γερμανικός στρατός είχε ήδη στοχοποιήσει τις περιοχές όπου βρίσκονταν αεροπορικές, λιμενικές και τηλεπικοινωνιακές εγκαταστάσεις, βιομηχανικά και δημόσια κτίρια, κομβικές οδοί και οδικά δίκτυα μεταφορών, τοποθετώντας εκρηκτικούς μηχανισμούς σε κοντινά σημεία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η περιοχή του Πειραιά και των όμορων δήμων, καθώς εκεί βρίσκονταν σημαντικές υποδομές της Αττικής, όπως το λιμάνι, η καπνοβιομηχανία Παπαστράτου, το εργοστάσιο παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας Πάουερ και οι αποθήκες της εταιρείας καυσίμων Shell οι οποίες είχαν παγιδευτεί. Λαμβάνοντας υπόψη όσα προαναφέρθηκαν, η προστασία των

³ Χατζής, Θ. (1983). *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, τ. Δ΄*. Αθήνα: Δωρικός. σελ.82-83

Σύμφωνα με τον Χατζή, η Συμφωνία της Καζέρτα υπογράφηκε στις 26 Σεπτεμβρίου 1944 μεταξύ των Άγγλων, της ελληνικής κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας και των αντιστασιακών οργανώσεων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ με σκοπό τον περιορισμό της ένοπλης δράσης τους για τη διατήρηση της τάξης.

σημαντικών υποδομών αλλά και των δημόσιων ιδρυμάτων, όπως το Χατζηκυριάκειο Ορφανοτροφείο κι η Σχολή Ναυτικών Δοκίμων (Θεοφάνους, 1996), ανατέθηκε εξ ολοκλήρου στα τάγματα πόλεων του ΕΛΑΣ έως την τελική αναχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων (Βουρνάς, 2012). Σύμφωνα με όσα αναφέρει σε επιστολή του προς την εφημερίδα “Αυγή” ο Αλέκος Βαρυτιμίδης, ένας εκ των επικεφαλής του 1ου Ταγματος Πειραιά, λίγες ημέρες πριν την Απελευθέρωση έλαβε ενημέρωση από τη Διοίκηση του Συντάγματος Πειραιά για επιφυλακή και προστασία των βιομηχανικών υποδομών στην ευρύτερη περιοχή, ενώ του ζητήθηκε να επισημάνει τις δυνητικές διόδους των εχθρικών στρατευμάτων. Έχοντας εντοπίσει τα σημεία πυροδότησης των εκρηκτικών μηχανισμών, οι ομάδες των τοπικών ταγμάτων ανέλαβαν ν’ αποκόψουν τα καλώδια, ώστε ν’ ανατρέψουν τα καταστροφικά σχέδια των εχθρών. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Σωτήρη Μαρκόπουλου, συνταξιούχου εργαζόμενου στον ΟΣΕ, που παρατίθεται από τον Νίκανδρο Κεπέση (1989), το πρώτο σαμποτάζ σημειώθηκε λίγες μέρες πριν την Απελευθέρωση, όταν το πρωί της 10ης Οκτωβρίου μια ομάδα Αγωνιστών, εργαζομένων του ΟΣΕ και κατοίκων της περιοχής της Αγια-Σοφιάς, απενεργοποίησαν τον εκρηκτικό μηχανισμό που βρισκόταν στην καπνοβιομηχανία Παπαστράτου με τη χρήση σκαπτικών εργαλείων ελλείψει άλλου εξοπλισμού. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το σημείο συνδεόταν διαμέσου καλωδίων μ’ άλλες παγιδευμένες εγκαταστάσεις του λιμανιού, ήταν προφανές πως οι Γερμανοί προσέβλεπαν σε ολική καταστροφή των οδικών, λιμενικών και βιομηχανικών υποδομών στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Θεοφάνους (1996) αναφέρει ότι οι ομάδες των τοπικών ταγμάτων εντόπισαν τέσσερα παγιδευμένα σημεία σε οδούς περιμετρικά του λιμανιού ή σε βιομηχανικές εγκαταστάσεις που βρίσκονταν σε κοντινή απόσταση, όπως η καπνοβιομηχανία Παπαστράτου που προαναφέρθηκε και το στρατιωτικό εργοστάσιο ιματισμού Κοπή στη Δραπετσώνα⁴. Κατά τον ίδιο

⁴ Θεοφάνους, Κ. (1996), σ. 61-62.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο συγγραφέας βασίζεται σε μαρτυρίες συμμετεχόντων στα σαμποτάζ οι οποίες παρουσιάζουν δύο διαφορετικές εκδοχές για τα σημεία απενεργοποίησης των καλωδίων. Οι Γιάννης Λουκάς και Γιάννης Κρητικός αναφέρουν ότι τα καλώδια βρέθηκαν εντός τριών φρεατίων περιμετρικά του λιμένος Πειραιώς και συγκεκριμένα επί των οδών Ανδρούτσου και Διστόμου, 2ας Μεραρχίας, αυλόγυρου Αγ. Διονυσίου Πειραιώς. Αντιθέτως, ο δεύτερος καπετάνιος του 1ου Ταγματος του ΕΛΑΣ, Σπύρος Ζερβός, αναφέρει τέσσερα σημεία ως αφετηρίες των πυροδοτήσεων εκ των οποίων μόνο οι

τρόπο, το βράδυ της 11ης Οκτωβρίου, οι σαμποτέρ των ταγμάτων του ΕΛΑΣ και του ΕΛΑΝ με τη βοήθεια κατοίκων της περιοχής απέκοψαν τα καλώδια των δύο φρεατίων στα ανατολικά του λιμανιού, χρησιμοποιώντας ηλεκτρολογικό εξοπλισμό. Αντιθέτως, το τρίτο φρεάτιο φυλασσόταν από Γερμανούς στρατιώτες με αποτέλεσμα ν' ανατιναχθεί μέρος του λιμένος το πρωί της επόμενης ημέρας λόγω έλλειψης πρόσβασης. Ο Νίκανδρος Κεπέσης, καπετάνιος του 6ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Πειραιά με το ψευδώνυμο "Αγαμέμνονας", αναφέρει ότι η είδηση της αναίμακτης απελευθέρωσης των ανοχύρωτων Αθηνών στις 12 Οκτωβρίου σηματοδότησε τον κίνδυνο για την ευρύτερη περιοχή του Πειραιά. Παρότι το προηγούμενο βράδυ οι ομάδες του ΕΛΑΣ παρουσία του ίδιου διενήργησαν τα σαμποτάζ, ο Κεπέσης συνέταξε σημείωμα προς τις Διοικήσεις των τοπικών ταγμάτων με σκοπό να προειδοποιήσει ότι "υπάρχει φόβος να χαλαρώσουν τα μέτρα της Γενικής Επιφυλακής" και να ζητήσει την επαγρύπνηση και την ετοιμότητα των συναγωνιστών του. Το απόγευμα της ίδιας μέρας ενημερώθηκε από τον Αξιωματικό Πληροφοριών του 6ου Τάγματος Πειραιά, Χριστόφορο Γαλιώτη, ότι θα έπρεπε να παρουσιαστεί μαζί με τον Διοικητή του Συντάγματος στην Αστυνομική Διεύθυνση κατ' εντολή του Σώματος, προκειμένου να λάβει επισήμως τη διαταγή από τους Άγγλους αξιωματικούς και τους απεσταλμένους της Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας για την προστασία των λιμενικών εγκαταστάσεων και των άλλων σημαντικών υποδομών⁵. Σε επίσημη έκθεση του 6ου

δύο βρίσκονταν περιμετρικά του λιμένος και συγκεκριμένα, επί των οδών Κολοκοτρώνη και 2ας Μεραρχίας, καθώς και Γεωργίου και Θρασυβούλου εντός μίας παράγκας. Τα άλλα δύο σημεία τοποθετούνται επί των οδών Φωκίδος και Αιγαλέω, στην καπνοβιομηχανία Παπαστράτου και Ζαλόγγου και Αναστάσεως, στο στρατιωτικό εργοστάσιο ιματισμού ΚΟΠΗ.

⁵ Κεπέσης. Ν. (1989), σελ. 431

Στο αυτοβιογραφικό έργο του *"Ο Πειραιάς στην Εθνική Αντίσταση"*, ο Κεπέσης περιγράφει περιληπτικά όσα προηγήθηκαν της επίσκεψης στην Αστυνομική Διεύθυνση Πειραιά και της εντολής προστασίας των υποδομών προς τα τοπικά τάγματα του ΕΛΑΣ. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι πραγματοποιήθηκαν συζητήσεις μεταξύ Γερμανών στρατιωτικών αξιωματούχων, Άγγλων αξιωματούχων της Μυστικής Υπηρεσίας Πληροφοριών και Ελλήνων επικεφαλής όπως ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος, Δαμασκηνός και ο Στρατιωτικός Διοικητής Αττικής, Σπηλιωτόπουλος, για ειρηνική αποχώρηση των πρώτων. Παρότι η ελληνική και η αγγλική πλευρά θεώρησαν ότι είχαν εξαγοράσει τους Γερμανούς

Ανεξάρτητου Συντάγματος ΕΛΑΣ Πειραιά προς το Α' Σ.Σ. ΕΛΑΣ με ημερομηνία 1η Νοεμβρίου 1944, ο Κεπέσης αναφέρει πως οι πληροφορίες σχετικά με την ανατίναξη του λιμένος καθώς και τα σημεία πυροδοτήσεως δόθηκαν από Γερμανό στρατιωτικό που αυτοβούλως ενημέρωσε για τις επικείμενες εκρήξεις οι οποίες είχαν προγραμματιστεί για τις 3 μ.μ. της 12ης Οκτωβρίου. Παρόλ' αυτά, το πρωί της ίδιας ημέρας σημειώθηκαν οι πρώτες ανατινάξεις στα κτίρια του Λιμένος Πειραιά, όπως το Τελωνείο, ο Ο.Λ.Π και το Λιμεναρχείο τα οποία συνδέονταν με το παγιδευμένο φρεάτιο που δεν κατέστη εφικτό ν' απενεργοποιηθεί (Θεοφάνους, 1996).

Παράλληλα, οι Γερμανοί είχαν αρχίσει να προετοιμάζουν την αποχώρησή τους, αποσύροντας τον οπλικό εξοπλισμό τους από τις βάσεις τους στις συνοικίες του Πειραιά, αλλά και του Κερατσινίου. Έτσι, οι τοπικές ομάδες των αντιστασιακών έσπευσαν να καταλάβουν τις πρώην γερμανικές θέσεις που διέθεταν πυροβολεία για να προλάβουν μια πιθανή επιστροφή. Παρά την αποχώρηση των στρατευμάτων, τα εργοστάσια που βρίσκονταν σε κοντινές περιοχές, όπως οι Μύλοι Αγίου Γεωργίου, η Shell καθώς και οι δύο ατμοηλεκτρικοί σταθμοί, ο κεντρικός στο Κερατσίνι και ο παλαιότερος στο Νέο Φάληρο είχαν ήδη στοχοποιηθεί από τους εχθρούς. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο κεντρικός σταθμός, στο Κερατσίνι, κατασκευασμένος από την αγγλική εταιρεία Πάουερ και ενεργός από το 1929, κάλυπτε τις οικιακές και βιομηχανικές ανάγκες της Αττικής για ηλεκτρικό ρεύμα, ήταν προφανές πως μια πιθανή ανατίναξη θα προκαλούσε σοβαρές συνέπειες στην οικονομία του λεκανοπεδίου και στις βιοτικές συνθήκες των κατοίκων. Κατά συνέπεια, η τελευταία Μάχη πριν την τελική απελευθέρωση δόθηκε για την προστασία του εργοστασίου της Ηλεκτρικής, στο Κερατσίνι.

Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στην έκθεση των Κεπέση και Κύβελου προς τη Διοίκηση του ΕΛΑΣ, οι Γερμανοί σύντομα έθεσαν σε εφαρμογή την καταστροφική τακτική τους, μετακινούμενοι προς το Εργοστάσιο της Πάουερ με σκοπό την πολιορκία. Όταν η γερμανική φρουρά που κατευθυνόταν προς τον μύλο του Αγ. Γεωργίου, διαπίστωσε ότι η τοπική ομάδα του ΕΛΑΣ είχε καταλάβει τη βάση της στην περιοχή της Ευγένειας Κερατσινίου, συνέλαβε τα μέλη της ομάδας και τα μετέφερε στο

να μην προκαλέσουν ζημιές, η θέση αυτή ανατράπηκε κατά την ημέρα της Απελευθέρωσης, όταν αντιλήφθηκαν την αδυναμία τους ν' αντιμετωπίσουν το σχέδιο ανατινάξεων των εχθρών.

εργοστάσιο ως αιχμάλωτα. Μαζί τους εγκλωβίστηκαν και οι εργάτες της βάρδιας, υπομένοντας τον κίνδυνο της ανατίναξης των εγκαταστάσεων. Ο εργαζόμενος της Πάουερ Γιάννης Αλιβέρτος αναφέρει σε προσωπική μαρτυρία του (Θεοφάνους, 1996) ότι γύρω στις 3 μ.μ. οι Γερμανοί οδήγησαν όλους τους εργαζόμενους στο εστιατόριο, ζητώντας να παραμείνουν εκεί για μισή ώρα. Εν τω μεταξύ, ο μηχανικός βάρδιας διέφυγε της προσοχής τους και κατευθύνθηκε προς τις τουρμπίνες του εργοστασίου, προκειμένου ν' απενεργοποιήσει τους εκρηκτικούς μηχανισμούς που είχαν τοποθετήσει στο υπόγειο⁶. Ο ίδιος αποκάλυψε στον Αλιβέρτο πως είχε πληροφορηθεί τη θέση της δυναμίτιδας από έναν Γερμανό επιλοχία που γνώριζε. Στο ίδιο πλαίσιο, το άρθρο "Πώς επετεύχθη η διάσωση του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής. Η σύγκρουσις με τους καταστροφείς Γερμανούς" της εφημερίδας "Ελευθερία" αναφέρει ότι οι Γερμανοί έσκαψαν ανοίγματα για να τοποθετήσουν εκρηκτικές ύλες περιμετρικά του εργοστασίου. Η εν λόγω ενέργεια προκάλεσε την άμεση αντίδραση των Λόχων Ευγένειας, Ταμπουρίων, Δραπετσώνας και Αμφιάλης που έσπευσαν να περικυκλώσουν το Εργοστάσιο και του 2ου Τάγματος που τέθηκε σε εφεδρεία (Θεοφάνους, 1996). Προτού επιτεθούν, ο επικεφαλής, Αλέκος Βαρυτιμίδης, προχώρησε σε διαπραγματεύσεις, ενημερώνοντας τη γερμανική φρουρά πως αν δεν απελευθερώσει τους αιχμαλώτους, θα πυρποληθεί. Την ίδια στιγμή, τριάντα Γερμανοί ποδηλάτες με κατεύθυνση προς το Εργοστάσιο της Ηλεκτρικής, άρχισαν να πυροβολούν τα τάγματα του ΕΛΑΣ που βρίσκονταν παραταγμένα στο στρατιωτικό εργοστάσιο ιματισμού της Κοπή στη Δραπετσώνα. Καθώς τα τάγματα του ΕΛΑΣ εμπόδισαν τη δίοδο των Γερμανών προς το εργοστάσιο της Πάουερ, κατάφεραν ν' ανακόψουν την πορεία τους και να τους αναγκάσουν σε φυγή. Μετρώντας λάφυρα, νεκρούς και τραυματίες εκατέρωθεν⁷, ο στρατιωτικός διοικητής του 1ου Τάγματος του

⁶ ΔΕΗ. (2017)

Το ίδιο γεγονός επιβεβαιώνεται από τη μαρτυρία του εργαζόμενου Γαλανόπουλου που συμπεριλαμβάνεται στον κατάλογο της ιστορικής έκθεσης "Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική. Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης".

⁷ Ο αριθμός των τραυματιών και των νεκρών διαφέρει ανάλογα με τη μαρτυρία. Οι Κεπέσης και Κύβελος αναφέρουν 4 νεκρούς κι έναν τραυματία από την ομάδα των ΕΛΑΣιτών, ενώ ο Ευσταθόπουλος αναφέρει 4 τραυματίες. Σχετικά με τους Γερμανούς, μετρώνται 3 νεκροί, 2 τραυματίες κι ένας αιχμάλωτος ή 5 τραυματίες αντιστοίχως.

ΕΛΑΣ με το ψευδώνυμο “Νώντας”, Πέτρος Ευσταθόπουλος, περιγράφει όσα ακολούθησαν, όταν οι Γερμανοί ποδηλάτες ανατίναξαν ένα από τα κτίρια του στρατιωτικού εργοστασίου Κοπή επί της οδού Αναπαύσεως. Ο ίδιος αναφέρει στην αίτησή του για αναγνώριση της συμμετοχής του στην Εθνική Αντίσταση:

“Τότε επικοινωνήσα με τον Διοικητή του Συντάγματος, Σωτήρη Κύβελο κι αφού του ανέφερα τα γεγονότα, έλαβα εντολή να επιτεθώ με τους δύο λόχους Δραπετσώνας και Λιπασμάτων. Αμέσως κινητοποιήσα και τους δύο λόχους κι η μάχη άρχισε η οποία διήρκησε περί τις τρεις περίπου ώρες. Πολεμώντας από μούράγιο σε μούράγιο στο λιμάνι, τους εξεδιώξαμε από την περιοχή χωρίς να προξενήσουν μεγάλες ζημιές τόσο στις εγκαταστάσεις του λιμένος καθώς και στα γύρω εργοστάσια, όσο και στα κτήρια της Κοπής.”

Εν τω μεταξύ, η γερμανική φρουρά που κατείχε το εργοστάσιο της Ηλεκτρικής αποφάσισε ν’ απελευθερώσει τους αιχμαλώτους και να διαφύγει δια θαλάσσης. Το ίδιο βράδυ, ο Γερμανός διοικητής της φρουράς παρακάλεσε την εργοστασιακή επιτροπή του ΕΑΜ και τον Αλέκο Βαρυτιμίδη, επικεφαλής του 1ου Τάγματος, να επιτρέψει την ειρηνική αποχώρηση των στρατευμάτων του, υποσχόμενος ότι δεν θα προβούν σε ζημιές⁸ όπως και συνέβη με τη σύμφωνη γνώμη των Διοικητών του Συντάγματος Νίκανδρου Κεπέση και Σωτήρη Κύβελου. Παράλληλα, οι επικεφαλής πληροφορήθηκαν από δύο Γερμανούς λιποτάκτες ότι και το εργοστάσιο της Shell ήταν ήδη παγιδευμένο (Κεπέσης, 1989). Έτσι, μια ομάδα εργαζομένων της Ηλεκτρικής ανέλαβε τη φύλαξή της, ενώ τα τοπικά τάγματα ανέλαβαν να εμποδίσουν τη δίοδο των γερμανικών στρατευμάτων, αποκλείοντας περιμετρικά το εργοστάσιο⁹. Λαμβάνοντας υπόψη την πληροφορία περί επικείμενης ανατίναξης της Shell και την οπλική υπεροχή των Γερμανών, οι Διοικητές Κεπέσης και Κύβελος μαζί με τους αρχηγούς του Τάγματος, Ευσταθόπουλο, Ζερβό και Βαρυτιμίδη, σχεδίασαν μια στρατηγική επίθεσης,

⁸ Θεοφάνους, Κ. (1996)

Σύμφωνα με τον Θεοφάνους, οι Γερμανοί προέβησαν σε υποτυπώδεις ζημιές για να δικαιολογηθούν στους ανωτέρους τους κατά την αποχώρησή τους από το εργοστάσιο της Ηλεκτρικής.

⁹ Κεπέσης, Ν. (1988).

Σύμφωνα με τις τοποθεσίες που αναφέρονται στην έκθεση προς τη Διοίκηση του ΕΛΑΣ.

τοποθετώντας τους λόχους σε στάση επιφυλακής στα κοντινά υψώματα του Αγ. Γεωργίου και της Ευγένειας, καθώς και στις οδούς έως τον Κερατόπυργο. Όπως αναφέρει ο Ευσταθόπουλος, “έτσι δημιουργήσαμε κλοιό (λαβίδα) γύρω στο γεφυράκι έναντι του εργοστασίου” (Κεπέσης, 1989). Μ’ αυτόν τον τρόπο, οι διοικητές σκόπευαν να εμποδίσουν την επάνοδο των Γερμανών από τη Νίκαια και το Πέραμα, ενώ διέταξαν τους λόχους να μην αντιδράσουν κατά τη διέλευση των στρατευμάτων, αν δεν προηγηθεί γερμανική επίθεση.

Παραταύτα, ο φόβος μιας πιθανής ανακατάληψης του εργοστασίου από τους εχθρούς οι οποίοι υπερτερούσαν τόσο σε αριθμό όσο και σε οπλικό εξοπλισμό, ανάγκασε τους Άγγλους Αξιωματούχους να ζητήσουν ενημέρωση από τους επικεφαλής του Συντάγματος του ΕΛΑΣ για τις δυνάμεις που βρίσκονταν στην περιοχή του εργοστασίου της Ηλεκτρικής και να διατάξουν άμεση επίθεση σε περίπτωση επιστροφής των Γερμανών. Οι Διοικητές Κεπέσης και Κύβελος εξέφρασαν τις αντιρρήσεις τους, αφού δεν είχαν σχετική εντολή από το Σώμα του ΕΛΑΣ. Όμως, η ταχεία επάνοδος των γερμανικών στρατευμάτων που άρχισαν να καταλαμβάνουν καίριες θέσεις στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά, αποκάλυψε την εμπλοκή των Ελλήνων Αξιωματούχων, γεγονός που εξόργισε τον Διοικητή Σωτήρη Κύβελο. Σύμφωνα με τον ίδιο (Θεοφάνους, 1996), στρατιωτικοί εκπρόσωποι της Κυβέρνησης της Εθνικής Ενότητας είχαν ήδη απειλήσει τις εχθρικές δυνάμεις με επίθεση των Ταγμάτων του ΕΛΑΣ χωρίς να το γνωρίζει το Σώμα. Σύμφωνα με τους αστυφύλακες που κατέφθασαν στην Αστυνομική Διεύθυνση Πειραιά όπου πραγματοποιήθηκε η συνάντηση, οι Γερμανοί παρατάχθηκαν από την Παλαιά Κοκκινιά έως τα Καμίνια, ενώ άρχισαν να βάλουν το Λιμάνι του Πειραιά. Τα ξημερώματα της 13ης Οκτωβρίου, οι Διοικητές κατέφθασαν στον Σταθμό Διοικήσεως Ταμπουρίων όπου ήταν η έδρα του Συντάγματος, προκειμένου να ενημερωθούν για την τρέχουσα κατάσταση στο εργοστάσιο της Ηλεκτρικής και στους Μύλους του Αγ. Γεωργίου, στο Λιμάνι του Πειραιά και στις υπόλοιπες βιομηχανικές και δημόσιες υποδομές της περιοχής. Τότε, δόθηκε σαφής εντολή προς το 1ο Τάγμα να προστατεύσει το εργοστάσιο της Ηλεκτρικής πάση θυσία κι αποφασίστηκε ο διπλασιασμός της φρουράς που βρισκόταν εντός του για την υπεράσπισή του.

Λίγες ώρες αργότερα, στις 4.30 π.μ. ανατινάχθηκε το εργοστάσιο της Shell στο Πέραμα, ενώ πέντε γερμανικά οχήματα με δύναμη 56 ανδρών οπλισμένων με βαρέα

οπλοπολυβόλα, αυτόματα και πυρομαχικά κατευθύνθηκαν προς την Πάουερ. Όπως αναφέρει ο εργαζόμενος της Πάουερ, Γιάννης Αλιβέρτος, στη διαδρομή οι Γερμανοί ζήτησαν πληροφορίες από έναν ηλικιωμένο που πουλούσε κουλούρια και τσιγάρα για τη θέση του εργοστασίου, καθώς είχαν χάσει την ορατότητά τους. Προσπαθώντας να τους παραπλανήσει, τους έδειξε τον δρόμο προς την Ευγένεια, αλλά το αντιλήφθηκαν και τον εκτέλεσαν. Στις 6 π.μ., η Διοίκηση πληροφορήθηκε ότι *“το Τάγμα μας από πρωΐας έχει εμπλακεί σε μάχη με Γερμανούς που ήρθαν να καταλάβουν και να ανατινάξουν την Πάουερ. Αναμένομεν διαταγές σας. Εξασφαλίσατέ μας νύχτα. Υπογραφή, Κυριάκος”*. Υπό αυτές τις συνθήκες, διατάχθηκε πυρ κατά των διερχόμενων οχημάτων, ενώ ορίστηκαν οι θέσεις των Λόχων Κιλικιανών, Αγίας Σοφίας και των Ταγμάτων Νίκαιας και Κοκκινιάς σε καίρια σημεία της διαδρομής που οδηγούσε στην Πάουερ για τον αποκλεισμό της διόδου Αθηνών- Πειραιώς. Στο πεδίο της μάχης, οι λόχοι των Ταμπουρίων και της Αμφιάλης, οι εφεδρικές δυνάμεις της Ευγένειας και του Ανεξάρτητου Λόχου καθώς και η φρουρά του εργοστασίου επιτέθηκαν ταυτόχρονα στους εχθρούς, βάλοντάς τους από παντού. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του συνδικαλιστή εργαζόμενου της Πάουερ, Γεωργίου, 9 μαχητές του ΕΛΑΣ βρίσκονταν εντός του εργοστασίου, ενώ ορισμένοι είχαν εγκατασταθεί στην ταράτσα του εστιατορίου και στο παρατηρητήριο για απρόσκοπτη ορατότητα. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, κατάφεραν να αιφνιδιάσουν και να εγκλωβίσουν τους εχθρούς κάτω από τη γέφυρα, με αποτέλεσμα να μην μπορέσουν ν’ αμυνθούν αμέσως. Παράλληλα, οι τηλεβόες ζητούσαν από τους κατοίκους της περιοχής να συνδράμουν, πολεμώντας ή κατασκευάζοντας πρόχειρα οδοφράγματα στις κεντρικές οδούς, όπως και συνέβη. Παρά την ανάγκη βοήθειας, ο Βαρυτιμίδης αναφέρει σε επιστολή του προς την εφημερίδα “Αυγή” ότι η Διοίκηση του Τάγματος αρνήθηκε να επιτρέψει τη συμμετοχή μιας ομάδας χωροφυλάκων με επικεφαλής τον Κατσώτα, υπενθυμίζοντας τα δεινά που προκάλεσαν στους Αγωνιστές της Αντίστασης κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Αντιθέτως, το άρθρο “Πώς επετεύχθη η διάσωσης του εργοστασίου ηλεκτροπαραγωγής. Η σύγκρουσις με τους καταστροφείς Γερμανούς” της εφημερίδας “Ελευθερία”¹⁰ υπογραμμίζει τη συνεισφορά της Αστυνομίας Πόλεως στην νικηφόρα έκβαση της μάχης, αφού αποδίδει την παράδοση των Γερμανών στην επέμβαση της συγκεκριμένης δύναμης. Καθώς η Μάχη μαινόταν, η Διοίκηση μετρούσε πλέον

¹⁰ Εθνική Βιβλιοθήκη. *Ελευθερία*, φ.45. 14 Οκτωβρίου 1944.

σημαντικές ανθρώπινες απώλειες και ελλείψεις πυρομαχικών, γεγονός που απαιτούσε την άμεση ενίσχυση των αγωνιστών από τα Τάγματα της Κοκκινιάς και του Αιγάλεω, αλλά και την ηθική υποστήριξή τους διαμέσου εμψυχωτικών μηνυμάτων. Λαμβάνοντας υπόψη τη δυσκολία της κατάστασης, ο Βαρυτιμίδης προχώρησε σε επικοινωνία με τους Γερμανούς, ζητώντας από έναν Αυστριακό αιχμάλωτο να τους διαμηνύσει την πρότασή του να παραδοθούν ειρηνικά πριν την ολοκληρωτική καταστροφή τους. Παρά τις συνεχόμενες εκκλήσεις του, ο Γερμανός Διοικητής αρνούταν κατηγορηματικά. Επομένως, οι λόχοι του ΕΛΑΣ μάχονταν επί τρεις ώρες με επικεφαλής τους Μιχαηλίδη και Φερετούρο, ώσπου κατάφεραν να προωθηθούν στη μάνδρα του εργοστασίου και ν' απειλήσουν με ρίψη χειροβομβίδας. Παράλληλα, ο Ευσταθόπουλος έδωσε διαταγή για μάχη σώμα με σώμα. Τελικά, οι Γερμανοί άρχισαν να παραδίδονται μόνο όταν τραυματίστηκε ο Διοικητής τους, ενώ ο Τσιρίδης τους επιτίθεντο από όπισθεν. Σε προφορική μαρτυρία για το Istorima, η Ε.Γκ., η οποία ήταν 8 ετών τότε, αναφέρει

“Και γυρίσανε αυτοί, κάτι ξεχάσανε να κάνουν. Γυρίσαν να την ανατινάξουν την Πάουερ -Πάουερ τη λέγαμε- και βγήκανε τα παιδιά από τη γειτονιά, ΕΠΟΝίτες, έτσι, αυτοί. Όπως άκουσα, τα σκοτώσανε στη γέφυρα. Αλλά, ήρθε ένα μπουλούκι, εκεί πάνω στου ΚΡΕΤΑ που είναι, στο σταυροδρόμι βρήκα ένα μπουλούκι από άντρες που είχαν πολεμήσει στο Αλβανικό, που ήταν έμπειροι. Τώρα, από τα Ταμπούρια ήρθαν; Από τη Δραπετσώνα ήρθαν; Δεν ξέρω. Και κατέβηκε προς τα κάτω, αρπάξανε τα όπλα κι αυτοί οι Γερμανοί ήταν όρθιοι στη γέφυρα και θέριζαν. Κι άρπαξαν τα όπλα και τους σκοτώσαν όλους. [...] Άρπαξαν αυτοί τα όπλα και τους σκοτώσαν και νίκησαν και έσωσαν την Ηλεκτρική από τότε. Αυτοί ήταν, αλλά τα άλλα τα παλικάρια που μπήκαν τα θέρισαν. Έτσι άκουσα ότι τα θέριζαν γιατί εγώ τώρα ήμουν πού είναι του ΚΡΕΤΑ που λέω, απέναντι ήταν ένα μισογκρεμισμένο δωμάτιο και εκεί είχε μία τρύπα. Κι από ‘κει μέσα έβλεπα την κίνηση από μακριά, αλλά πόσο μπορεί να δεις; Σπίτια δεν υπήρχαν, έβλεπα την κίνηση από μακριά, αλλά πηγαινοερχόντουσαν. Είδα αυτό το μπουλούκι που πήγε εκεί

κάτω, είδα τους Γερμανούς που πέφτανε από τη γέφυρα που ήταν γιατί φορούσαν σκούρα ρούχα αυτοί. Ήξερα αυτά που είδα, τέλος πάντων, ήξερα... τα πιο βαθιά, δεν ήξερα πιο βαθιά τι γινόταν αλλά τη γλίτωσαν την Ηλεκτρική εκείνοι τότε. Τα παλικάρια άκουσα ότι σκοτώθηκαν, πολλά παλικάρια, αλλά οι άλλοι ήταν έμπειροι και τους θερίσανε.”¹¹

Ο τελικός απολογισμός στο πεδίο της Μάχης ήταν 11 νεκροί εκ των οποίων ο ένας ήταν ο Διοικητής της επίθεσης και οι 3 εργαζόμενοι στο εργοστάσιο. Όπως αναφέρει ο Γεωργίου, οι νεκροί μεταφέρθηκαν στο καταφύγιο, προκειμένου να σωθούν οι σοροί τους μέχρι την κατάπαυση του πυρός. Σε προφορική μαρτυρία στο *Istorima*, ο κάτοικος της περιοχής Θ.Μ. ο οποίος ήταν 12 ετών τότε, αναφέρει

“όταν έγινε η Μάχη της Ηλεκτρικής, εγώ δούλευα. Εγώ ήμουν κλεισμένος στο φούρνο. Καταλάβατε; Λίγα πράγματα είδα όταν πια έφυγαν οι Γερμανοί κι αυτούς που είχαν σκοτωθεί, τους γύριζαν λες και ήταν Επιτάφιος. [...] Τους είχαν στις κάσες τους ανθρώπους και τους γύριζαν σε διάφορα, σε διάφορες οδούς, ώσπου τους πήγαν στο νεκροταφείο.”¹²

Συγκεκριμένα οι νεκροί της Μάχης ήταν ο Καλαποθάκος που πρωτοστάτησε στη μάχη ως εργαζόμενος του εργοστασίου, ο Γεωργιάδης, ο Μαργαρώνης, ο Γκιόρδας ο οποίος σύμφωνα με μαρτυρίες πέθανε φωνάζοντας “Ζήτω η Ελλάς”, ο Ηλιόπουλος, ο Κοσμίδης, ο Κούνουπας, ο Μαυρομμάτης, ο Μεγγίσογλου, ο Παπάζογλου και ο Τοροσιάδης. Αντιστοίχως, σκοτώθηκαν 7 Γερμανοί και τραυματίστηκαν 25¹³. Στη συνέχεια, οι αιχμάλωτοι μεταφέρθηκαν στην έδρα του Τάγματος, ενώ οι κάτοικοι

¹¹ Ευφροσύνη Γκίνη, συνέντευξη σε Ειρήνη Καραμπού. 14/07/2022, Ψηφιακό Αρχείο Istorima, Διαθέσιμο: <https://archive.istorima.org/interviews/13976> [Αντλήθηκε 31/05/2023]

¹² Θωμάς Μπάνης. Συνέντευξη σε Ειρήνη Καραμπού. 28/11/2022. Ψηφιακό Αρχείο Istorima. Διαθέσιμο: <https://archive.istorima.org/interviews/11477> [Αντλήθηκε 05/05/2023]

¹³ Κεπέσης, Ν. (1989)

Κατά την εκδοχή της επίσημης έκθεσης προς το 6ο Σύνταγμα Πεζικού με ημερομηνία 17 Οκτωβρίου 1944 και τίτλο “Έκθεσις Ενέργειας του Τάγματος προς Διάσωσιν της Ηλεκτρικής”, οι Βαρυτιμίδης κι Ευσταθόπουλος αναφέρουν 4 νεκρούς και 3 τραυματίες εκ των αγωνιστών του ΕΛΑΣ και των εργαζομένων καθώς και 11 νεκρούς, 21 τραυματίες και 24 αιχμαλώτους εκ των Γερμανών.

πανηγύριζαν τη νίκη, προσπαθώντας να λιντσάρουν τους Γερμανούς. Μάλιστα, ο Κεπέσης (1989) αναφέρει ότι οι αιχμάλωτοι Γερμανοί φαίνονταν φοβισμένοι αναφορικά με τη μεταχείριση που θα υφίσταντο από τους αγωνιστές του ΕΛΑΣ, αλλά παραδόθηκαν στις Αγγλικές δυνάμεις έναν μήνα αργότερα.

Σύμφωνα με το έκτακτο ανακοινωθέν που εξέδωσε το Α' Σώμα Στρατού του ΕΛΑΣ¹⁴, οι μαχητές παρέδωσαν άθικτο το εργοστάσιο. Η νικηφόρα έκβαση της Μάχης σήμανε την καθολική απελευθέρωση της Αττικής παρά τις ζημιές, γεγονός που επισημάνθηκε από την τριμελή Κυβερνητική Επιτροπή των Ζεύγου, Τσάτσου και Μανουηλίδη οι οποίοι συνεχάρησαν για τη μαχητικότητα και την αυτοθυσία όλους, όσοι συμμετείχαν στη διάσωση του Εργοστασίου της Ηλεκτρικής και των υπόλοιπων σημαντικών υποδομών. Λίγες ημέρες αργότερα, η Διοίκηση της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών- Πειραιώς θα έγραφε στον Διοικητή του ΕΛΑΣ Πειραιά *“κλαίμε μαζί σας τους ένδοξους νεκρούς και η μνήμη τους, ας είσθε βέβαιοι, δε θα σβηστεί από το χρόνο που φθείρει τους Νεκρούς”*.¹⁵

¹⁴ ΓΕΣ/ ΔΙΣ. Αρχείο 6ου Συντάγματος ΕΛΑΣ. ΕΛΑΣ. ΙΙΙ Τάγμα 6ου Συντάγματος. Σ.Δ. 13 Οκτωβρίου 1944.

¹⁵ ΔΕΗ. 2017.

Το απόσπασμα προέρχεται από τον κατάλογο της ιστορικής έκθεσης “Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική. Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης”.

Κεφάλαιο 2

Η Μάχη της Ηλεκτρικής και οι επιλογές αναπαράστασής της από τους φορείς ενδιαφέροντος

Λαμβάνοντας υπόψη τη θέση του Nora (1989), ο οποίος υποστήριξε ότι η απώλεια των περιβαλλόντων της ζώσας μνήμης γεννά την ανάγκη συγκρότησης τόπων μνήμης, ενδιαφέρον παρουσιάζει η συνεξέταση των ποικίλων επικοινωνιακών πρακτικών που επιλέγουν οι εμπλεκόμενοι φορείς, προκειμένου να διαδώσουν τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής διαμέσου της αξιοποίησης των εν λόγω “τόπων” (Nora, 1989). Στο πλαίσιο αυτό, σημαντικό ρόλο φαίνεται να διαδραματίζει ο φυσικός χώρος, αφού αποτελεί σημείο αναφοράς για τη συγκρότηση και την άρθρωση των λόγων της μνήμης, εφόσον αυτές συνιστούν διαδικασίες που επιτελούνται σε κάθε δράση με αναμνηστικό χαρακτήρα.

Κατά τον Φωκαΐδη (2016), ο χώρος συνιστά μηχανισμό ενεργοποίησης της μνήμης, καθώς καθορίζει το πλαίσιο εντός του οποίου θα κατασκευαστούν οι συλλογικές αναμνήσεις και θα αναπαρασταθεί το κοινό παρελθόν των κοινωνικών ομάδων ενδιαφέροντος. Προκειμένου να διατηρηθεί η μνήμη μιας βιωμένης εμπειρίας, ο Forty (2000, στο Φωκαΐδης, & Χρονάκη, 2016, σ. 25) υποστηρίζει ότι τα υλικά κατάλοιπα που έχουν ενσωματωθεί στον φυσικό χώρο της πόλης, όπως τα κτίρια και τα μνημεία, μεταφέρουν και ανασυνθέτουν συλλογικές μνήμες οι οποίες ενυπάρχουν σε πτυχές της καθημερινής ζωής και της συμπεριφοράς ή εκφέρονται διαμέσου των τελετουργικών πρακτικών και των επετείων που υιοθετούν οι κοινότητες των ατόμων. Υπό αυτό το πρίσμα, φαίνεται να ευσταθεί η άποψη του Rossi (1991, στο Φωκαΐδης, & Χρονάκη, 2016, σελ. 25) πως η μνήμη συνιστά τη συνείδηση της πόλης. Συνεπώς, το αστικό τοπίο λειτουργεί ως συμβολικό πεδίο για τη διεκδίκηση των συλλογικών ταυτοτήτων όσων εμπλέκονται σ’ ένα γεγονός που προσδιορίζεται χωρικά. Οι Βαμβακίδου και Σολάκη (2020) αναφέρουν ότι η σημασία του τόπου συνεπάγεται την έννοια της “τοπικοποίησης” (localisation), εφόσον έγκειται σε δύο βασικές συνιστώσες για την αναγνώριση της ιδιαιτερότητάς του, αφενός στην ιστορική εξέλιξη και αφετέρου στην ιστορική αιτιότητα των γεγονότων που συνέβησαν σ’ αυτόν. Έτσι, ο τόπος

νοηματοδοτείται ως ιστορικός και υπόκειται σε ποικίλες ερμηνείες που εξηγούν την αιτιολογική, πιθανολογική ή/και λειτουργική σημασία του κατά την τέλεση του γεγονότος. Στο πλαίσιο αυτό, παραμένει ενεργό πεδίο συγκρούσεων και αλληλεπιδράσεων με σκοπό την ενσωμάτωση της μνήμης και την τεκμηρίωση της ιστορίας σε συλλογικό επίπεδο, αφού οι ποικίλες κοινωνικές ομάδες σημασιοδοτούν τον φυσικό χώρο με διαφορετικό τρόπο, επιδιώκοντας την επίτευξη των σκοπών τους. Παράλληλα, το αστικό τοπίο λειτουργεί ως μεταβατικό πεδίο για την επαναδιαπραγμάτευση του παρελθόντος, αφού συντηρεί μεν τις νοηματικές συνέχειες, επιτρέπει δε την ανάδυση ρήξεων και τομών, αναδιαμορφώνοντας τη μνημονική αφήγηση επί του παρόντος και κατ' επέκταση την ιστορική αφήγηση του μέλλοντος. Λαμβάνοντας υπόψη ότι η διατήρηση της κοινωνικής συνοχής συνιστά μακροπρόθεσμο στόχο, οι συνεχείς επανανοηματοδοτήσεις ενός παρελθοντικού γεγονότος στη συλλογική μνήμη μεταβάλλουν σταδιακά τη σχέση των ανθρώπων με τον φυσικό χώρο και τις ισορροπίες μεταξύ των εμπλεκόμενων.

Με αφορμή τις παραπάνω θέσεις, ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη της Barrett (2012) σχετικά με την εφαρμογή της θεωρίας περί δημόσιας σφαίρας του Habermas στο πολιτιστικό πεδίο. Σύμφωνα με τον Habermas, η δημόσια σφαίρα συνιστά τον χώρο όπου ποικίλες κοινωνικές ομάδες διεκδικούν το δικαίωμά τους ν' αρθρώνουν και ν' ανταλλάσσουν δημόσιους λόγους. Στην περίπτωση αυτή, τα μέσα (μίντια) λειτουργούν ως εργαλεία, καθορισμένα από το πολιτισμικό και τεχνολογικό περιβάλλον για να επικοινωνήσουν τα επιχειρήματα που προκύπτουν από τους δημόσιους λόγους. Συνεπώς, η Barrett (2012) υποστηρίζει ότι ο φυσικός χώρος αποτελεί την υλική δημόσια σφαίρα στην οποία παράγονται και εκφέρονται οπτικές αναπαραστάσεις διαμέσου των ενδεικτικών ιχνών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τα μνημεία και η έκθεση υλικών αντικειμένων εντός ενός συγκεκριμένου χωρικού πλαισίου, όπως οι ανοιχτοί χώροι και τα μουσεία, επιτυγχάνουν να εισαγάγουν και να διαδώσουν τους ποικίλους δημόσιους λόγους με τη χρήση της οπτικής αναπαράστασης. Παράλληλα, η θέση των κτιρίων που αποτελούν ορόσημο εντός του αστικού ιστού, καθώς και οι δημόσιες επιτελέσεις επετειακού χαρακτήρα επιτρέπουν τη συμβολική χάραξη των διαδρομών και την ενθύμηση των πραγματικών ενεργειών που συνέβησαν στον φυσικό χώρο, συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν.

Στο πλαίσιο αυτό, οι δράσεις που υλοποιούνται με αφορμή τη Μάχη της Ηλεκτρικής αντικατοπτρίζουν την αντίληψη των φορέων ενδιαφέροντος αναφορικά με τη σημασία του γεγονότος για τη συλλογική ταυτότητα της εμπλεκόμενης κοινωνικής ομάδας που εκπροσωπούν. Γί' αυτόν τον λόγο, κρίθηκε σκόπιμη η ανάλυση των δράσεων που επικοινωνούν τη μνήμη της συγκεκριμένης Μάχης, όπως πραγματοποιούνται από τους τρεις εμπλεκόμενους φορείς: τον Δήμο Κερατσινίου-Δραπετσώνας, τη ΔΕΗ και την ΠΕΑΕΑ.

Η πρώτη προσπάθεια απόδοσης τιμών στους πεσόντες και απομνημόνευσης της Μάχης υλοποιήθηκε τέσσερα χρόνια μετά το συμβάν και διατηρείται έως σήμερα. Με πρωτοβουλία του Βρετανού διοικητή της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών Πειραιώς, Κεμπ, ανατέθηκε στον γλύπτη Χρήστο Καπράλο η δημιουργία ενός μνημείου εντός του χώρου του εργοστασίου στον Αγ. Γεώργιο Κερατσινίου, το οποίο θα ήταν αφιερωμένο στους νεκρούς αγωνιστές. Σύμφωνα με δημοσίευμα της 14ης Οκτωβρίου 1948 στην εφημερίδα ΕΜΠΡΟΣ (ΔΕΗ, 2017), η τελετή των αποκαλυπτηρίων πραγματοποιήθηκε τον Οκτώβριο του 1948, χωρίς ν' αναφέρεται το όνομα του δημιουργού. Στην τελική εκδοχή του, το μνημείο παρουσίαζε ένα μαρμάρινο, ανάγλυφο αντίγραφο του αρχαϊκού Οπλιτοδρόμου που προερχόταν από τις συλλογές του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου. Η συγκεκριμένη επιλογή φέρει συμβολική σημασία, καθώς το εν λόγω αγώνισμα πραγματοποιείτο προς τιμή των νεκρών κατά τους αρχαίους Ολυμπιακούς Αγώνες. Επιπλέον, ο γλύπτης προσέθεσε εγχάρακτη πλάκα με τα ονόματα των πεσόντων, προκειμένου να υπογραμμίσει τη σημασία του αγώνα τους τόσο για τη διάσωση του εργοστασίου και των υποδομών της Αττικής όσο και για την τελική απελευθέρωση από τους Γερμανούς κατακτητές. Η απόφαση αυτή αποδεικνύει την πρόθεση των εργαζομένων και της διοίκησης του εργοστασίου να εγγράψουν το γεγονός και την ταυτότητα των πρωταγωνιστών του στην ιστορική αφήγηση, συνδέοντάς την ανάμνηση της μάχης με τον φυσικό χώρο όπου συνέβη.

Εικόνα 1: Αποκαλυπτήρια Μνημείου Πεσόντων Μάχης Ηλεκτρικής (13/10/1948), © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ.

Συνεπώς, η ανέγερση του μνημείου διασφάλισε την ιστορικότητα του εργοστασίου, ενώ το σημείο μετατράπηκε και επισήμως σε κοινό τόπο μνήμης για τις κοινωνικές ομάδες των εργαζομένων, των μελών του ΕΛΑΣ και των κατοίκων που συμμετείχαν. Παρόλ' αυτά, η χρονική στιγμή της παραγγελίας και των αποκαλυπτηρίων του μνημείου είναι ενδεικτική του ιδεολογικού και κοινωνικού αντίκτυπου που έφερε η Μάχη της Ηλεκτρικής για τους σύγχρονούς της. Σύμφωνα με τις Βαμβακίδου και Σολάκη (2020), τα κατά παραγγελία ανεγερθέντα μνημεία στον δημόσιο χώρο δεν συνιστούν απλώς ιστορικά αντικείμενα που αποσκοπούν στη διατήρηση της μνήμης διαμέσου της οπτικής πρόσληψης και της μουσειακής λειτουργίας ούτε διαθέτουν μόνο αισθητική σημασία. Αντιθέτως, παρουσιάζουν στοιχεία παραγωγής κουλτούρας, αφού μεταφέρουν τα κοινωνιολογικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά του τόπου όπου ανεγείρονται. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σημασιοδοτούν το ιστορικό γεγονός ως συλλογικό σημαίνον και το μεταφέρουν ενεργά στο παρόν ως

ανάμνηση. Λαμβάνοντας υπόψη ότι τα αποκαλυπτήρια της εγχάρακτης πλάκας συνέβησαν εν μέσω του Εμφυλίου πολέμου (ΔΕΗ, 2017), αξίζει να σημειωθεί ότι οι περισσότεροι από τους πεσόντες που αναφέρονται, ανήκαν στον ΕΛΑΣ, αφού το αντιστασιακό κίνημα αποδείχθηκε ισχυρό στην ευρύτερη περιοχή του Πειραιά. Επομένως, η μνημειοποίηση της Μάχης εντός του χώρου του εργοστασίου συνεπαγόταν την αναγνώριση της σημαντικότητας της πράξης και των συνεπειών της, ανεξαρτήτως των ιδεολογικών καταβολών τους, ενώ την ίδια στιγμή οι ζώντες αγωνιστές των αντιστασιακών οργανώσεων αντιμετώπιζαν βασανισμούς, φυλακίσεις και εξορία λόγω των πολιτικών φρονημάτων τους.

Σε συνέχεια των διώξεων που υπέστησαν όσοι συμμετείχαν στην Εθνική Αντίσταση, η ΠΕΑΕΑ υλοποιεί συγκεκριμένες δράσεις ετησίως με σκοπό να προβάλει τη δραστηριότητα των μελών της κατά τη διάρκεια της Κατοχής και της Αντίστασης. Λαμβάνοντας υπόψη τη σημασία του αστικού χώρου για την άρθρωση δημόσιων λόγων και τη λειτουργία της μνήμης ως συνείδησης της πόλης, οι επικοινωνιακές επιλογές της ΠΕΑΕΑ αντικατοπτρίζουν την ανάγκη δημιουργίας ενός ενεργού “αρχείου” συμβάντων το οποίο να καταγράφει και να διατηρεί στη μνήμη όσα τελέστηκαν εντός της πόλης, στο πλαίσιο μιας πολιτικής της αντι- μνήμης. Οι Αντονάς, Δάλλας και Ωραιοπούλου (2009, στο Αθανασίου 2016, σ. 49) αναφέρουν την έννοια του “ανίσχυρου μνημείου” για να περιγράψουν τα σημεία- ορόσημα εντός του αστικού ιστού που αντιπαρά τίθενται στην επίσημη στρατηγική της μνήμης, επιτρέποντας την πρόσβαση στην αποσιωπημένη τραυματική εμπειρία. Στην περίπτωση της ΠΕΑΕΑ, η ανατροπή της λήθης έγκειται στην άρθρωση των λόγων απώλειας στο πλαίσιο θανάτου ή διώξεων, δηλαδή στην επικοινωνιακή διάσταση της τραυματικής μνήμης που δεν αναγνωριζόταν για πολύ καιρό. Γι’ αυτόν τον λόγο, η Μάχη της Ηλεκτρικής τιμάται με μια σειρά τριήμερων εκδηλώσεων η οποία συμπεριλαμβάνει μεταξύ άλλων έναν ιστορικό περίπατο στην πόλη του Κερατσινίου, δίνοντας έμφαση στα σημεία του αστικού ιστού που αναφέρονται ως πεδία μαχών και συμπλοκών ή αφορούν στην εμπλοκή των μελών σε ποικίλα γεγονότα οργανωμένης αντίστασης. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, η πορεία στον φυσικό χώρο συνιστά μια διαδρομή με άξονα τη μνημονική αφήγηση και σκοπό την ιστορική καταγραφή των αποσιωπημένων συμβάντων αντίστασης εντός της πόλης η οποία καταλήγει στο Μνημείο που είναι αφιερωμένο στη Μάχη της Ηλεκτρικής για κατάθεση στεφάνων.

Εικόνα 2: Επετειακή εκδήλωση στο μνημείο της Μάχης της Ηλεκτρικής από τα μέλη της ΠΕΑΕΑ, 10ετία 2000, © Αρχείο ΠΕΑΕΑ.

Παράλληλα, διοργανώνεται περιοδική έκθεση με εκπαιδευτικό χαρακτήρα για τους μαθητές της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Οι μαθητές έχουν τη δυνατότητα να επισκεφθούν τον χώρο της έκθεσης ή του φορέα και να παρατηρήσουν τα εκθέματα, να παρακολουθήσουν σχετικό οπτικοακουστικό υλικό με μαρτυρίες αγωνιστών και να δανειστούν βιβλία ποικίλου περιεχομένου. Στη συνέχεια ακολουθούν οδικώς μια σύντομη διαδρομή στην περιοχή, η οποία συμπεριλαμβάνει συγκεκριμένες στάσεις σε σημεία- ορόσημα για την Αντίσταση στο Κερατσίνι και καταλήγουν στο μνημείο της Μάχης, όπου διαβάζουν το Προσκλητήριο των Νεκρών. Λαμβάνοντας υπόψη όσα προαναφέρθηκαν αναφορικά με τις τραυματικές αναμνήσεις που συνοδεύουν τους Αγωνιστές έως την επίσημη αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης από την πολιτεία, η περιοδική έκθεση που πραγματοποιείται τα τελευταία χρόνια αποσκοπεί στη γενικότερη προβολή και διάδοση της Ιστορίας της Εθνικής Αντίστασης με έμφαση στην περιοχή του Κερατσινίου. Παρότι η υλοποίησή της εντάσσεται στις δράσεις εορτασμού της μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής, η έκθεση περιλαμβάνει ποικίλες θεματικές ενότητες οι οποίες καλύπτουν διαφορετικά υποπεδία

της αντιστασιακής δράσης. Σε κάθε περίπτωση, οι επιλογές του φορέα αντικατοπτρίζουν το “τραύμα” που υπέστησαν τα μέλη της οργανωμένης αντίστασης μετά την Απελευθέρωση παρά τη συνδρομή τους στη νικηφόρα έκβαση του Αγώνα. Διαμέσου συγκεκριμένων οπτικών αναπαραστάσεων που θ’ αναλυθούν παρακάτω, η ΠΕΑΕΑ επιχειρεί να μεταφέρει την αποσιωπημένη εμπειρία σ’ ένα νέο πλαίσιο ερμηνείας για να ενδυναμώσει τα χαρακτηριστικά της τραυματικής συλλογικής μνήμης.

Στην πρώτη ενότητα της έκθεσης δίνεται έμφαση στη γενικότερη δράση και στην οργανωμένη αντίσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και της ΕΠΟΝ κατά τη διάρκεια της Κατοχής, η οποία παρουσιάζεται σε φωτογραφίες. Συγκεκριμένα, τα φωτογραφικά τεκμήρια εστιάζουν στα πεδία δράσης των ανταρτών και στους σταθμούς των αντιστασιακών εντός και εκτός πόλης. Στο ίδιο πλαίσιο, διατίθεται επιπλέον πληροφοριακό υλικό, δηλαδή παλαιές εκδόσεις με ιστορικό και πολιτιστικό περιεχόμενο το οποίο λειτουργεί συμπληρωματικά είτε κατά τη διάρκεια της περιήγησης είτε μετά την αποχώρηση με όρους δανεισμού.

Εικόνα 3: Άποψη της πρώτης ενότητας της έκθεσης της ΠΕΑΕΑ, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού.

Στη δεύτερη ενότητα παρουσιάζονται οι επετειακές αφίσες των οργανώσεων ΕΑΜ, ΕΛΑΣ και ΕΠΟΝ, οι οποίες σχεδιάστηκαν για τα 50 χρόνια από την ίδρυσή τους με σκοπό ν’ αναδείξουν το χρονικό εύρος της οργανωμένης αντιστασιακής δράσης. Η τρίτη ενότητα της έκθεσης είναι αφιερωμένη στη Μάχη της Ηλεκτρικής και

συγκεκριμένα στους πεσόντες ΕΛΑΣίτες κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης. Η ενότητα με τίτλο “Οι Ηρωικοί Νεκροί της Ηλεκτρικής” περιλαμβάνει φωτογραφικά πορτραίτα των μαχητών, καθώς και σύντομα βιογραφικά σημειώματα, ώστε οι επισκέπτες ν’ αποκτήσουν πρόσβαση σε γενικές πληροφορίες αναφορικά με την ταυτότητα των βασικών πρωταγωνιστών του εν λόγω ιστορικού γεγονότος. Κατ’ αυτόν τον τρόπο, ο φορέας επιδιώκει να συστήσει τους μαχητές στις ομάδες κοινού, λαμβάνοντας υπόψη τις ελλείψεις που πιθανώς παρατηρούνται στο πεδίο της επίσημης βιβλιογραφίας για τη Μάχη. Επιπλέον, εκτίθεται πρωτότυπο φωτογραφικό υλικό το οποίο αποτυπώνει τις ενέργειες που προηγήθηκαν και ακολούθησαν τη Μάχη. Συγκεκριμένα, η υποενότητα περιλαμβάνει φωτογραφικά στιγμιότυπα αφενός από τις συνεννοήσεις των επικεφαλής στο αρχηγείο του 6ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ Πειραιά, που ανέλαβε τη διάσωση του εργοστασίου της Ηλεκτρικής, και αφετέρου από την κηδεία, τις επιμνημόσυνες δεήσεις και την πομπή κατά τη μεταφορά των σορών. Η τέταρτη ενότητα συνιστά μια συμβολική αναπαράσταση του “τραύματος” που υπέστη η κοινωνική ομάδα των Αντιστασιακών, καθώς οπτικοποιεί την αντίθεση μεταξύ του ηρωισμού των ΕΛΑΣιτών αγωνιστών με αποκορύφωμα τη Μάχη της Ηλεκτρικής και των διώξεων που ακολούθησαν από τον Εμφύλιο και εφεξής.

Εικόνα 4: Η δεύτερη ενότητα της έκθεσης αφιερωμένη στους νεκρούς της Μάχης της Ηλεκτρικής, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού.

Με αφορμή την επέτειο μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής, η ΠΕΑΕΑ τοποθετεί τη σημαία της μάχης που οδήγησε στην τελική απελευθέρωση από τους Γερμανούς εντός ενός κόκκινου κελιού μαζί με τις φωτογραφίες όσων αγωνιστών βρέθηκαν στην εξορία ή στη φυλακή. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο φορέας προχωρά σε μια συμβολική χειρονομία που νοηματοδοτεί την έννοια της “δύσκολης” πολιτιστικής κληρονομιάς και της αντι- μνήμης της Εθνικής Αντίστασης, δεδομένου ότι τα τραυματικά συμβάντα συνήθως δεν καταγράφονται στην ιστορία, εφόσον οι εμπλεκόμενοι δεν επιβιώνουν για να τα αφηγηθούν (Felman & Laub 1992, στο Αθανασίου 2016, σελ. 48).

Εικόνα 5: Η συμβολική τοποθέτηση της σημαίας της μάχης μέσα σε κόκκινο κελί στο πλαίσιο της ιστορικής έκθεσης, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού.

Η τελευταία ενότητα περιέχει τεκμήρια συλλεγμένα ή δημιουργημένα από τους ίδιους τους αγωνιστές και τα μέλη της ΠΕΑΕΑ σε μεταγενέστερο χρόνο με σκοπό τη συγκρότηση ενός αρχείου το οποίο ν' αφηγείται την ιστορία του φορέα και των μελών του. Πλήθος πρόσφατων φωτογραφιών συνοδευόμενων από χειρόγραφα κείμενα,

επίσημα έγγραφα που πιστοποιούν τη συμμετοχή και τη συνεισφορά στον αγώνα, τιμητικά μετάλλια και προσωπικά αντικείμενα αποτελούν ατομικά υλικά ίχνη που λειτουργούν ως προσωπική φροντίδα για τη συγκρότηση της ανατρεπτικής μνήμης (Papailias 2005 στο Φωκαΐδης, Χρονάκη, 2016, σελ.48)και την κατασκευή της συλλογικής ταυτότητας των Αντιστασιακών.

Εικόνα 6: Η τελευταία ενότητα της έκθεσης με προσωπικές φωτογραφίες, χειρόγραφα και ιδιωτικά αρχεία Αγωνιστών, Οκτώβριος 2022, © Ειρήνη Καραμπού.

Επομένως, η μικρο-ιστορία των μελών της ΠΕΑΕΑ συνοδεύεται από τη χρήση φωτογραφικού υλικού με κοινές αναφορές σε τόπους, γεγονότα και προσωπικότητες που εντάσσονται στο πλαίσιο της μακρο-ιστορίας της αντίστασης και της αριστερής ιδεολογίας.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η υποκειμενική οπτική διευρύνεται και αποκτά τη λειτουργία της συλλογικής στάσης, αφού η κοινή παρουσία των Αντιστασιακών σε δράσεις και εκδηλώσεις που αφορούν την ενθύμηση και την διατήρηση του κοινού παρελθόντος συνιστά προσπάθεια διατήρησης της συλλογικής μνήμης και της ανάδειξης της τραυματικής εμπειρίας. Τέλος, η ΠΕΑΕΑ παρέχει στους επισκέπτες τη δυνατότητα να παρακολουθήσουν οπτικοακουστικό υλικό με καταγεγραμμένες

προφορικές μαρτυρίες μαχητών της Ηλεκτρικής και να διαβάσουν έντυπο υλικό με το χρονικό του γεγονότος για πληρέστερη πληροφόρηση.

Ομοίως, ο φορέας της ΔΕΗ διεκδικεί τη δική του θέση στην ιστορική αφήγηση της Μάχης της Ηλεκτρικής, αφού φαίνεται να την αναγνωρίζει ως αξιομνημόνευτο γεγονός για το παρελθόν της επιχείρησης. Συγκεκριμένα, το εν λόγω ιστορικό γεγονός αποτελεί πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των εμπλεκόμενων ομάδων που τείνουν ν' αναφέρουν τη συμμετοχή των μελών τους ως κοινό γνώρισμα της συλλογικής μνήμης τους. Στο πλαίσιο αυτό, ο φορέας της ΔΕΗ επιλέγει να νοσηματοδοτήσει και να ερμηνεύσει το γεγονός υπό το πρίσμα της διάσωσης της βιομηχανικής κληρονομιάς με σκοπό ν' αναδείξει τον ρόλο των εργαζομένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιτυγχάνει να υπογραμμίσει την ιστορικότητα της επιχείρησης για την παραγωγή και παροχή ηλεκτρικής ενέργειας στην Αττική, ενώ επιδιώκει να κατασκευάσει μια συνέχεια μεταξύ παρελθόντος και παρόντος, καθιερώνοντας από το 2017 την 13η Οκτωβρίου κάθε έτους, ημέρα μνήμης της Μάχης, ως αργία για τους εργαζομένους της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού. Μ' αυτήν τη συμβολική χειρονομία, ο φορέας θέτει τη Μάχη της Ηλεκτρικής στο επίκεντρο της ιστορικής εξέλιξής του, καθώς προβάλλει τη σημασία του εργοστασίου για την προστασία των αστικών υποδομών. Έτσι, επιβεβαιώνει την πρόθεσή του να τοποθετήσει τους εργαζόμενους στο πλαίσιο των κοινωνικών ομάδων ενδιαφέροντος, αφού διεκδικεί τη μνήμη του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος για την κατασκευή της συλλογικής ταυτότητάς τους.

Προκειμένου να υποστηρίξει επαρκώς τη θέση του στη διεκδίκηση της μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής, ο φορέας έχει προβεί σε μία ακόμη σημαντική επικοινωνιακή δράση για να ενσωματώσει τα υλικά ίχνη που διαθέτει στα πολιτισμικά συμφραζόμενα (Williams, 2007). Με αφορμή την εν λόγω μάχη που δόθηκε στον ηλεκτροπαραγωγικό σταθμό του Αγ. Γεωργίου Κερατσινίου, το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ διοργάνωσε από το 2017 έως το 2019 την περιοδική έκθεση με τίτλο "Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική... Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης" στον χώρο του εργοστασίου. Παρότι η δράση υλοποιήθηκε αφότου το εργοστάσιο του Αγ. Γεωργίου είχε τεθεί σε εφεδρική λειτουργία, ο φορέας εστίασε στη λειτουργία του χώρου ως μνημονικού σημαίνοντος για ν' αναδείξει τον ρόλο του στην ιστορική τεκμηρίωση της μάχης και στην παραγωγή πολιτιστικής δραστηριότητας διαμέσου της προβολής και αξιοποίησης του Ιστορικού Αρχείου που διαθέτει. Συγκεκριμένα, η έκθεση σκόπευε

στην επισήμανση του κτιρίου ως ορόσημου για την περιοχή και στην ταυτόχρονη κατασκευή μιας ενιαίας αφήγησης σχετικά με την εξέλιξη της επιχείρησης, υπογραμμίζοντας την ευρύτερη ιστορική και πολιτιστική αξία της Ηλεκτρικής Εταιρείας Αθηνών Πειραιώς ή Πάουερ -προδρόμου της ΔΕΗ- για τη βαριά βιομηχανία της Αττικής. Σύμφωνα με όσα αναφέρονται στο προλογικό σημείωμα του καταλόγου της συγκεκριμένης έκθεσης (ΔΕΗ, 2017), η βασική ιδέα αφορούσε τη διερεύνηση της Μάχης της Ηλεκτρικής ως ιστορικού γεγονότος άμεσα συνδεδεμένου με την ευρύτερη λειτουργία της εταιρείας, αφού πραγματοποιήθηκε για την προστασία των εγκαταστάσεών της. Συνεπώς, παρουσιάστηκε μια συνολική αποτύπωση της πορείας της ΗΕΑΠ από την ίδρυση της στα τέλη της δεκαετίας του 1920 έως την εξαγορά της από το δημόσιο τη δεκαετία του 1960.

Εικόνα 7: Άποψη της ιστορικής έκθεσης που διοργανώθηκε εντός του εργοστασίου στον Αγ. Γεώργιο Κερατσινίου, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ.

Σ' αυτό το πλαίσιο, οι θεματικές ενότητες διαχωρίστηκαν σε τρεις μεγάλες χρονικές περιόδους οι οποίες διαμόρφωσαν μια ολοκληρωμένη εικόνα σχετικά με τη θέση της ΗΕΑΠ στη συνείδηση των εργαζομένων και των καταναλωτών.

Συγκεκριμένα, τα τεκμήρια που προέρχονταν από το Ιστορικό Αρχείο της Εταιρείας απέδωσαν με σαφήνεια τις μεταβολές στις συνθήκες εργασίας, τους περιορισμούς και τα προνόμια καθώς και τις σχέσεις με τη διοίκηση και τα καθεστώτα εξουσίας κάθε φορά. Επιπλέον, άλλα τεκμήρια χρησιμοποιήθηκαν για να περιγράψουν το κλίμα που επικρατούσε στην αγορά, όπως καθοριζόταν από τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες ανά χρονική περίοδο. Όλα τα παραπάνω συνέθεσαν κι ανακατασκεύασαν το ιστορικό περιβάλλον στο οποίο συντελέστηκε η Μάχη της Ηλεκτρικής με σκοπό τη διάσωση του εργοστασίου, ενώ αποτύπωσαν τον απόηχό της, όπως διαφαίνεται από την αναγνώριση των μαχητών και την καθιέρωση της επετείου μνήμης λίγα χρόνια αργότερα.

Σύμφωνα με τον κατάλογο της έκθεσης, η πρώτη θεματική ενότητα με τίτλο “Η Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών Πειραιώς Προπολεμικά” περιελάμβανε αρχειακό και φωτογραφικό υλικό προερχόμενο κυρίως από το Ιστορικό Αρχείο της επιχείρησης και ιδιωτικές συλλογές. Τα τεκμήρια αναφέρονταν στην ίδρυση της εταιρείας κι εμπεριείχαν εσωτερική κι επίσημη αλληλογραφία η οποία έθετε τους κανονισμούς λειτουργίας κι εργασίας σύμφωνα με το Μεταξικό καθεστώς, διαφημιστικό υλικό απευθυνόμενο στους καταναλωτές αλλά και φωτογραφίες από την κατασκευή και τον εξοπλισμό του ηλεκτροπαραγωγικού σταθμού στο Κερασίни. Παράλληλα, η ενότητα συμπεριελάμβανε αρχειακό υλικό εφημερίδων το οποίο αφορούσε τις απεργιακές κινητοποιήσεις κατά της Πάουερ ή τη συμμετοχή των εργαζομένων σε πανελλαδικές απεργίες, αλλά και φωτογραφικά τεκμήρια από τις κοινωνικές εκδηλώσεις και την εργασιακή καθημερινότητα των υπαλλήλων.

Η δεύτερη ενότητα με τίτλο “Η Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών Πειραιώς στην Κατοχή” αποτελούσε συνέχεια της πρώτης ενότητας ως προς το περιεχόμενο των εκθεμάτων. Συγκεκριμένα, το αρχειακό και φωτογραφικό υλικό που εκτίθετο, αποτύπωνε τις συνθήκες εργασίας και την καθημερινότητα των εργαζομένων μετά την κατάληψη του εργοστασίου από τις δυνάμεις Κατοχής. Στο ίδιο πλαίσιο, τα έγγραφα ήταν ενδεικτικά των περιοριστικών μέτρων, των ελλείψεων και των αλλαγών στους κανονισμούς λειτουργίας του εργοστασίου κατά την περίοδο της γερμανικής κατοχής, καθώς και των έκρυθμων σχέσεων μεταξύ των εργαζομένων και της νέας διοίκησης, στοιχείων που εντάσσονταν στο ευρύτερο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο της περιόδου. Παράλληλα, το φωτογραφικό υλικό παρουσίαζε στιγμιότυπα από τις

κοινωνικές παροχές και τις δράσεις αλληλεγγύης που διοργανώνονταν για τους εργαζόμενους.

Εικόνα 8: Η δεύτερη ενότητα της έκθεσης, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ.

Η τρίτη ενότητα αναφερόταν στην πορεία “Προς την Απελευθέρωση” και η τέταρτη αφορούσε τη “Μάχη της Ηλεκτρικής”. Καθώς η τρίτη ενότητα λειτούργησε ως εισαγωγή στο ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου συντελέστηκε η Μάχη, εμπεριείχε διοικητικά έγγραφα, εσωτερική αλληλογραφία και αναφορές σχετικά με την οργάνωση και τη δράση του ΕΛΑΣ Πειραιά αλλά και άρθρα εφημερίδων αναφορικά με τις μάχες που δόθηκαν στον Πειραιά κατά την Απελευθέρωση. Στο ίδιο πλαίσιο, η επόμενη ενότητα προέβλεπε λεπτομερώς όσα συνέβησαν κατά τη διάρκεια της Μάχης, όπως αποτυπώθηκαν στα έγγραφα της εσωτερικής αλληλογραφίας του ΕΛΑΣ, στις φωτογραφίες από την κηδεία και την ταφή των πεσόντων αλλά και στο οπτικοακουστικό υλικό που δημιούργησε η Φίνος Φιλμ, καταγράφοντας στιγμιότυπα από το τοπίο αμέσως μετά τη λήξη της σύγκρουσης και την παράδοση των Γερμανών αιχμαλώτων. Τα εν λόγω τεκμήρια συνιστούν δάνεια, προερχόμενα από το Αρχείο του ΓΕΣ/ΔΙΣ αλλά και τη Φίνος Φιλμ με σκοπό να συμπληρώσουν το γνωστικό κενό γύρω από τον βαθμό συμμετοχής των εμπλεκόμενων ομάδων στη μάχη. Παράλληλα, η

ενότητα συμπληρώθηκε από αρχειακά έγγραφα του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ με τα οποία η διοίκηση αναγνώρισε τους πεσόντες και τους μαχητές, τους εργαζόμενους και τους ΕΛΑΣίτες που διέσωσαν το εργοστάσιο της Ηλεκτρικής, ενώ όριζε τις αποζημιώσεις προς τις οικογένειές τους. Επιπλέον, η ενότητα συμπεριελάμβανε τεκμηριωτικό υλικό σχετικά με την ανέγερση του μνημείου στον προαύλιο χώρο του εργοστασίου, όπως αναλύθηκε παραπάνω, και φωτογραφικό υλικό από την εκδήλωση μνήμης και των αποκαλυπτηρίων του έργου που φιλοτέχνησε ο Καπράλος.

Εικόνα 9: Η τρίτη ενότητα της έκθεσης για την πορεία προς της Απελευθέρωση, 2017,
© Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ.

Εικόνα 10: Η τέταρτη ενότητα της έκθεσης για τη Μάχη της Ηλεκτρικής, 2017, © Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ.

Η έκθεση ολοκληρωνόταν με την πέμπτη ενότητα η οποία ήταν αφιερωμένη στην “Ηλεκτρική Εταιρεία Αθηνών Πειραιώς μεταπολεμικά”. Η ενότητα περιείχε αρχειακό και φωτογραφικό υλικό, προερχόμενο από το Ιστορικό Αρχείο της επιχείρησης σχετικά με την επιστροφή της προπολεμικής διοίκησης, τις μεταπολεμικές συνθήκες εργασίας, τη νέα εικόνα της επιχείρησης και τον ανταγωνισμό με τη ΔΕΗ που εξαγόρασε τελικά την ΗΕΑΠ, το 1960.

Όπως είναι προφανές, η εν λόγω έκθεση τοποθετεί το γεγονός της Μάχης της Ηλεκτρικής στο πλαίσιο μιας ολοκληρωμένης αφήγησης για την ιστορία της ΗΕΑΠ, αναγνωρίζοντας τη συμβολή των εργαζομένων της στην προστασία του εργοστασίου σε συνεργασία με τους μαχητές του ΕΛΑΣ. Παρόλ’ αυτά, τα περισσότερα τεκμήρια αναφορικά με τη Μάχη φαίνεται πως προέρχονταν από άλλους φορείς, όπως το ΓΕΣ/ΔΙΣ και η Φίνος Φιλμ που διαθέτουν και διαχειρίζονται το αρχείο του ΕΛΑΣ και τις κινηματογραφικές καταγραφές του Φιλοποίμενος Φίνου αντίστοιχα. Συγκεκριμένα, η αποτύπωση του πεδίου της μάχης διαμέσου του φωτογραφικού φακού του Φίνου αντικατοπτρίζει την ανάγκη καταγραφής της δράσης, ως σημαίνουσας με σκοπό να

συγκρατήσει το βλέμμα των πρωταγωνιστών στην ιστορία, προσδίδοντας δραματικότητα και ακρίβεια στην αφήγηση (Williams, 2007).

Λαμβάνοντας υπόψη τα παραπάνω, τόσο η ΠΕΑΕΑ όσο και η ΔΕΗ έχουν διευρύνει τις επικοινωνιακές πρακτικές τους, επιλέγοντας την έκθεση τεκμηρίων σχετικών με τη συλλογική μνήμη που υποστηρίζουν γύρω από τη Μάχη της Ηλεκτρικής. Αντιθέτως, ο Δήμος Κερατσινίου φαίνεται πως έχει αξιοποιήσει τον φυσικό ως τόπο αναμνηστήριων τελετών, προκειμένου ν' ανακατασκευάσει και να διευρύνει την πολιτισμική μνήμη του εν λόγω ιστορικού γεγονότος. Δίνοντας έμφαση στα υλικά ίχνη εντός της πόλης, ο φορέας ανασυστήνει το τοπίο των μαχών με την επαφή και την ενσωμάτωση σύγχρονων, υποκειμενικών αναμνήσεων. Συγκεκριμένα, ο Δήμος Κερατσινίου πραγματοποιεί ετησίως εκδηλώσεις μνήμης για τη Μάχη της Ηλεκτρικής οι οποίες γίνονται στο φυσικό περιβάλλον όπου συνέβη το γεγονός. Λαμβάνοντας διαστάσεις αναμνηστήριας επιτέλεσης, ο μαθητικός αγώνας δρόμου συνιστά μια βιωματική αναπαράσταση της διαδρομής που ακολούθησαν οι μαχητές μέχρι να φτάσουν στο εργοστάσιο της Πάουερ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το τοπίο επί του παρόντος συνδέεται με τη χωροθέτηση του παρελθόντος, η οποία διαφαίνεται στην ιστορική αφήγηση. Έτσι, δημιουργείται μια ροή μεταβίβασης της μνήμης διαμέσου μιας ευρύτερης εμπειρίας που βασίζεται στην χωροχρονική μεταβολή, καταλήγοντας στο σημείο όπου δόθηκε η Μάχη με σκοπό την κατάθεση στεφάνων.

Χαρακτηριστική είναι η φωτογραφία που ακολουθεί, καθώς παρουσιάζει τον αγώνα δρόμου των μαθητών και την τιμητική κατάθεση στεφάνων από τους εμπλεκόμενους φορείς. Επιπλέον, μετά την απόφαση της ΔΕΗ να τιμήσει τη Μάχη της Ηλεκτρικής, ανακηρύσσοντας την ημερομηνία του γεγονότος ως αργία, ο Δήμος Κερατσινίου προχώρησε σε αλλαγές ως προς το περιεχόμενο της Επετείου Μνήμης. Έτσι, η διοργάνωση συναυλιακών εκδηλώσεων στον χώρο του εργοστασίου σε συνεργασία με τη ΔΕΗ φαίνεται να ακολουθεί τη θεωρία του Agamben (2006, στο Φωκαΐδης & Χρονάκη 2016) σχετικά με τη βεβήλωση για την επανοικειοποίηση του χώρου και των συμβολισμών του διαμέσου μιας νέας, εναλλακτικής χρήσης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η διάθεση των δύο φορέων να υλοποιήσουν μια δράση από κοινού, δημιουργεί συνθήκες ανάπλασης και επαναπροσέγγισης του κτιρίου με όρους αμοιβαιότητας (Kavanagh, 1999).

Εικόνα 11: Μαθητικός Αγώνας δρόμου γύρω από το εργοστάσιο όπου έγινε η Μάχη της Ηλεκτρικής, χ.χ., © Αρχείο ΠΕΑΕΑ.

Όπως είναι προφανές, κάποιες από τις δράσεις παρουσιάζουν στοιχεία επιτέλεσης, συμμετοχικότητας και βιωματικής μάθησης, ενώ άλλες λειτουργούν με βάση τη μουσειακή προοπτική για εκπαίδευση και κοινωνική μάθηση. Σε κάθε περίπτωση, ο χώρος φαίνεται να διαδραματίζει καίριο ρόλο για την κατασκευή και τη διεκδίκηση της συλλογικής μνήμης, καθώς τα φυσικά ίχνη άλλοτε τεκμηριώνουν και άλλοτε διαφοροποιούν τις αναμνήσεις σχετικά με το εν λόγω παρελθοντικό γεγονός. Τόσο τα ορόσημα εντός του αστικού ιστού, όσο και η ύπαρξη μνημείων και μουσειακών τόπων συντελούν στη διαμόρφωση ενός πεδίου διαπραγμάτευσης των συλλογικών ταυτοτήτων, αφού επιτρέπουν την άρθρωση ποικίλων λόγων σχετικά με την κοινή

μνήμη της Μάχης και τη διαγενεακή μεταβίβασή της. Στη συγκεκριμένη περίπτωση φαίνεται πως οι φορείς ενδιαφέροντος αξιοποιούν ως κοινό σημείο αναφοράς τον χώρο πότε μεμονωμένα, δηλαδή μόνο το κτίριο του εργοστασίου και πότε συνολικά, δηλαδή τη διαδρομή εντός της πόλης για να ισχυροποιήσουν τη θέση τους σε σχέση με τη μνήμη του γεγονότος. Συνεπώς, η ποικιλομορφία των επιδιώξεων επιφέρει σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με την οικειοποίηση της Μάχης της Ηλεκτρικής παρά την παραδοχή της κοινής συμμετοχής στο γεγονός. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση της επικοινωνιακής πολιτικής των φορέων διαμέσου της ποιοτικής έρευνας.

Β' Μέρος

Κεφάλαιο 3

Ποιοτική έρευνα στο πεδίο των εμπλεκόμενων φορέων

Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο που προαναφέρθηκε (βλ. Βιβλιογραφική επισκόπηση), η διεκδίκηση της συλλογικής μνήμης ενός ιστορικού γεγονότος και η συγκρότηση της κοινής ταυτότητας των εμπλεκόμενων κοινωνικών ομάδων επιτυγχάνεται διαμέσου των κοινωνικών αναπαραστάσεων που διατηρούν και ισχυροποιούν την υπόσταση της εκάστοτε κοινότητας. Όπως αναφέρει ο Μπαντιμαρούδης (2011), η αποστολή των πολιτιστικών φορέων ενδιαφέροντος καθορίζει τη στρατηγική που υιοθετούν για να επιτύχουν το όραμά τους, εφόσον καλούνται να συγκροτήσουν και να ενδυναμώσουν συλλογικές ταυτότητες ή να πληροφορήσουν και να εμπνεύσουν τους επισκέπτες. Για τον λόγο αυτό, οι πολιτιστικοί φορείς οφείλουν να επιλέγουν συνειδητά τις ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνονται και τις συνεργασίες που υλοποιούν, τους τρόπους προσέγγισης των επισκεπτών και τα μέσα προβολής του έργου τους, αφού τα παραπάνω στοιχεία συνιστούν γνώρισματα της πολιτιστικής επικοινωνίας τους (Μπαντιμαρούδης, 2011).

Σε συνάρτηση με την ανάλυση του περιεχομένου των επικοινωνιακών δράσεων που αναφέρονται στη Μάχη της Ηλεκτρικής, θεωρήθηκε αναγκαία η καταγραφή και η αξιολόγηση των επιμέρους στρατηγικών πολιτιστικής επικοινωνίας των βασικών φορέων ενδιαφέροντος. Η συγκεκριμένη διαδικασία επιτρέπει τη διατύπωση συμπερασμάτων σχετικά με την επίτευξη των σκοπών ή τη δυνατότητα βελτίωσης των επιλογών που αφορούν τη διατήρηση και διάδοση της συλλογικής μνήμης του εν λόγω ιστορικού γεγονότος. Λαμβάνοντας υπόψη τις συνιστώσες του φυσικού χώρου καθώς και των εμπλεκόμενων ομάδων, ενδιαφέρον παρουσιάζει η συγκριτική ανάλυση της επικοινωνιακής στρατηγικής που ακολουθεί ο εκάστοτε φορέας.

Στο πλαίσιο αυτό, κρίθηκε σκόπιμη η διενέργεια ποιοτικής έρευνας υπό τη μορφή ημιδομημένων συνεντεύξεων με ερωτηματολόγιο ανοιχτού τύπου, καθώς η εις βάθος διερεύνηση των επιδιώξεων του εκάστοτε φορέα διοργάνωσης αποσκοπεί στην πληρέστερη κατανόηση των κινήτρων του και βοηθά στη συνολική ανάλυση των

επιλογών του (Wimmer & Dominick, 2012). Για τους σκοπούς της παρούσας έρευνας δημιουργήθηκε οδηγός συνέντευξης αποτελούμενος από τρεις διαφορετικές θεματικές ενότητες οι οποίες αφορούν: 1. τη σημασία που αποδίδει ο εκάστοτε φορέας στο συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, 2. την επικοινωνιακή πολιτική που ακολουθεί ο εκάστοτε φορέας για την προβολή του γεγονότος στις επιλεγμένες ομάδες κοινού και 3. τις μελλοντικές προοπτικές της Επετείου, όπως τη στόχευση σε ευρύτερες ομάδες κοινού και τον επανασχεδιασμό των επικοινωνιακών δράσεων στο πλαίσιο της ανατροφοδότησης ή της συνεργασίας με τους άλλους φορείς ενδιαφέροντος. Συγκεκριμένα, επιλέχθηκαν εννέα κοινές ερωτήσεις ανοιχτού τύπου, οι οποίες συμπληρώθηκαν από μεμονωμένες ερωτήσεις κατά περίπτωση. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν είτε διαδικτυακά είτε δια ζώσης με τους εκπροσώπους των τριών φορέων ενδιαφέροντος, δηλαδή του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, της Π.Ε.Α.Ε.Α και του Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας που τιμούν ετησίως την επέτειο μνήμης ή έχουν διοργανώσει επικοινωνιακές δράσεις στο παρελθόν. Παράλληλα, κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων προέκυψε μία ακόμη ομάδα ενδιαφέροντος, το Σωματείο των εργαζομένων της ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ που διεκδικεί τη μνήμη της Μάχης, συμμετέχοντας ενεργά στον εορτασμό της επετείου με τον προγραμματισμό ετήσιων εκδηλώσεων στον χώρο του εργοστασίου. Παρόλ' αυτά, δεν κατέστη εφικτή η διεξαγωγή συνέντευξης λόγω εσωτερικών διεργασιών.

Από την αξιολόγηση των δεδομένων που συλλέχθηκαν και κωδικοποιήθηκαν, οι βασικές θέσεις των φορέων ενδιαφέροντος συνοψίζονται ανα κατηγορία στον πίνακα που παρατίθεται παρακάτω (βλ. Πίνακας 1). Κατ' αυτόν τον τρόπο, καθίσταται εφικτή η συνεξέταση των απαντήσεων, καθώς η παρούσα εργασία επιχειρεί να μελετήσει τις διαφοροποιήσεις των επικοινωνιακών πολιτικών του εκάστοτε φορέα ως σημεία σύγκλισης και απόκλισης για τη διεκδίκηση της συλλογικής μνήμης του ιστορικού γεγονότος.

Στο πλαίσιο αυτό, **η πρώτη θεματική ενότητα διερευνά τη σημασία που αποδίδει ο εκάστοτε φορέας στη Μάχη της Ηλεκτρικής**, προκειμένου να διασφαλίσει και να διαδώσει τη συλλογική ταυτότητα της εμπλεκόμενης ομάδας την οποία εκπροσωπεί. Συγκεκριμένα, οι τρεις φορείς φαίνεται ν' αναγνωρίζουν τόσο την εκπαιδευτική όσο και τη συμβολική λειτουργία του εν λόγω ιστορικού γεγονότος, επιλέγοντας να τις ενσωματώσουν στις διαδικασίες ανάμνησης. Η ιστορικός και

εκπρόσωπος του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, κ. Μαυροειδή, θεωρεί τη Μάχη της Ηλεκτρικής ως μια ενδεικτική στιγμή της ευρύτερης περιόδου της Απελευθέρωσης η οποία χρήζει περισσότερης διερεύνησης στο πλαίσιο της ελληνικής βιομηχανικής κληρονομιάς. Αφενός η ανάδειξή της προσφέρει γνώσεις για την ιστορία της εταιρείας Πάουερ, προδρόμου της ΔΕΗ, και αφετέρου περιγράφει μια κομβική στιγμή για την εξέλιξη της διαδικασίας παραγωγής και διανομής της ηλεκτρικής ενέργειας, αφού το εργοστάσιο του Κερατσινίου κατείχε καίρια σημασία για τις υποδομές της Αττικής έως τη διακοπή της λειτουργίας του, το 2017. Επομένως, η ανάμνηση της μάχης συνιστά μια αφορμή για την παραγωγή πολιτιστικών δράσεων οι οποίες αποσκοπούν στην πληρέστερη πληροφόρηση τόσο των ομάδων κοινού όσο και των εργαζομένων σχετικά με το εν λόγω ιστορικό γεγονός. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναγνωρίζεται η καθοριστική σημασία του εργοστασίου, αφού η διάσωσή του από τους Αγωνιστές σηματοδοτεί την ιστορική συνέχιση του εξηλεκτρισμού και καθιερώνεται ο συμβολικός ρόλος της εταιρείας σ' αυτόν. Ομοίως, τα μέλη της ΠΕΑΕΑ αξιοποιούν την τοπικότητα του ιστορικού γεγονότος ως αφορμή για ν' αναφερθούν ευρύτερα στην ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και να συμβολοποιήσουν την έννοια της Αντίστασης. Κατ' αυτόν τον τρόπο, σκοπεύουν να ενημερώσουν και να προβληματίσουν τους μαθητές γύρω από τα διαχρονικά ζητήματα του πολέμου και του φασισμού, απαντώντας στη ρεβιζιονιστική πολιτική¹⁶ που παρατηρείται κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Σε συνάρτηση με τις δύο προαναφερθείσες θέσεις, η Αντιδήμαρχος Παιδείας του Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας, κ. Μιχάλογλου, αναγνωρίζει την εν λόγω μάχη ως παραδειγματική για την διαπαιδαγώγηση των νέων, αφού οι αξίες της ελευθερίας και της ανεξαρτησίας που υπερασπίστηκαν οι μαχητές, συνιστούν παρακαταθήκη για το μέλλον. Παρότι η εκπαιδευτική διάσταση της Μάχης εμφανίζεται στην επικοινωνιακή πολιτική και των τριών φορέων, η συμβολική λειτουργία της φαίνεται πως

¹⁶ Καβουλάκος, Κ. (1998). Δημόσια χρήση της Ιστορίας και Συλλογική Ταυτότητα. Οι ιδεολογικοπολιτικές διαστάσεις της «Διαμάχης των Ιστορικών» στη Γερμανία. *Μνήμων*, 20, 109–132.

Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Καβουλάκος, ο ιστορικός ρεβιζιονισμός ή αναθεωρητισμός μεταπολεμικά προκύπτει από την ανάγκη ορισμένων Γερμανών ιστορικών να ουδετεροποιήσουν ή/και να ιστοριοποιήσουν το ναζιστικό παρελθόν προκειμένου να σχετικοποιήσουν ή ν' αντιστρέψουν την αρνητική αντίληψη περί εγκλημάτων. Σε πολλές περιπτώσεις, ο ιστορικός αναθεωρητισμός εργαλειοποιήθηκε και μετατοπίστηκε στο πεδίο της δημόσιας ιστορίας, αποσκοπώντας στην αναδιαμόρφωση της γερμανικής κοινωνίας διαμέσου της συγκρότησης μιας συνεκτικής εθνικής συνείδησης και στη δημιουργία μιας ενοποιημένης εθνικής ταυτότητας χωρίς τον αντίκτυπο της συγκεκριμένης περιόδου.

διαφοροποιείται σύμφωνα με τις πεποιθήσεις και τις στάσεις της εκάστοτε εμπλεκόμενης ομάδας. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν, προκύπτει ότι και οι τρεις φορείς αναγνωρίζουν τον χώρο ως σημαντικό πεδίο για τη διατήρηση της μνήμης, αλλά επιδιώκουν ν' αναπαραστήσουν μια διαφοροποιημένη αφήγηση η οποία βασίζεται σε υλικά τεκμήρια. Επομένως, οι συγκεκριμένοι φορείς διαμορφώνουν την επικοινωνιακή πολιτική τους, βασιζόμενοι σε διαφορετικά στοιχεία τα οποία θεωρούν ενδεικτικά της πολιτιστικής κληρονομιάς της κοινότητας που εκπροσωπούν.

Για το Ιστορικό αρχείο της ΔΕΗ η επικοινωνιακή πολιτική που ακολουθείται στηρίζεται στη διαδικασία τεκμηρίωσης δύο βασικών και αλληλένδετων στοιχείων που αξίζει να προβληθούν για λόγους ιστορικότητας της επιχείρησης. Το πρώτο στοιχείο αφορά τόσο στη διαδρομή των Αγωνιστών που κατέληξε στο εργοστάσιο όσο και στην φυσική κίνησή τους γύρω από τις εγκαταστάσεις, καθώς το κτήριο αποτελεί ιδιοκτησία της επιχείρησης. Αντιστοίχως, το δεύτερο στοιχείο εμπεριέχει το ζήτημα της αναγνώρισης των εργαζομένων Αγωνιστών διαμέσου της ανάδειξης των αρχειακών τεκμηρίων που διαθέτει ο φορέας σε συνδυασμό με αρχειακό υλικό προερχόμενο από άλλους φορείς και προσωπικές μαρτυρίες. Συγκεκριμένα, η διαδικασία εύρεσης, ταξινόμησης και καταγραφής δύο σημαντικών Αρχείων, του 6ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ από τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού και της ΗΕΑΠ από τον φορέα του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, αποτέλεσαν το έναυσμα για την πληρέστερη αποτύπωση του γεγονότος που συμπληρώθηκε με τη χρήση μαρτυριών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δημιουργείται μια επικοινωνιακή στρατηγική η οποία ενσωματώνει τα υλικά ίχνη της Μάχης και προβάλλει τις πληροφορίες που μεταφέρουν, εντάσσοντας την ιδιοκτησία του φορέα στο πλαίσιο μιας ευρύτερης ιστορικής θεματικής, αυτής της ιστορίας των βιομηχανιών επί Κατοχής. Ομοίως, η ΠΕΑΕΑ αξιοποιεί τον φυσικό χώρο στο πλαίσιο ενός ιστορικού περιπάτου που αποσκοπεί στην παροχή γνώσεων γύρω από την οργανωμένη αντίσταση στην περιοχή του Κερατσινίου. Παράλληλα, προβάλλει υλικά τεκμήρια που προέρχονται από τους ίδιους τους Αγωνιστές ως ενδεικτικά των βιωματικών εμπειριών που συνόδευσαν ή ακολούθησαν τον Αγώνα. Συνεπώς, η Μάχη της Ηλεκτρικής αποτελεί ένα ενδεικτικό γεγονός για την ανάδειξη της συμβολής των Αντιστασιακών στη διαδικασία της Απελευθέρωσης και μια αφορμή για την προβολή των υποκειμένων που πρωταγωνίστησαν στην ευρύτερη ιστορία της Αντίστασης. Αντιθέτως, ο Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας φαίνεται να εμμένει στη

διατήρηση της ιστορικής μνήμης διαμέσου της εκπαιδευτικής διαδικασίας και της αναγνώρισης του φυσικού χώρου ως τοπόσημου για την πόλη. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αναπτύσσει την επικοινωνιακή πολιτική του σε δύο επίπεδα. Αφενός προωθεί την εμπλοκή της σχολικής κοινότητας στον εορτασμό της Επετείου και αφετέρου στηρίζει εμπράκτως τις δράσεις των άλλων φορέων ενδιαφέροντος, διεκδικώντας την απόδοση του χώρου στους πολίτες με σκοπό τη μελλοντική αξιοποίησή του. Έτσι, επιδιώκει να μετατραπεί σε βασικό ρυθμιστή της μνήμης της Μάχης, θέτοντας υπό την αιγίδα του τον φυσικό χώρο δράσης όλων των εμπλεκόμενων ομάδων.

Προκειμένου να ισχυροποιήσουν τη θέση τους, οι τρεις φορείς ενδιαφέροντος έχουν προχωρήσει στη συλλογή, στην προβολή και στην αξιοποίηση τεκμηρίων που επιβεβαιώνουν τη σημασία της Μάχης της Ηλεκτρικής για τη διεκδίκηση της συλλογικής μνήμης και τη συγκρότηση της κοινής ταυτότητας. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ το οποίο ανέλαβε από το 2006 τη συστηματική διάσωση και καταγραφή των ανενεργών αρχείων των υπηρεσιών της επιχείρησης, μεταξύ των οποίων και το αρχείο της πρόδρομης εταιρείας ΗΕΑΠ που απέδωσε σημαντικά ευρήματα από την περίοδο της Κατοχής αλλά και από τις καρτέλες μητρώου όπου αναγράφονται οι μαχητές εργαζόμενοι. Παράλληλα, η αφήγηση της μάχης συμπληρώθηκε με σημαντικά στοιχεία, προερχόμενα από τη γραπτή μαρτυρία μαχητή εργαζόμενου. Όλα τα παραπάνω φαίνεται ότι ενίσχυσαν τον ιστορικό ρόλο της ΔΕΗ στη εγχώρια βιομηχανική κληρονομιά. Σε παρόμοιο πλαίσιο έδρασε και η ΠΕΑΕΑ, συγκροτώντας ένα αρχείο αυτοβιογραφιών, καταγεγραμμένων από τους ίδιους τους Αγωνιστές ή αποκτώντας προσωπικά αντικείμενα με ιστορική σημασία από δωρεές των οικογενειών τους. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιδιώκουν να προσελκύουν το ενδιαφέρον των επισκεπτών που επιθυμούν να ενημερωθούν για τη δύσκολη κληρονομιά της Αντίστασης. Σημαντική υπήρξε και η προσφορά σπανίων εκδόσεων που λειτουργούν ως πρωτογενείς πηγές και οι οποίες παραμένουν διαθέσιμες για δανεισμό με σκοπό την πληρέστερη πληροφόρηση των μαθητών. Ομοίως, ο Δήμος Κερατσινίου προχώρησε κατά το παρελθόν στην έκδοση ιστορικού λευκώματος για την περιοχή, συγκαταλέγοντας τη Μάχη στα σημαντικά γεγονότα του τόπου για το οποίο συνέλεξε σχετικές μαρτυρίες και αρχειακά τεκμήρια.

Η δεύτερη θεματική ενότητα εξετάζει την προβολή του γεγονότος στις ομάδες κοινού διαμέσου των επιμέρους επιλογών των φορέων ενδιαφέροντος, όπως

προκύπτουν από την επικοινωνιακή πολιτική που ακολουθούν. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρούνται σαφείς διαφοροποιήσεις ως προς την προσέγγιση των ομάδων κοινού, ενδεικτικές της βραχυπρόθεσμης ή μακροπρόθεσμης στρατηγικής του εκάστοτε φορέα. Συγκεκριμένα, οι τρεις φορείς φαίνεται να στοχεύουν εξίσου στη σχολική κοινότητα, αλλά ακολουθούν διαφορετική τακτική ως προς την προσέγγιση και τη διεύρυνση των ομάδων επισκεπτών εν γένει. Λαμβάνοντας υπόψη τόσο την περιορισμένη διάρκεια της έκθεσης “Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική... Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης”, που διοργανώθηκε από το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ, όσο και τη διάθεση του φορέα να προβάλει το αρχειακό υλικό της επιχείρησης εντός του φυσικού χώρου της μάχης για λόγους ιστορικότητας, η επικοινωνιακή τακτική που ακολουθήθηκε φαίνεται πως αποσκοπούσε στη μαζική προσέλευση επισκεπτών. Συνεπώς, η στόχευση δεν περιορίστηκε στην εκπαιδευτική κοινότητα, αλλά εμπεριείχε κάθε δυνητική ομάδα κοινού, όπως τους ενήλικες εκτός της περιοχής του Πειραιά, την ακαδημαϊκή κοινότητα και τους δημόσιους φορείς, τους επαγγελματίες ιστορικούς, κ.α. Γί’ αυτόν τον λόγο, επιλέχθηκαν ποικίλοι τρόποι προσέγγισης, όπως τα παραδοσιακά δελτία Τύπου και οι προσκλήσεις, οι διαδικτυακές αναρτήσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η δια στόματος επικοινωνία καθώς και η συνεργασία με δημόσιους φορείς και κρατικούς αξιωματούχους, όπως ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας που έθεσε την έκθεση υπό την αιγίδα του, το Υπουργείο Παιδείας που πρότεινε την επίσκεψη στην εκπαιδευτική κοινότητα, το Υπουργείο Πολιτισμού που ενέταξε την έκθεση στη διοργάνωση “Αθήνα Ελεύθερη” και ο Δήμος Κερατσινίου που υποστήριξε πρακτικά τη δράση. Αντιθέτως, η ΠΕΑΕΑ στοχεύει πρωτίστως στην εκπαιδευτική κοινότητα της ευρύτερης περιοχής του Πειραιά, διατηρώντας μια σταθερή επικοινωνία καθόλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς με την παρουσία μελών στις σχολικές γιορτές και τη διοργάνωση εκδηλώσεων στις οποίες βραβεύονται οι μαθητές για τη συμμετοχή τους σε σχετικούς διαγωνισμούς ζωγραφικής και ποίησης. Καθώς οι δράσεις της Επετείου Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής πραγματοποιούνται σε ετήσια βάση, ο φορέας επιδιώκει να δημιουργήσει δεσμούς εμπιστοσύνης με τις σχολικές μονάδες που προσκαλούνται στις επετειακές εκδηλώσεις, όπως ο ιστορικός περίπατος έως το μνημείο της Μάχης και η περιοδική έκθεση. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, ο Δήμος Κερατσινίου φαίνεται πως αναπτύσσει ποικίλες επικοινωνιακές πολιτικές σε σχέση με την επέτειο της Μάχης της Ηλεκτρικής. Εκτός από τη συνεργασία με τη ΓΕΝΟΠ/ ΔΕΗ,

που είχε ως αποτέλεσμα τη διοργάνωση συναυλιακών εκδηλώσεων εντός του χώρου του εργοστασίου στις οποίες παρευρέθηκαν δημότες και σχολεία της περιοχής, ο Δήμος Κερατσινίου τιμά τη μνήμη της Μάχης μ' έναν αγώνα δρόμου στον οποίο συμμετέχουν μαθητές και αθλητές των τοπικών συλλόγων. Παράλληλα, αναλαμβάνει να υποστηρίξει τις δράσεις των φορέων ενδιαφέροντος, προσκαλώντας επισήμως τους τοπικούς φορείς, αναρτώντας σχετικές ενημερώσεις στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και παρέχοντας τον εξοπλισμό και τη μεταφορά των επισκεπτών. Από τα παραπάνω, είναι προφανές πως οι φορείς ενδιαφέροντος προσεγγίζουν τις ομάδες κοινού με τρόπους που συνάδουν με τις επιδιώξεις τους.

Επιπλέον, η επιλογή των επικοινωνιακών δράσεων φαίνεται πως αντικατοπτρίζει τη σημασία που αποδίδει ο εκάστοτε φορέας στο εν λόγω ιστορικό γεγονός, όπως διαφαίνεται από τις απαντήσεις των εκπροσώπων στις ερωτήσεις της πρώτης θεματικής ενότητας. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εις βάθος απαντήσεις για τις μεταβολές που επήλθαν με το πέρασμα του χρόνου, αφού είναι ενδεικτικές των αλλαγών στη νοοτροπία των εμπλεκόμενων ομάδων. Σύμφωνα με το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ, η περιορισμένη υπόμνηση της Μάχης μεταξύ των εργαζομένων και των Σωματείων τους, όπως συνέβαινε ετησίως σε τοπικό επίπεδο, φαίνεται να μεταβλήθηκε τόσο λόγω της καθιέρωσης της 13ης Οκτωβρίου ως ημέρας αργίας για την επιχείρηση όσο και λόγω της δημόσιας προβολής του αρχείου της εταιρείας με τη διοργάνωση της έκθεσης. Οι εν λόγω αλλαγές είχαν ως αποτέλεσμα την ευρύτερη σύνδεση των εργαζομένων με το ιστορικό γεγονός της Μάχης, το οποίο ενδεχομένως να αγνοούσαν έως τότε. Έτσι, μετατράπηκαν σε φορείς της μνήμης του, παρότι η μεταβίβασή της στους μελλοντικούς εργαζομένους παραμένει αβέβαιη. Σε παρόμοιο πλαίσιο, οι αλλαγές που παρατηρούνται στην επικοινωνιακή πολιτική της ΠΕΑΕΑ δείχνουν τα εγγενή ζητήματα της τραυματικής και αποσιωπημένης μνήμης που συνόδεψε την Εθνική Αντίσταση. Συγκεκριμένα, κατά τα πρώτα χρόνια του επίσημου εορτασμού της Επετείου Μνήμης ο φορέας διοργάνωνε μαζί με τον Δήμο Κερατσινίου τις τετραήμερες εκδηλώσεις. Παρόλ' αυτά, η ιδεολογική ρήξη που προέκυψε μετά από την πρωτοβουλία της δημοτικής αρχής να προσκαλέσει τον Γερμανό πρεσβευτή, οδήγησε στη λύση της συνεργασίας. Πλέον, η ΠΕΑΕΑ διοργανώνει τριήμερες εκδηλώσεις ετησίως, εκ των οποίων η κεντρική συνδιοργανώνεται με το ΚΚΕ. Επιπλέον, από το 2021 τιμά τη μνήμη της Μάχης με την

υλοποίηση περιοδικής έκθεσης σε χώρο του Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας. Ο τελευταίος φαίνεται πως τα τελευταία χρόνια εμπλέκεται συστηματικά στη διεξαγωγή των επικοινωνιακών δράσεων που σχετίζονται με τη μνήμη της εν λόγω Μάχης, αφού αναλαμβάνει επισήμως να καλύψει τις υλικές και πρακτικές ανάγκες των φορέων ενδιαφέροντος.

Η τρίτη και τελευταία θεματική ενότητα αφορά τον μελλοντικό επανασχεδιασμό της Επετείου και την ανατροφοδότηση από τις ομάδες κοινού που ενδεχομένως να οδηγήσουν σε επαναδιαπραγμάτευση της επικοινωνιακής πολιτικής. Στο πλαίσιο αυτό, ενδιαφέρον παρουσιάζει η διερεύνηση των υφιστάμενων συνεργασιών μεταξύ των τριών φορέων ενδιαφέροντος και άλλων συσχετιζόμενων. Σύμφωνα με τις καταγεγραμμένες απαντήσεις, η επικοινωνιακή δράση του Ιστορικού αρχείου της ΔΕΗ έχαιρε ιδιαίτερης αποδοχής από τους κρατικούς φορείς, όπως τα Υπουργεία Παιδείας και Πολιτισμού, αλλά και από τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού που παραχώρησε μέρος του αρχείου του 6ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ για τους σκοπούς της έκθεσης. Παράλληλα, ο φορέας θεώρησε σκόπιμο να πραγματοποιήσει ξεναγήσεις στις σχολικές ομάδες που επισκέφθηκαν το εργοστάσιο του Αγ. Γεωργίου στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών προγραμμάτων της ΠΕΑΕΑ, προσδίδοντας μια πιο σφαιρική γνώση σχετικά με την ιστορικότητα του κτιρίου. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Δήμος Κερατσινίου αναφέρεται στη συνεργασία του με τους τρεις φορείς ενδιαφέροντος σχετικά με την πρακτική υποστήριξη των δράσεων, όπως προαναφέρθηκε, αλλά και τους τοπικούς φορείς που συμμετέχουν στον αγώνα δρόμου που υλοποιεί. Αντιθέτως, η ΠΕΑΕΑ υποστηρίζει την αυτόνομη διοργάνωση των εκδηλώσεών της, παρά το ότι αναγνωρίζει τη συμβολή των ιστορικών ξεναγήσεων από τον φορέα του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ και τη συνδρομή του Δήμου Κερατσινίου στην πραγματοποίηση των δράσεών της. Από τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι οι φορείς συνεργάζονται κατά περίπτωση, συμπεριλαμβάνοντας και αναγνωρίζοντας ποικίλες πτυχές της μνήμης του γεγονότος.

Σχετικά με τους μελλοντικούς στόχους, οι δύο από τους τρεις φορείς φαίνεται να μην παρουσιάζουν συγκεκριμένη στοχοθεσία. Συγκεκριμένα, το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ φαίνεται να μη διαθέτει κάποια μακροπρόθεσμη στρατηγική σχετικά με το μέλλον της Επετείου, εκτός από τη συνέχιση της αναγνωρισμένης αργίας. Σε παρόμοιο πλαίσιο, η ΠΕΑΕΑ θεωρεί ότι οι γραφειοκρατικές διαδικασίες του εκπαιδευτικού

συστήματος δεν επιτρέπουν παρά μικρές μεταβολές που θα εμπλουτίσουν τις υπάρχουσες δράσεις χωρίς να διαπεράσουν τα αυστηρά όρια της κρατικής εποπτείας. Αντιθέτως, η αλλαγή του χώρου διεξαγωγής των επισκέψεων με αφορμή την υλοποίηση της περιοδικής έκθεσης αποτελεί μια δυνητική ευκαιρία για τη διεύρυνση των ομάδων κοινού και τη στοχευμένη προσέλκυση των ενηλίκων της περιοχής και των επαγγελματικών σωματείων που ενδιαφέρονται να πληροφορηθούν για την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης διαμέσου της τοπικής ιστορίας. Αντιθέτως, ο Δήμος Κερατσινίου αναγνωρίζει την ανάγκη μιας πιο στοχοθετημένης στρατηγικής, ώστε μελλοντικά η ημέρα της Μάχης της Ηλεκτρικής να αποκτήσει τον χαρακτήρα μιας επίσημης τοπικής Επετείου η οποία θα τιμάται από κοινού με τους τοπικούς φορείς, τη σχολική κοινότητα και τους δημότες. Παράλληλα, η μακροπρόθεσμη επικοινωνιακή πολιτική θα συμπεριλαμβάνει την ίδρυση του Μουσείου Εθνικής Αντίστασης στον χώρο του εργοστασίου ο οποίος θα επαναχρησιμοποιηθεί ως επισκέψιμος χώρος μνήμης προς όφελος των πολιτών.

Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η ανατροφοδότηση των επισκεπτών και των συμμετεχόντων στις εκθέσεις και στις εκδηλώσεις αντιστοίχως. Σύμφωνα με το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ, ο ενθουσιασμός των επισκεπτών για την έκθεση αποτυπώθηκε στη μαζική προσέλευση, παρά τη δύσκολη πρόσβαση στο εργοστάσιο του Αγ. Γεωργίου. Εκτός από την επιβλητικότητα του χώρου, σημαντικός παράγοντας θεωρήθηκε η προβολή μιας πτυχής της ιστορίας της Απελευθέρωσης με έμφαση στην βιομηχανική κληρονομιά η οποία παρέμενε άγνωστη στις ευρύτερες ομάδες κοινού. Σε μια πιο σταθερή γραμμή, η ΠΕΑΕΑ σημειώνει ότι ο ενθουσιασμός των σχολικών ομάδων διαφαίνεται στις ευχαριστήριες επιστολές που αποστέλλονται μετά την επίσκεψη και στη ζήτηση του αρχειακού υλικού που αξιοποιείται για τις σχολικές εργασίες. Παρομοίως, ο Δήμος Κερατσινίου εντάσσει τον ενθουσιασμό των μαθητών στο πλαίσιο των συζητήσεων εντός της τάξης, οδηγώντας στη δημιουργία εικαστικών και ποιητικών έργων για τον μαθητικό διαγωνισμό.

Όπως είναι προφανές από τα παραπάνω, οι τρεις εμπλεκόμενοι φορείς υιοθετούν διαφοροποιημένες επικοινωνιακές πολιτικές, προκειμένου να προωθήσουν τη συλλογική μνήμη τους. Παρόλ' αυτά παρατηρούνται ορισμένα σημεία σύγκλισης με πιο χαρακτηριστικά τη στόχευση στη σχολική κοινότητα, τη βιωματική εμπειρία διαμέσου της ξενάγησης στον αστικό/ φυσικό χώρο και τη δυνατότητα ενεργητικής

συμμετοχής στις ποικίλες δράσεις. Γι' αυτόν τον λόγο, κρίνεται σκόπιμη η διερεύνηση της πρόσληψης της μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής στο πλαίσιο δειγματοληπτικής έρευνας σε μαθητές που συμμετείχαν σε κάποια από τις δράσεις των τριών φορέων.

Πίνακας 1. Συγκριτικός πίνακας των απαντήσεων των φορέων ενδιαφέροντος σύμφωνα με τον οδηγό συνέντευξης

<u>Οδηγός Συνέντευξης</u>	<u>Ιστορικό Αρχείο ΔΕΗ</u>	<u>Πανελλήνια Ένωση Αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης</u>	<u>Δήμος Κερατσινίου</u>
	Θεματική Ενότητα 1		
Η σημασία του γεγονότος για τον φορέα.	Ως λιγότερο φωτισμένη μάχη, σημαντική: 1. για την ιστορία της ηλεκτροδότησης και 2. της ΔΕΗ ως κληρονόμου της ΗΕΑΠ στο πλαίσιο της ιστορίας της βιομηχανικής κληρονομιάς αλλά και 3. της περιόδου της Απελευθέρωσης.	Με αφορμή μια σημαντική μάχη για την τοπική ιστορία, συνολική αναφορά στην ιστορία της Εθνικής Αντίστασης με σκοπό την απόκτηση γνώσεων των μαθητών.	- Σημαντικές αξίες για τη διαπαιδαγώγηση των νέων. - Το παρελθόν ως παρακαταθήκη για το μέλλον.
Σημαντικά στοιχεία προς διατήρηση/ ανάδειξη.	- Διαδρομή στο χώρο. - Ιστορικότητα του ανενεργού εργοστασίου στο Κερατσίνι. - Τεκμηρίωση και Ανάδειξη του αρχείου του ΕΛΑΣ στο ΔΙΣ και του Αρχείου της ΗΕΑΠ.	- Σημεία εντός πόλης σημαντικά για την Αντίσταση στην περιοχή. - Υλικά αντικείμενα και αυτοβιογραφικά σημειώματα αγωνιστών ως τεκμήρια που προσελκύουν το ενδιαφέρον και πληροφορούν για τον Αγώνα αλλά και τις συνθήκες διαβίωσης κατά την περίοδο των διώξεων και των εξοριών.	- Διατήρηση ιστορικής μνήμης - Παιδαγωγικός ρόλος. - Αξιοποίηση του χώρου - Απόδοση στους πολίτες.

Συλλογή/ Αξιοποίηση υλικού.	• Καταγραφή, ταξινόμηση και Τεκμηρίωση του υπάρχοντος αρχείου της ΗΕΑΠ. • Παραχώρηση προσωπικού αρχείου εργαζομένου και Αγωνιστή στη Μάχη της Ηλεκτρικής.	• Καταγραφή αρχειακού υλικού από τους ίδιους τους αγωνιστές σε χειρόγραφη μορφή. • Δωρεά εκδόσεων βιβλίων που θεωρούνται πρωτογενής πηγές από τους Αγωνιστές. • Προσφορές τεκμηρίων και προσωπικών αντικειμένων από απογόνους και τις οικογένειες των θανόντων.	• Έκδοση ιστορικού λευκώματος σχετικά με την ιστορία του Δήμου - Συλλογή αρχειακού/ φωτογραφικού υλικού και μαρτυριών με αναφορά στη Μάχη.
	Θεματική Ενότητα 2		

Στόχευση/ προσέγγιση ομάδων κοινού.	• Στόχος η μαζική προσέλευση των ομάδων κοινού (π.χ. σχολεία και πανεπιστημιακά τμήματα, ιστορικοί, καθηγητές, άνευ ηλικιακού ή τοπικού περιορισμού). • Προσκλήσεις, δελτία τύπου. • Υποστήριξη από δημόσιους φορείς όπως ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, το Υπουργείο Παιδείας και συμμετοχή στο πρόγραμμα “Αθήνα Ελεύθερη” του Υπουργείου Πολιτισμού, • Συνεργασία με ΠΕΑΕΑ για την πραγματοποίηση οργανωμένων ξεναγήσεων εντός της έκθεσης. • Δια στόματος επικοινωνία μεταξύ των σχολείων.	• Δημιουργία δεσμών με την εκπαιδευτική κοινότητα - Σταθερή επικοινωνία με σχολεία κατά τη διάρκεια της εκπαιδευτικής χρονιάς και παρουσία μελών στον αγιασμό, στις εθνικές επετείους και στις γιορτές λήξης στο πλαίσιο καλέσματος. • Στο πλαίσιο της επετείου - επιστολή καλέσματος για συμμετοχή στις τριήμερες εκδηλώσεις. • Κοπή πρωτοχρονιάτικης πίτας ως γιορτή των σχολείων με απονομή επαίνων από το διαγωνισμό ζωγραφικής και ποίησης. • Καθώς η ίδια διαδικασία γινόταν στο παράρτημα πριν την έκθεση, δεν υπήρχε στόχευση σε μεγαλύτερες ηλικίες, αλλά η έκθεση είναι προσβάσιμη σε μεμονωμένους επισκέπτες. • Επισκέπτες με επιστημονικό ενδιαφέρον.	• Υποστήριξη όλων των δράσεων των άλλων φορέων με κάλεσμα σε πολιτιστικούς συλλόγους, δημόσιους φορείς της περιοχής και εκπαιδευτική κοινότητα. • Προώθηση στα ΜΚΔ και διαμέσου των υπηρεσιών του Δήμου. • Υποστήριξη της μετακίνησης των επισκεπτών. • Κάλεισμα σε σχολεία και αθλητικούς συλλόγους για συμμετοχή στον αγώνα δρόμου που διοργανώνει ο Δήμος Κερατσινίου. • Κάλεισμα σε δημότες και σχολική κοινότητα για συμμετοχή στις εκδηλώσεις (συναυλίες, κατάθεση στεφάνων, κ.α.) που πραγματοποιούνται σε συνεργασία με το Σωματείο της ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ.
---	--	---	--

Λόγοι επιλογής/ επιδιώξεις σε σχέση με τις δράσεις για την Επέτειο Μνήμης του γεγονότος.	• Έρευνα και τεκμηρίωση της περιόδου της Απελευθέρωσης. • Ανάδειξη της ιστορίας της ΔΕΗ και του ρόλου της ως βιομηχανίας παραγωγής και διανομής ηλεκτρισμού. • Ανάδειξη ιστορικού αρχείου και ιστορικών τόπων της επιχείρησης. • Παραγωγή πολιτισμού.	• Κίνητρο για τους μαθητές να μάθουν και να μελετήσουν 1. την τοπική ιστορία, 2. την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και να προβληματιστούν σε σχέση με 3. τις ιστορικές συνθήκες ως απάντηση στον ρεβιζιονισμό σχετικά με το ζήτημα.	• Επισήμανση ως ιστορικό τοπίο. • Σημείο αναφοράς για την ιστορία της περιοχής διαμέσου της ανάδειξης των αξιών των μαχητών που απέτρεψαν την υποβάθμιση της περιοχής.
Αλλαγές δράσεων και αιτίες.	• Από το ετήσιο μνημόσυνο των εργαζομένων στη θέσπιση επίσημης αργίας και τη διοργάνωση έκθεσης - μεγάλη εκδήλωση με σκοπό 1. τη σύνδεση της ΔΕΗ με το γεγονός και 2. την ανάδειξη της σημασίας της στην ιστορία της βιομηχανικής κληρονομιάς διαμέσου της τεκμηριωμένης έρευνας και της προβολής του αρχείου. • Αξιοδότηση των εργαζομένων ως φορέων της μνήμης και της ιστορίας της εταιρείας.	• Μετά την αναγνώριση της Αντίστασης - τετραήμερες εκδηλώσεις σε συνεργασία με τον Δήμο με θεατρικά, εκδηλώσεις και συμμετοχή σχολείων. • Διαχωρισμός μετά από ιδεολογικό ζήτημα και καθιέρωση αυτόνομων τριήμερων εκδηλώσεων. • Διοργάνωση έκθεσης από το 2021 με συμμετοχή σχολείων και δανεισμός βιβλίων.	• Στόχευση στην ανάδειξη του γεγονότος διαμέσου οργανωμένων επικοινωνιακών κινήσεων και πρακτικής υποστήριξης (π.χ. προσκλήσεις και καλέσματα, συμπερίληψη στο δημοτικό προϋπολογισμό, επισήμανση σημείων στην πόλη, κλπ).
	Θεματική Ενότητα 3		

Συνεργασίες με άλλους φορείς.	• ΔΙΣ/ΓΕΣ, • Υπουργείο Παιδείας και σχολεία, • Υπουργείο Πολιτισμού, • Ίδρυμα της Βουλής.	• Δεν υπάρχει συνεργασία με άλλους φορείς αλλά πρακτική υποστήριξη από τον Δήμο Κερατσινίου και άδεια πρόσβασης στον χώρο από τη ΔΕΗ (ξενάγηση στον χώρο κατά τη διάρκεια της έκθεσης, το 2017-2019).	• Υποστήριξη δράσεων των φορέων ΔΕΗ, ΠΕΑΕΑ, ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ. • Συμμετοχή αθλητικών συλλόγων και σχολείων.
Στόχοι για το μέλλον.	• Δεν υπάρχουν στόχοι. • Διατήρηση αργίας.	• Βελτίωση μόνο επιμέρους λόγω της στόχευσης στα σχολεία. • Ενδεχομένως, έμφαση στο ενήλικο κοινό πέρα από τους μαθητές, όπως σωματεία του χώρου για οργανωμένες επισκέψεις στην έκθεση.	• Μεγαλύτερη βαρύτητα στην ημέρα ως τοπική ανάμνηση με ειδική εκδήλωση των φορέων και των σχολικών αντιπροσωπειών. • Δημιουργία Μουσείου Εθνικής Αντίστασης και αξιοποίηση χώρου ΔΕΗ.
Ανατροφοδότηση από τους επισκέπτες.	• Μεγάλη επισκεψιμότητα παρά τη δύσκολη πρόσβαση λόγω του ενθουσιασμού. • Γνώση για μια περίοδο της βιομηχανικής ιστορίας που παραμένει ανεξερεύνητη • Επιβλητικότητα χώρου.	• Ευχαριστήριες επιστολές από εκπαιδευτικούς και ζήτηση υλικού για εργασίες στην τάξη. • Ενδιαφέρον που μεταφέρεται στα σχολεία με τη δια στόματος επικοινωνία.	• Ενδιαφέρον κυρίως στο σχολικό περιβάλλον λόγω της ανατροφοδότησης στην τάξη διαμέσου συζητήσεων και συμμετοχής στο διαγωνισμό ζωγραφικής και ποίησης.

Κεφάλαιο 4

Ποσοτική έρευνα στο πεδίο των συμμετεχόντων

Σύμφωνα με την ποιοτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε, οι φορείς ενδιαφέροντος προσεγγίζουν τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής με διαφοροποιημένη επικοινωνιακή στρατηγική, δίνοντας έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της εμπλεκόμενης ομάδας που εκπροσωπούν. Παρόλ' αυτά, όλοι οι φορείς ανεξαιρέτως στοχεύουν στην προσέλκυση της εκπαιδευτικής κοινότητας με σκοπό να μεταβιβάσουν τη συλλογική μνήμη και την ταυτότητα των ομάδων στις επόμενες γενιές. Στο πλαίσιο αυτό, η Μπούνια (2015) υποστηρίζει ότι μια ολική αξιολόγηση των επιμέρους δράσεων ποσοτικοποιεί την εμπειρία των συμμετεχόντων, ενώ αποτυπώνει τον βαθμό επιτυχίας των επικοινωνιακών στόχων των φορέων. Επιπλέον, ο Dean (1996) θεωρεί ότι η ολική αξιολόγηση επιτρέπει μελλοντικές βελτιώσεις, καθώς εξετάζει τόσο την αντίληψη των συμμετεχόντων για την προτεινόμενη ερμηνευτική προσέγγιση του θέματος όσο και τις προτιμήσεις σε σχέση με τα μέσα ερμηνείας. Για αυτόν τον λόγο, κρίθηκε σκόπιμη η διενέργεια ποσοτικής έρευνας σε μαθητές πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Σκοπός της εν λόγω δειγματοληψίας είναι να διερευνηθεί η συμμετοχή των μαθητών στις δράσεις καθώς και η πρόσληψη της μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής, όπως προκύπτει από τις απαντήσεις.

Στην έρευνα συμμετείχαν 164 μαθητές, 100 μαθητές πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και 64 μαθητές δευτεροβάθμιας στο πλαίσιο τυχαίας δειγματοληψίας κατά συστάδες η οποία υλοποιήθηκε σε τρία στάδια. Συγκεκριμένα, μετά τον αρχικό διαχωρισμό του πληθυσμού στις συστάδες της Πρωτοβάθμιας (Νηπιαγωγεία και Δημοτικά Σχολεία) και της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (Γυμνάσια και Λύκεια), θεωρήθηκε καταλληλότερη η επιλογή μόνο των Δημοτικών και των Λυκείων ως υποομάδων, διαιρούμενων σε μικρότερες συστάδες σχολικών μονάδων οι οποίες να ανταποκρίνονται στο βασικό κριτήριο της συμμετοχής έστω ενός σχολικού τμήματος σε μία ή περισσότερες δράσεις για τη Μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής. Αποσκοπώντας στη συμπερίληψη όλων των πιθανών αποτελεσμάτων και έχοντας αποκλείσει τους μαθητές της προσχολικής ηλικίας λόγω αδυναμίας συμμετοχής στην έρευνα, εφαρμόστηκε ένα επιπλέον κριτήριο που αφορά το ηλικιακό εύρος των

μαθητών της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Δεδομένου ότι η έκθεση που πραγματοποιήθηκε από το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ εντός του εργοστασίου του Αγ. Γεωργίου δεν είναι επισκέψιμη πλέον, αποφασίστηκε η δειγματοληψία μόνο σε μαθητές Λυκείου οι οποίοι πιθανώς να είχαν ξεναγηθεί στην εν λόγω δράση παλαιότερα ως μαθητές της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Επομένως, από το γενικό σύνολο των 80 σχολικών μονάδων οι οποίες εδράζονται στον Δήμο Κερατσινίου-Δραπετσώνας, ο υπό εξέταση πληθυσμός συμπεριλαμβάνει 23 Δημοτικά Σχολεία καθώς και 6 Γενικά και 1 Καλλιτεχνικό Λύκειο¹⁷, εφόσον έχουν εξαιρεθεί τα Ειδικά Σχολεία (2 Δημοτικά κι 1 Λύκειο) και τα Επαγγελματικά Λύκεια (3 ΕΠΑΛ κι ένα Εκπαιδευτικό Κέντρο) που λειτουργούν στην περιοχή. Με βάση τον συνολικό αριθμό του πληθυσμού, κρίθηκε σκόπιμη η λήψη τυχαίου δείγματος από 4 συστάδες, δηλαδή 3 Δημοτικά σχολεία και 1 Λύκειο, οι οποίες αναλογούν κατά προσέγγιση σε 1 προς 8 εκπαιδευτικές μονάδες. Από αυτές επιλέχθηκαν ορισμένα από τα τμήματα της Ε' και ΣΤ' Δημοτικού καθώς και της Α' και Β' Λυκείου που είχαν επισκεφθεί ή συμμετάσχει σε κάποια από τις δράσεις. Σε συνάρτηση με τα παραπάνω, συντάχθηκε ανώνυμο ερωτηματολόγιο, αποτελούμενο από 10 ερωτήσεις κλειστού τύπου σχετικά με τη συμμετοχή στις δράσεις και 5 ερωτήσεις ανοικτού τύπου αναφορικά με την πρόσληψη της μνήμης του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος με αφορμή τόσο τη συμμετοχή όσο και τις προηγούμενες σχολικές γνώσεις. Για λόγους εγκυρότητας των αποτελεσμάτων, 7 ερωτηματολόγια μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης και 8 ερωτηματολόγια μαθητών δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης κρίθηκαν άκυρα, αφού οι απαντήσεις δεν παρουσιάζουν συνάφεια κατά την επαναδιατύπωση ορισμένων ερωτήσεων. Συνεπώς, ο τελικός αριθμός των συμμετεχόντων διαμορφώθηκε στους 149 μαθητές, δηλαδή 93 μαθητές Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης και 56 μαθητές Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης.

¹⁷ Ιστοσελίδα Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας,

<https://keratsini-drapetsona.gr/index.php/keratsini-drapetsona-municipality-transparency-gr/education-and-training-keratsini-drapetsona> (Ημερ. Ανάκτησης 9/4/2023)

Σύμφωνα με την επίσημη ιστοσελίδα του Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας, λειτουργούν 25 Δημοτικά σχολεία και 12 Λύκεια εκ των οποίων 2 Ειδικά Δημοτικά Σχολεία και 1 Ειδικό Λύκειο καθώς και 4 Επαγγελματικά Λύκεια που δε συμπεριλήφθηκαν στην έρευνα.

Από την επεξεργασία των αποτελεσμάτων προέκυψε ότι το 85,2% των μαθητών έχουν συμμετάσχει σε μία ή περισσότερες επετειακές δράσεις σχετικά με τη Μάχη της Ηλεκτρικής (Γράφημα 2β), ενώ το 77,2% θα ήθελε να συμμετάσχει ξανά (Γράφημα 2γ). Λαμβάνοντας υπόψη τη μικτή σύσταση των σχολικών τμημάτων του Λυκείου που συμμετείχε, αξίζει να σημειωθεί ότι το ποσοστό 7,4% των αρνητικών απαντήσεων προέρχεται κυρίως από τους μαθητές της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, αφού 17 μαθητές δήλωσαν ότι δεν έχουν συμμετάσχει σε καμία δράση (έναντι 5 μαθητών πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης). Αντιθέτως, το ποσοστό 11,4% όσων δεν θα ήθελαν να συμμετάσχουν ξανά στις επετειακές δράσεις ισομερίζεται μεταξύ της Πρωτοβάθμιας και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθώς 15 μαθητές δημοτικού και 19 μαθητές λυκείου απάντησαν αρνητικά (Γράφημα 2α). Σχετικά με την κατανομή των συμμετεχόντων στις δράσεις του εκάστοτε φορέα, οι δραστηριότητες της ΠΕΑΕΑ συγκέντρωσαν τα υψηλότερα ποσοστά, αποδεικνύοντας τη σταθερή σχέση που έχει αναπτύξει ο φορέας με την εκπαιδευτική κοινότητα. Συγκεκριμένα, το 25,7% των μαθητών επισκέφθηκε την έκθεση για τη Μάχη της Ηλεκτρικής και το Μνημείο της Μάχης για την ανάγνωση του Προσκλητηρίου Νεκρών, το 27,2% συμμετείχε στον Ιστορικό Περίπατο της 12ης Οκτωβρίου και στα Στεφανώματα των μνημείων της Εθνικής Αντίστασης, ενώ το 8,3% των ερωτηθέντων διαγωνίστηκε στη δημιουργία ζωγραφικών ή ποιητικών έργων με θέμα το εν λόγω ιστορικό γεγονός. Αντιστοίχως, το 10,2% των μαθητών συμμετείχε στον Αγώνα Δρόμου που διοργανώνει ο Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας, ενώ το 13,1% κατέθεσε στεφάνι στο μνημείο της Μάχης και παρακολούθησε τη συναυλία εντός του εργοστασίου, μια δράση που διοργανώνεται από τη δημοτική αρχή σε συνεργασία με τη ΓΕΝΟΠ/ΔΕΗ. Λαμβάνοντας υπόψη το διάστημα που μεσολάβησε από τη λήξη της έκθεσης του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ, ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι το 5,1% των μαθητών, ποσοστό προερχόμενο από τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, δήλωσε ότι έχει επισκεφθεί την Έκθεση εντός του εργοστασίου. Τέλος, το 11,2% των ερωτηθέντων απάντησε ότι δεν έχει συμμετάσχει σε καμία δράση (Γράφημα 3β).

Η κατανομή των προτιμήσεων αποτυπώνει με ενδεικτικό τρόπο την επιδραστικότητα των ποικίλων ερμηνευτικών μέσων που χρησιμοποιούνται για την επικοινωνία της μνήμης του εν λόγω ιστορικού γεγονότος. Το 18,3% των μαθητών απάντησαν ότι θυμούνται περισσότερο το βίντεο, το 14,2% τα μνημεία στον αστικό

χώρο, το 13,9% τη διαδρομή στην πόλη, το 11,8% τις φωτογραφίες και τα βιογραφικά των Αγωνιστών, το 12,7% την κατάθεση των στεφάνων στο Μνημείο της Μάχης, το 9,9% τον χώρο του εργοστασίου, το 5,9% την ανάγνωση των κειμένων, ενώ μόλις το 2,2% τη φωνή των Αγωνιστών στο βίντεο. Ακόμη, το ποσοστό όσων δε θυμούνται τίποτα από το περιεχόμενο των δράσεων αγγίζει το 10,8%, αφού συμπεριλαμβάνει και όσους δήλωσαν ότι δεν έχουν συμμετάσχει σε καμία δράση (Γράφημα 4β). Στο πλαίσιο αυτό, αξίζει να σημειωθεί ότι η συμμετοχή σε παράλληλες δραστηριότητες με αφορμή ή/και κατά τη διάρκεια των δράσεων για τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής καταγράφεται χαμηλή. Συγκεκριμένα, μόλις το 2% του συνόλου των μαθητών δηλώνει ότι έχει επιλέξει είτε να δανειστεί κάποιο βιβλίο (μόλις 3 θετικές απαντήσεις) είτε να διαβάσει το χρονικό της Μάχης ή το Προσκλητήριο των Νεκρών στο Μνημείο (53 θετικές απαντήσεις) είτε να συμμετάσχει στον διαγωνισμό ζωγραφικής ή ποίησης (12 θετικές απαντήσεις) (Γράφημα 5α).

Ομοίως, διερευνήθηκε τόσο η προετοιμασία των μαθητών για την συμμετοχή στη δράση όσο και η ανατροφοδότηση μετά το πέρας αυτής στο πλαίσιο του σχολικού μαθήματος. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της έρευνας, το 72,5% των ερωτηθέντων απάντησε ότι προηγήθηκε ή ακολούθησε συζήτηση στην τάξη για τη Μάχη της Ηλεκτρικής και τη συμμετοχή στη δράση (Γράφημα 8β), ενώ το 81,9% των μαθητών δήλωσε ότι δεν έχει εκπονήσει κάποια σχετική εργασία, ομαδική ή ατομική. Παρόλ' αυτά, από το 18,1% των ερωτηθέντων που απάντησαν θετικά, 20 μαθητές εκπόνησαν ομαδική εργασία και μόλις 4 ατομική (Γράφημα 9β), γεγονός που αναδεικνύει την ανάγκη για βιωματική μάθηση εντός του σχολικού περιβάλλοντος.

Όπως διαφαίνεται, οι ερωτήσεις κλειστού τύπου οδήγησαν σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα σχετικά με τη γενικότερη παρουσία των μαθητών στις δράσεις των φορέων. Συγκεκριμένα, παρατηρούνται υψηλότερα ποσοστά σε δράσεις που απαιτούν μαζική και προγραμματισμένη συμμετοχή ή επαναλαμβάνονται σε ετήσια βάση. Αντιθέτως, εντοπίζονται χαμηλότερα ποσοστά σε δράσεις εκπροσώπησης, μεμονωμένης συμμετοχής ή εκτός του σχολικού πλαισίου με εξαίρεση τους μαθητές των σχολικών μονάδων που βρίσκονται εγγύτερα στο εργοστάσιο (π.χ. κατάθεση στεφάνων εντός του εργοστασίου, αγώνας δρόμου, συμμετοχή στο διαγωνισμό ζωγραφικής/ ποίησης, κ.α.). Παράλληλα, διαφαίνονται οι προτιμήσεις των μαθητών σχετικά με τα ερμηνευτικά μέσα για την αναπαράσταση της συλλογικής μνήμης και την

επικοινωνία της ιστορικής πληροφορίας από τους εμπλεκόμενους φορείς. Η χρήση νέων τεχνολογιών και οπτικοακουστικού ή έντυπου υλικού (π.χ. βίντεο, φωτογραφίες, βιογραφικά σημειώματα Αγωνιστών) φαίνεται πως προσελκύει το ενδιαφέρον των επισκεπτών που εμμένουν στην αισθητηριακή αλληλεπίδραση. Επιπλέον, η προτίμηση της διαδρομής στην πόλη επισημαίνει τη λειτουργική σημασία του αστικού ιστού ως φυσικού χώρου για τη μεταβίβαση της συλλογικής μνήμης στο παρόν. Στο ίδιο πλαίσιο, το μικρό ποσοστό συμμετοχής σε επιμέρους δραστηριότητες και εκπόνησης εργασίας με αφορμή τη Μάχη της Ηλεκτρικής αποτελούν ενδείξεις για μια πιθανή επαναξιολόγηση των εν λόγω επιλογών από τους φορείς και τους εκπαιδευτικούς, ώστε ν' αξιοποιηθούν εναλλακτικά εντός της σχολικής τάξης.

Εκτός από τις ερωτήσεις κλειστού τύπου, η παρούσα δειγματοληπτική έρευνα συμπεριλαμβάνει σύντομες ερωτήσεις ανοικτού τύπου, προκειμένου να μελετήσει την πρόσληψη της μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής με αφορμή τη συμμετοχή στις επετειακές δράσεις των εμπλεκόμενων φορέων. Παρά το σημαντικό ποσοστό ανταπόκρισης στις ερωτήσεις κλειστού τύπου, παρατηρήθηκε σημαντική αποχή ή επιλεκτική απάντηση στις ερωτήσεις ανοικτού τύπου από τους μαθητές, τόσο της Πρωτοβάθμιας όσο και της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Συνεπώς, 42 μαθητές που συμμετείχαν έστω σε μία δράση και 11 μαθητές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που δε συμμετείχαν καθόλου, είτε δεν απάντησαν στις ερωτήσεις πρόσληψης είτε απάντησαν επιλεκτικά (Γράφημα 6).

Με βάση τα παραπάνω, το 24,2% των μαθητών που απάντησαν, έχει συνδέσει το εν λόγω ιστορικό γεγονός με τις λέξεις “μάχη” και “πόλεμος”, ενώ το 12,8% αναφέρει τις λέξεις “ΔΕΗ”, “εργοστάσιο”, “Ηλεκτρική”, “φουγάρο” (ειδικά οι μαθητές των κοντινών σχολείων που έχουν οπτική επαφή με το εργοστάσιο της ΔΕΗ) και το 8,3% χρησιμοποιεί συχνότερα τις λέξεις “ρεύμα”, “φως” και “ηλεκτρισμός”. Σε πολλές περιπτώσεις, οι εν λόγω λέξεις, άμεσα συνυφασμένες με τη Μάχη της Ηλεκτρικής, χρησιμοποιούνται ταυτόχρονα, αποδίδοντας τις πρωταρχικές έννοιες που σκιαγραφούν το γεγονός. Επιπλέον, σημαντική είναι η καταγραφή λέξεων που αποδίδουν τις συνέπειες της μάχης, όπως “Θάνατος”, “Σκοτωμός”, “Νεκροί” ή τον χαρακτήρα που επέδειξαν οι μαχητές, όπως “Αγωνιστές”, “Αγωνιστικότητα” και “Αγώνας” και σε μικρότερο ποσοστό “Ηρωες”, “Ηρωισμός”. Επίσης, χρησιμοποιούνται λέξεις που σχετίζονται με την καταγωγή των πρωταγωνιστών, όπως

“Ναζί”, “Γερμανοί”, “Γερμανία” σε ποσοστό 8,3% αλλά και “Έλληνες”, “Ελλάδα”, “Ελληνισμός” καθώς και λέξεις που αφορούν τον τόπο της μάχης, όπως “Κερατσίνι”, “Πειραιάς”, κ.α. Παρόλ’ αυτά, η ποικιλομορφία των απαντήσεων οδηγεί σε διάσπαση ποσοστών, αφού σημειώνονται μεμονωμένες λέξεις με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Χαρακτηριστική είναι η χρήση συναισθημάτων, όπως “Λύπη” ή ιδανικών, όπως “Ελευθερία” και “Επανάσταση” (Γράφημα 10β).

Παρομοίως, οι απαντήσεις για τη σημασία της Μάχης αντικατοπτρίζουν τις βασικές έννοιες που σημασιοδοτούν το γεγονός στη συλλογική συνείδηση. Η ενδεχόμενη καταστροφή του εργοστασίου σήμαινε ότι η Αττική “δεν θα είχε ρεύμα” τόσο στο παρελθόν όσο και στο παρόν, αφού η φράση “δεν θα είχαμε ρεύμα σήμερα” αποτελεί συχνή αναφορά. Στο ίδιο πλαίσιο, οι έννοιες της θυσίας, του ηρωικού θανάτου και του γενναίου πολέμου με σκοπό την ελευθερία, την προστασία της ηλεκτροδότησης και τη διάσωση του εργοστασίου, της περιοχής αλλά και της χώρας από μια πιθανή οικονομική καταστροφή επανέρχονται σε πολλές απαντήσεις με διαφορετική διατύπωση. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ότι ο μεγαλύτερος αριθμός τέτοιων δηλώσεων προέρχεται από μαθητές της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης που λειτουργούν περισσότερο συναισθηματικά. Επίσης, τονίζεται συχνά η έννοια της “σημαντικότητας” του γεγονότος για προσωπικούς λόγους, καθώς το εργοστάσιο της ΔΕΗ και το σχολείο των ερωτηθέντων (κυρίως της Πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης) συνιστούν μέρος του τόπου της μάχης και συνδέονται με την ιστορική εξέλιξη της περιοχής και τους κατοίκους. Χαρακτηριστικές είναι οι φράσεις “γιατί εδώ είναι το σχολείο μου” ή “αν δεν είχε σωθεί το εργοστάσιο, δεν θα υπήρχε το σχολείο μου”. Αντιθέτως, η διαπίστωση ότι η συγκεκριμένη μάχη αποτελεί την τελευταία πολεμική επιχείρηση για την απελευθέρωση της Ελλάδας, η έμφαση στη διάσωση και στην ανάπτυξη των υλικών υποδομών και η έννοια του “αγώνα” για υψηλότερα ιδανικά όπως οι νέες γενιές, η πατρίδα και η ελευθερία χρησιμοποιούνται κυρίως από τους μαθητές της Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης που λειτουργούν περισσότερο διανοητικά. Οι συγκεκριμένες απαντήσεις φαίνεται ότι τοποθετούν τη Μάχη της Ηλεκτρικής στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο εντός του οποίου συνέβη, ενώ της αποδίδουν διαχρονική αξία, εντάσσοντάς τη στο ηγεμονικό αφήγημα της ιστορίας (Γράφημα 11α).

Λαμβάνοντας υπόψη ότι η μεταβίβαση της μνήμης επιτυγχάνεται διαμέσου του μοιράσματος του βιώματος των πρωταγωνιστών, κρίθηκε σκόπιμη η διατύπωση μιας ή

δύο υποθετικών ερωτήσεων από τους μαθητές προς τους Αγωνιστές σχετικά με την εμπειρία τους. Έτσι, το 23,2% των απαντήσεων αφορά στα συναισθήματα των πολεμιστών πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τη μάχη, ενώ το 14,1% αναφέρεται στα κίνητρα της συμμετοχής και της γενναιότητάς που οδήγησε στη θυσία των Μαχητών. Αντιστοίχως, έκαστο 8,1% των ερωτηθέντων διερωτάται για τις ευρύτερες συνθήκες του πολέμου, την εμπειρία της μάχης και τον τρόπο με τον οποίο οι Μαχητές νίκησαν τους Γερμανούς. Παρότι παρατηρείται μεγάλη διασπορά απαντήσεων στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα στοιχεία που προκύπτουν από τους μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης. Αφενός τα περισσότερα ερωτήματα συγκεντρώνονται στις ίδιες θεματικές ενότητες και αφετέρου δίνεται έμφαση στις σκέψεις των Αγωνιστών, επιλογή που εκλείπει από την Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση. Αντιθέτως, οι μαθητές της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης δεν διερωτώνται για την εμπειρία της μάχης και τον αριθμό των νεκρών, όπως οι μαθητές του Δημοτικού. Συνεπώς, οι ερωτήσεις των μαθητών του Λυκείου παρουσιάζουν μια συνοχή μεταξύ των θεματικών αναφορών, ενώ οι ερωτήσεις των μαθητών του Δημοτικού εκτείνονται σε ποικίλα πεδία συμπεριλαμβανομένων και πιο πρακτικών ζητημάτων, όπως ο εξοπλισμός, η διάρκεια και ο τρόπος ενημέρωσης ή πιο γενικών, όπως η αλληλεπίδραση με τους συμπολίτες, η αίσθηση του τοπίου της μάχης και η πιθανότητα συμμετοχής εκ νέου (Γράφημα 12β).

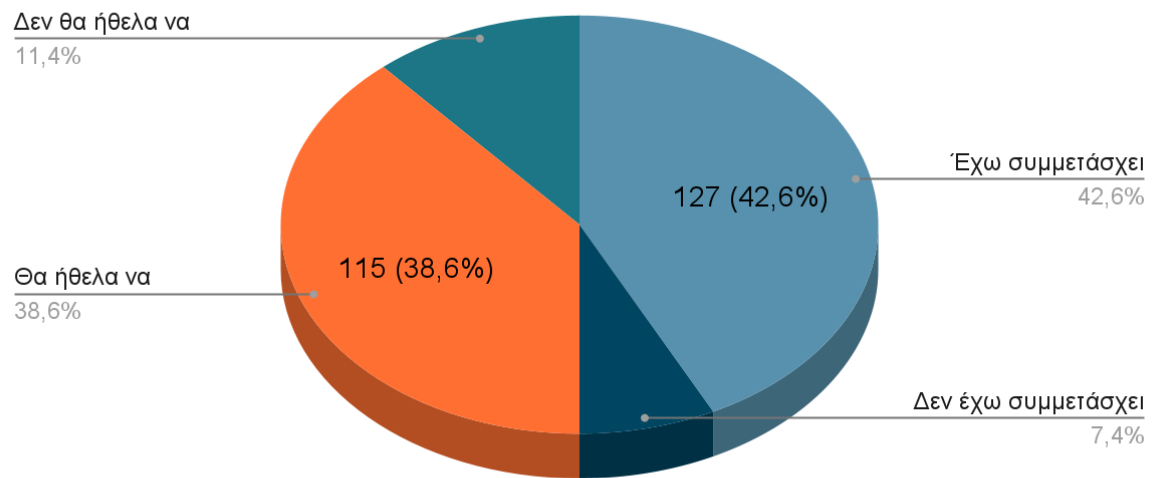
Σε συνάρτηση με την αντίστοιχη ερώτηση κλειστού τύπου, οι μαθητές κλήθηκαν να καταγράψουν τι τους άρεσε περισσότερο στη δράση που συμμετείχαν. Κατ' αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνεται η προτίμηση στο οπτικοακουστικό υλικό (βίντεο) το οποίο συγκεντρώνει το 17,2% των απαντήσεων, ενώ ακολουθούν επιλογές που σχετίζονται με τον αστικό χώρο, όπως τα μνημεία στην πόλη και η κατάθεση στεφάνων που αγγίζουν το 12,7% και το 9% αντιστοίχως. Επιπλέον, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι επιλογές σχετικά με τη πληροφόρηση για το γεγονός και την προφορική εξιστόρηση από τους ομιλητές, καταγράφοντας το 11,2% και το 6,7% αντίστοιχα. Συνεπώς, τα αποτελέσματα της συγκεκριμένης ερώτησης αντικατοπτρίζουν σε γενικές γραμμές τα αντίστοιχα της ερώτησης κλειστού τύπου, παρότι καταγράφονται νέες επιλογές που οδηγούν σε μια διαίρεση ή απόκλιση των ποσοστών (Γράφημα 14β).

Η τελευταία ερώτηση ανοικτού τύπου αφορά στα συναισθήματα που δημιουργήθηκαν στους μαθητές μετά τη συμμετοχή τους στις δράσεις. Τα

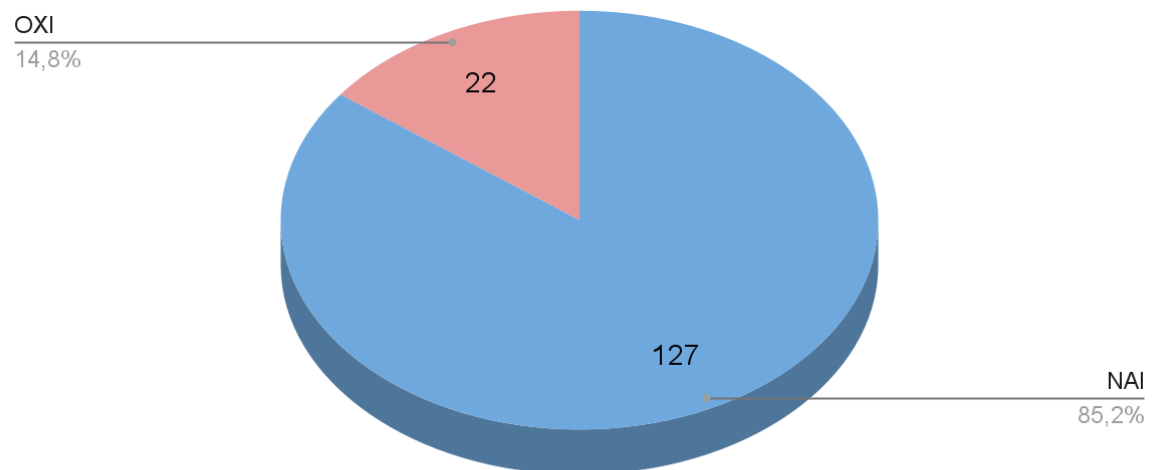
αποτελέσματα υπογραμμίζουν την αντίθεση μεταξύ των θετικών και των αρνητικών συναισθημάτων τα οποία συχνά καταγράφονται από κοινού, συνδέοντας τη θετική ανταπόκριση με το επίτευγμα των Αγωνιστών και την αρνητική ανταπόκριση με την έννοια του πολέμου. Επομένως, η “Χαρά”, ο “Ενθουσιασμός”, η “Ευτυχία” σημειώνουν ποσοστό 26,9% και η “Λύπη”, η “Θλίψη”, η “Στεναχώρια” συγκεντρώνουν ποσοστό 20%. Παρομοίως, η “Περηφάνια” και η “Ικανοποίηση” αναφέρονται στο 15,9% των απαντήσεων, ενώ η “Συγκίνηση” και το “Δέος” καταγράφονται στο 9,7% των απαντήσεων. Τέλος, σε μικρότερο βαθμό αναφέρονται ποικίλα συναισθήματα που συνοδεύουν τη διαδικασία μεταβίβασης της συλλογικής μνήμης διαμέσου των κοινωνικών αναπαραστάσεων (Γράφημα 15β).

Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα των ερωτημάτων ανοικτού τύπου, φαίνεται ότι όσοι μαθητές έχουν συμμετάσχει έστω σε μία από τις δράσεις των φορέων έχουν προσλάβει τις βασικές έννοιες που σχετίζονται με τη Μάχη της Ηλεκτρικής και έχουν εσωτερικεύσει τη συλλογική μνήμη της εκάστοτε εμπλεκόμενης ομάδας που συνοδεύει το γεγονός. Σε συνάρτηση με τις γενικές παραδοχές, ένα μεγάλο ποσοστό των συμμετεχόντων διατυπώνει μεμονωμένες απαντήσεις οι οποίες είναι ενδεικτικές της πολυδιάστατης όψης του εν λόγω ιστορικού γεγονότος αλλά και της υποκειμενικής πρόσληψής του. Παρόλ’ αυτά, η αποχή ή επιλεκτική απάντηση των εν λόγω ερωτήσεων ενδεχομένως να έχουν μεταβάλει τα τελικά συμπεράσματα.

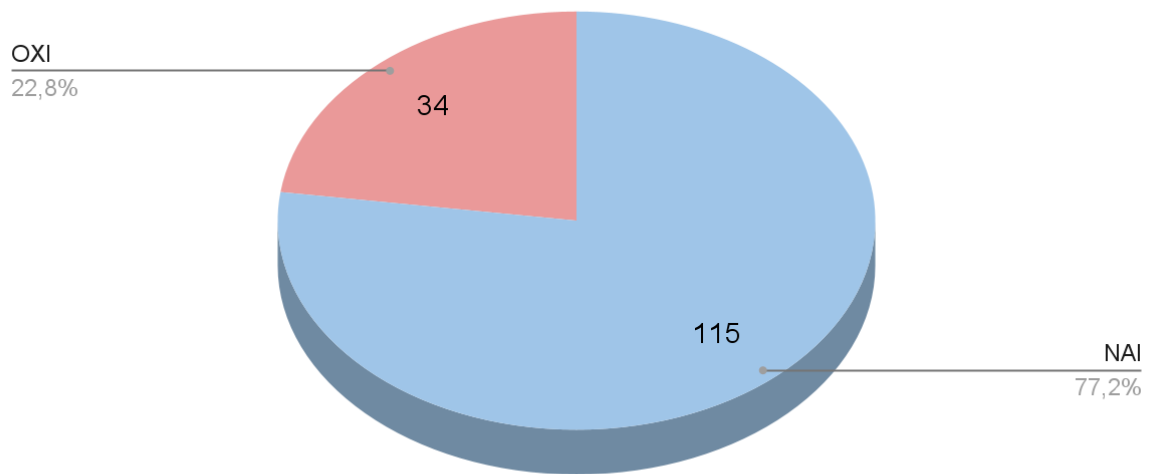
Γράφημα 2α

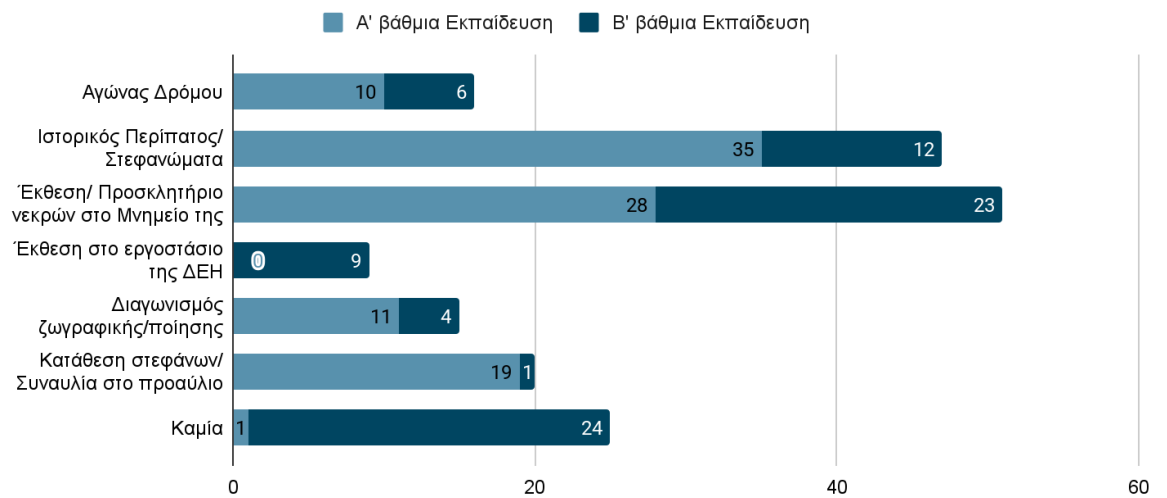
Γράφημα 2β

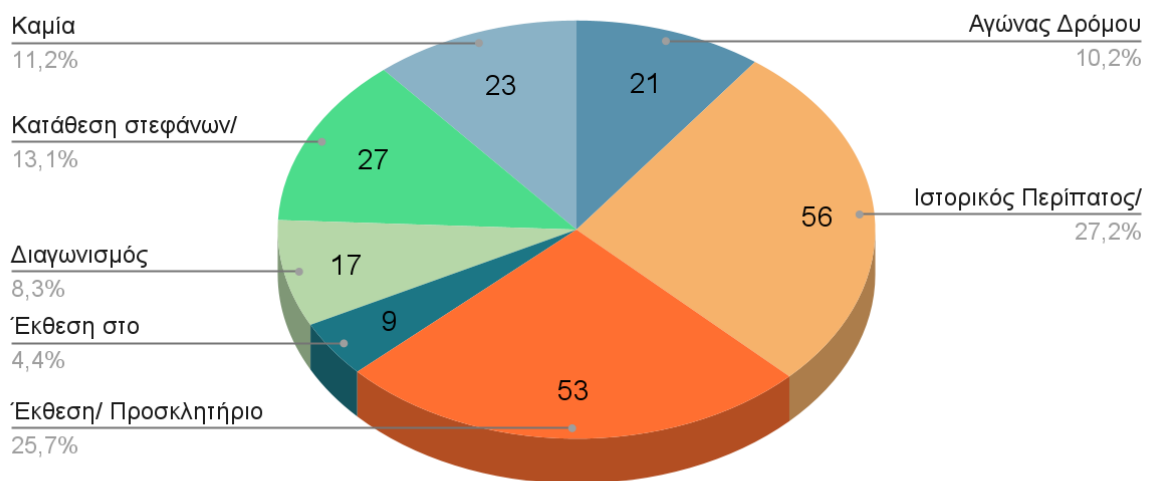
Γράφημα 2γ

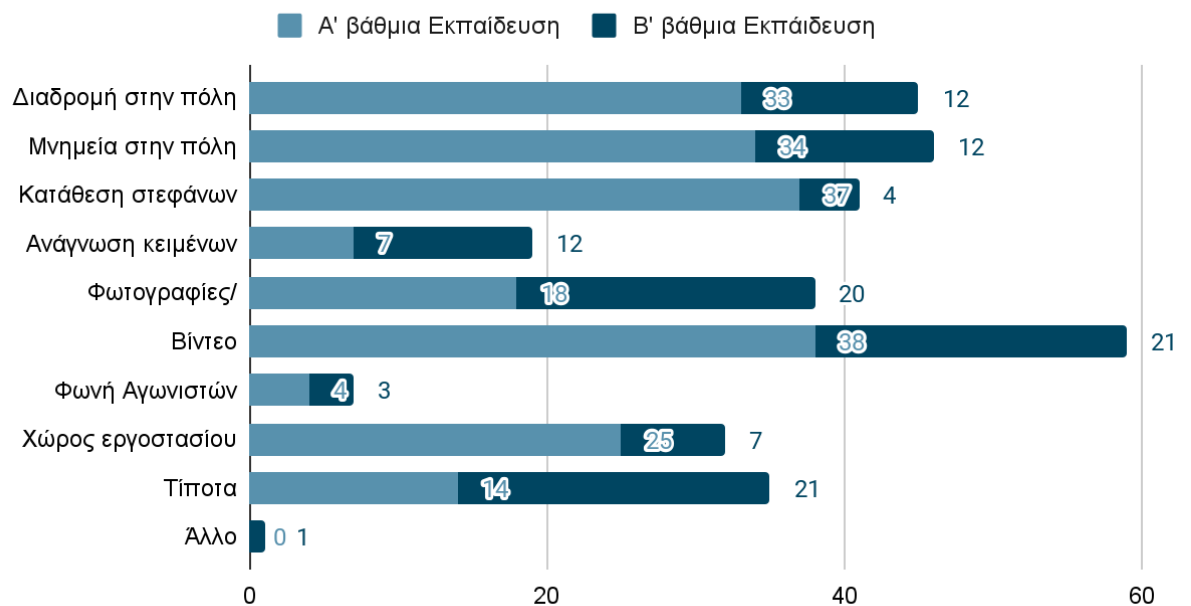
Γράφημα 3α

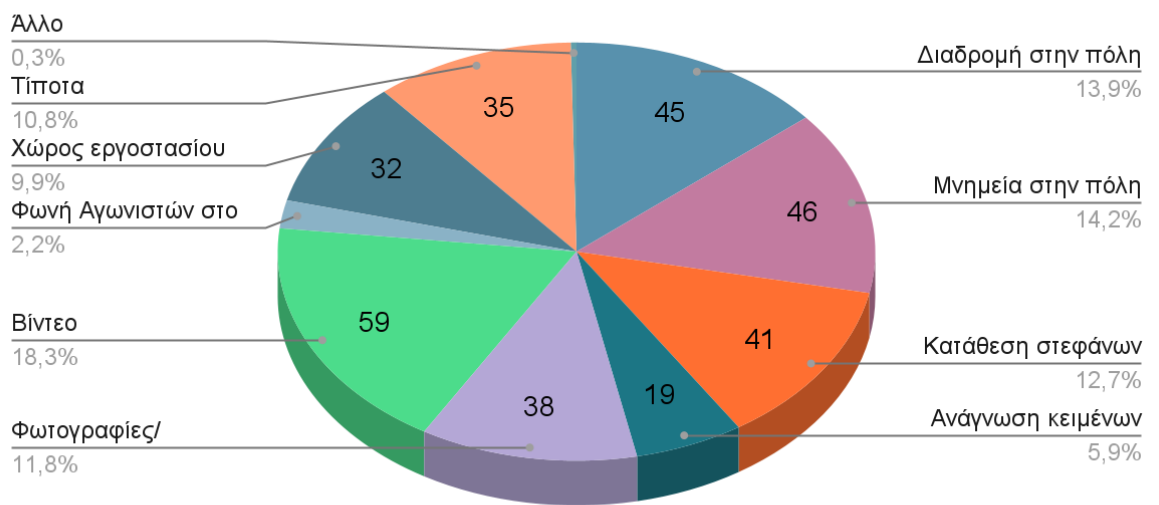
Γράφημα 3β

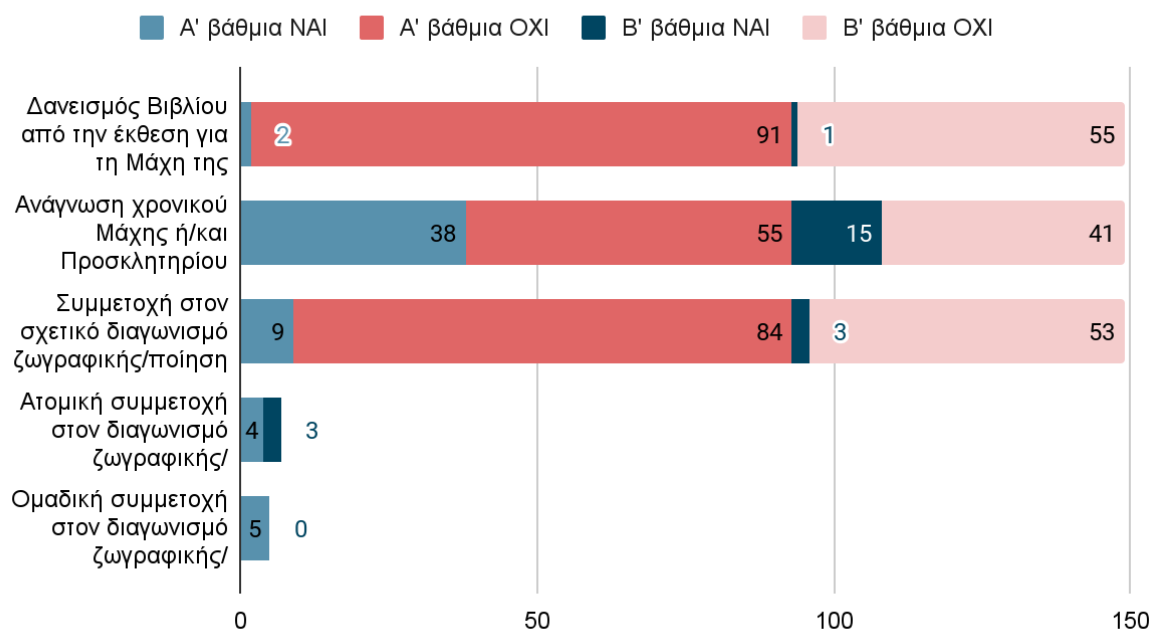
Γράφημα 4α

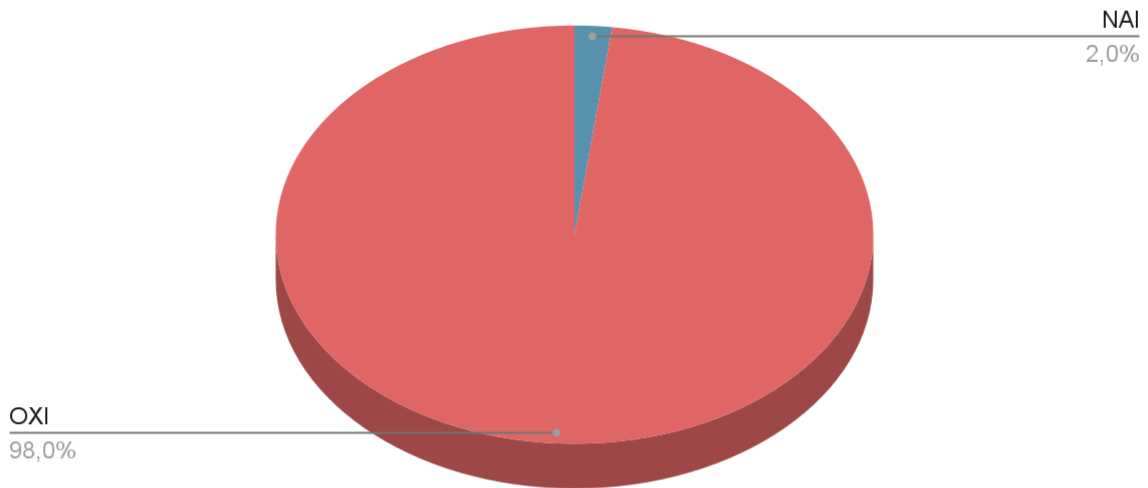
Γράφημα 4β

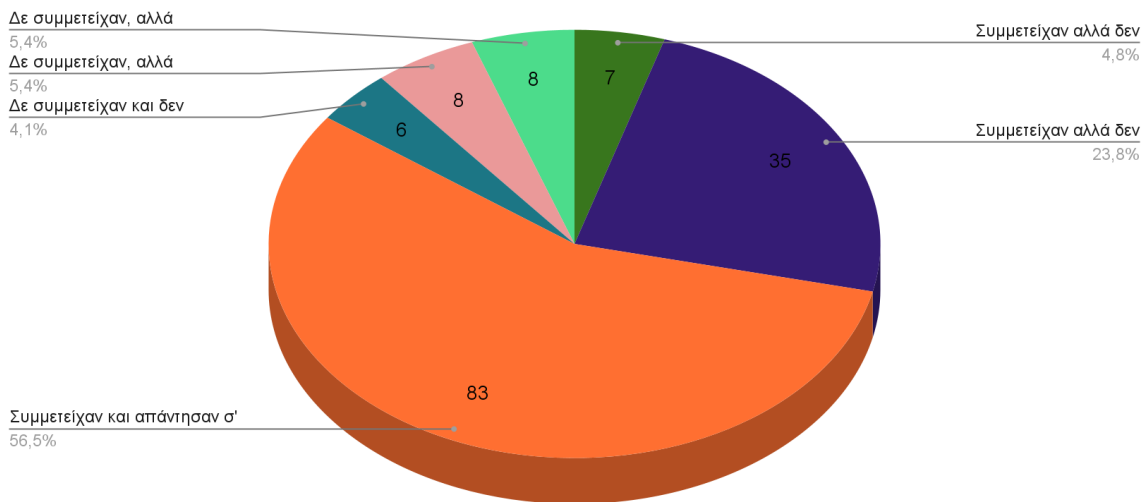
Γράφημα 5α

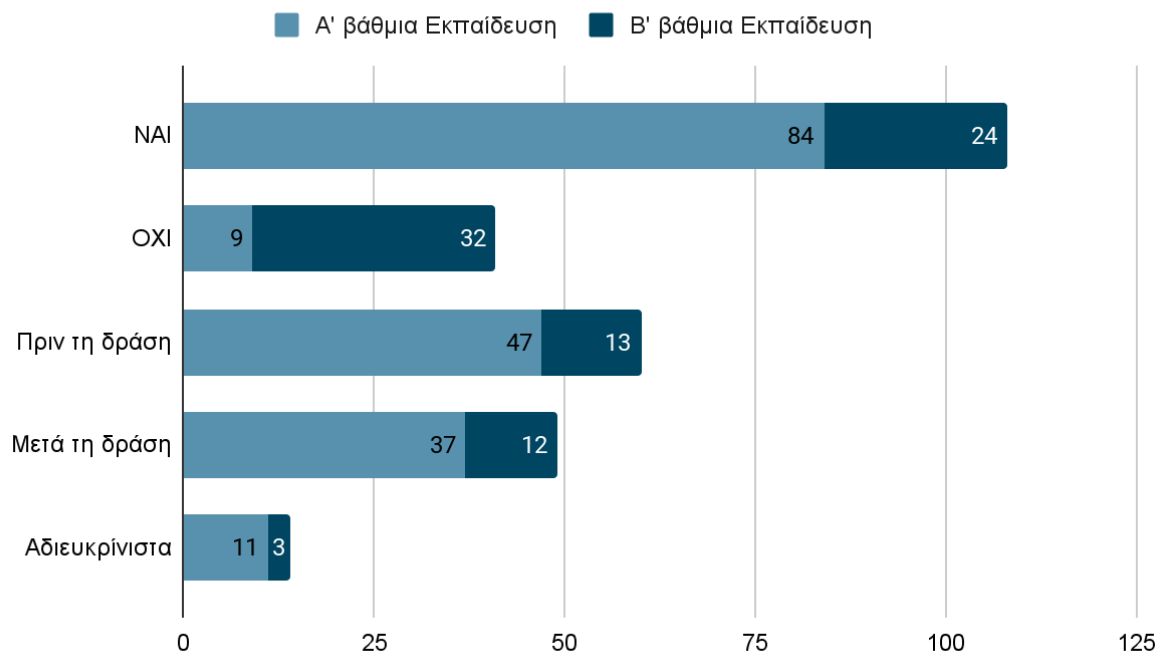
Γράφημα 5β

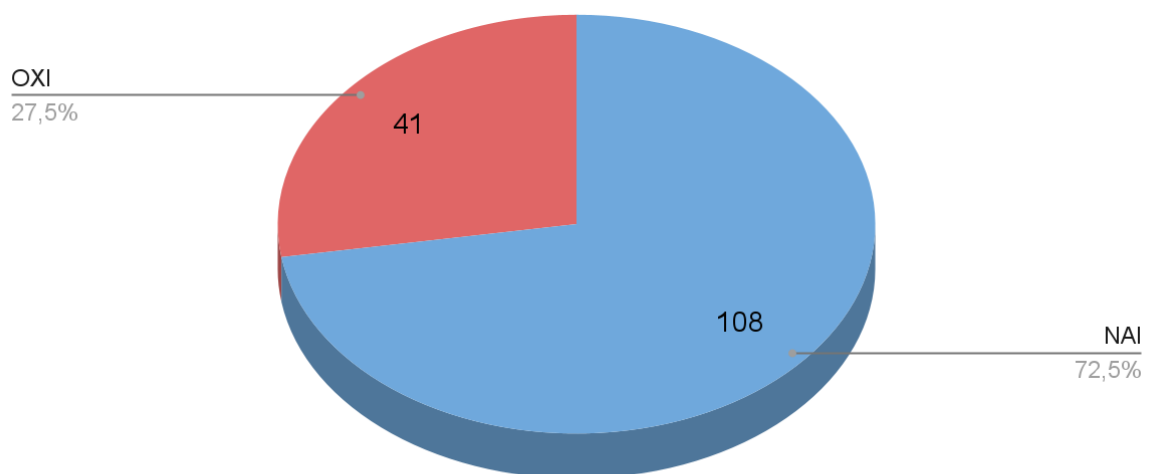
Γράφημα 6

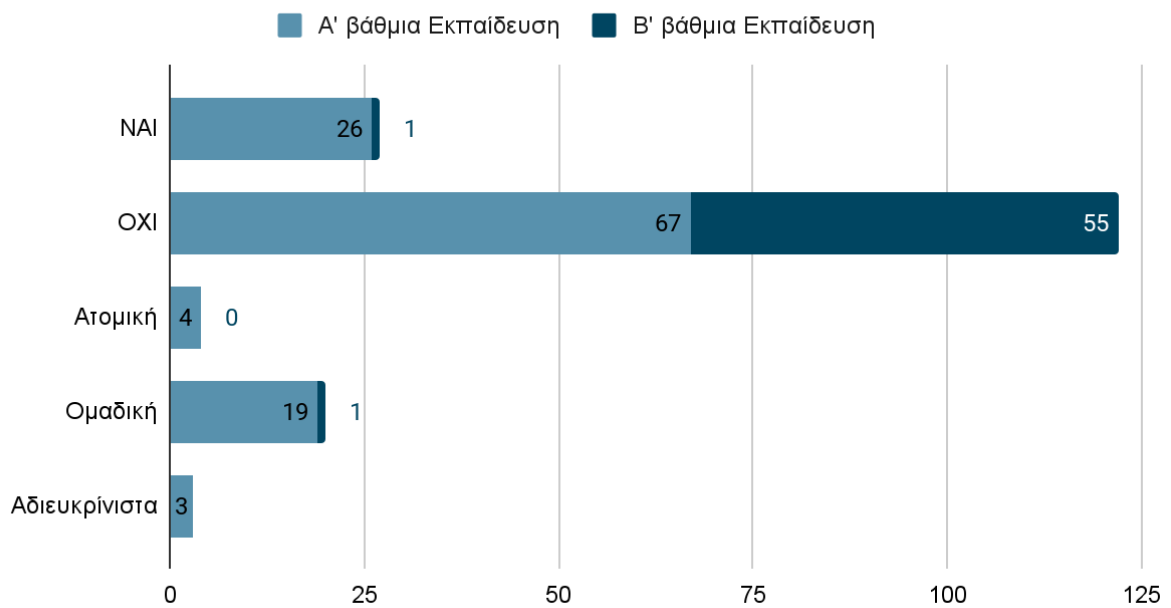
Γράφημα 8α

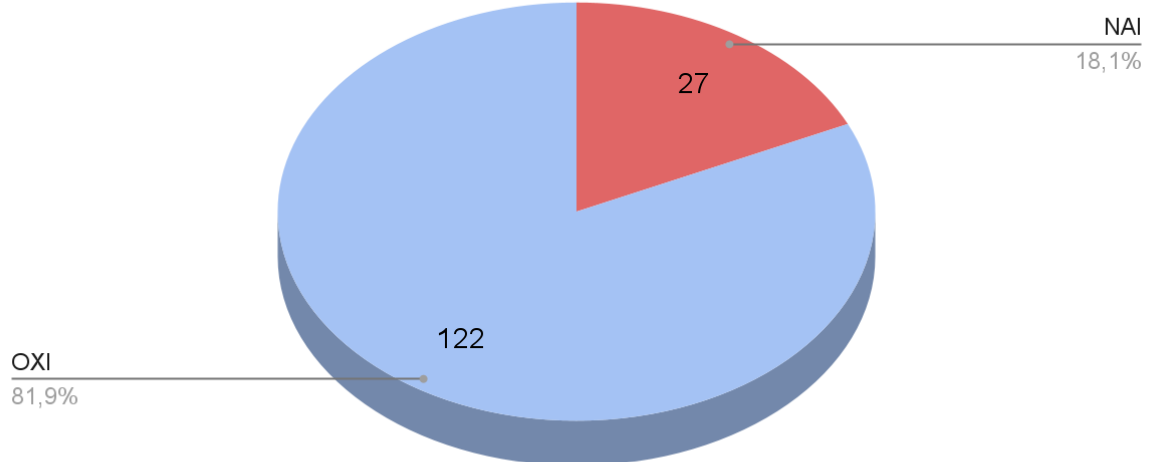
Γράφημα 8β

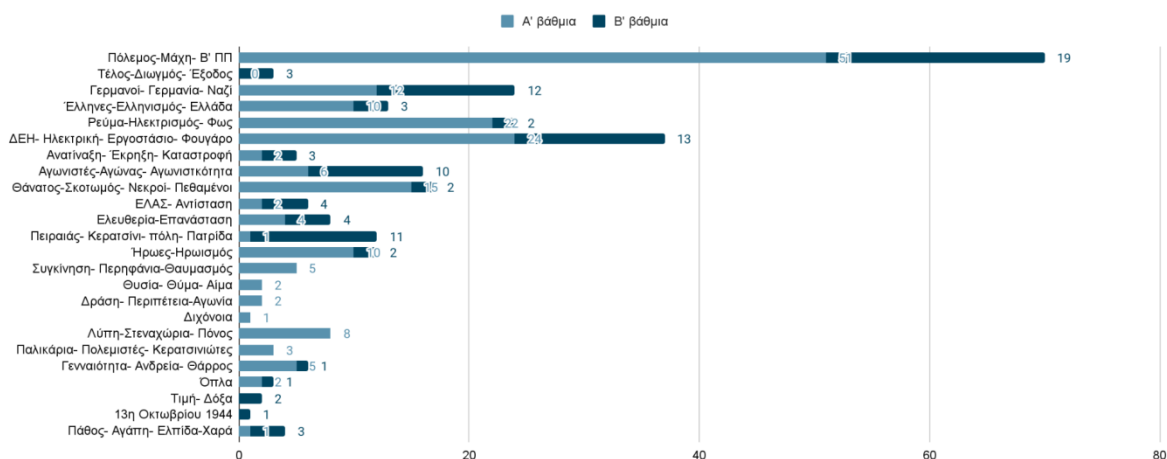
Γράφημα 9α

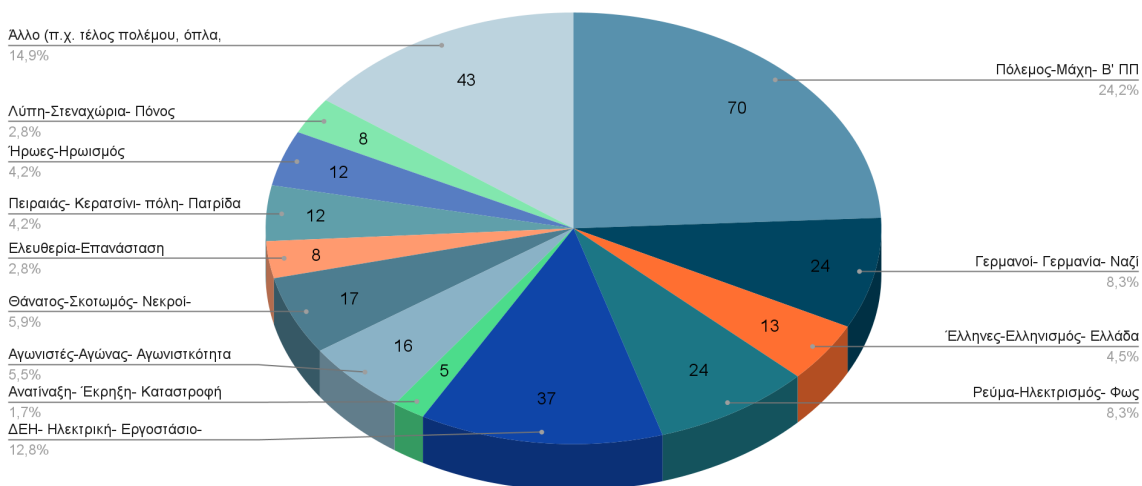
Γράφημα 9β

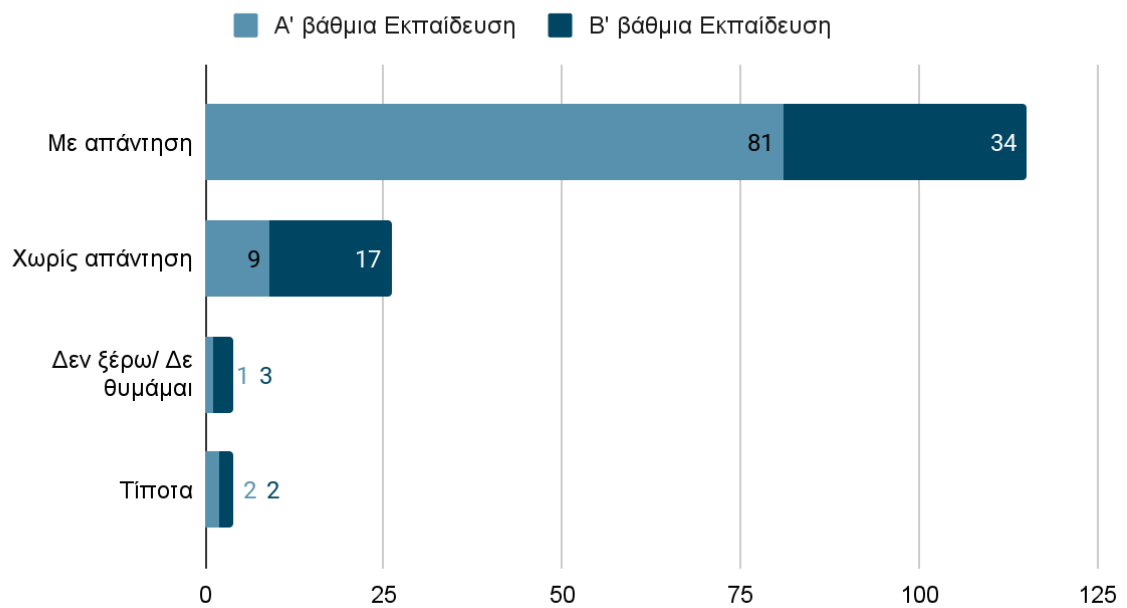
Γράφημα 10α

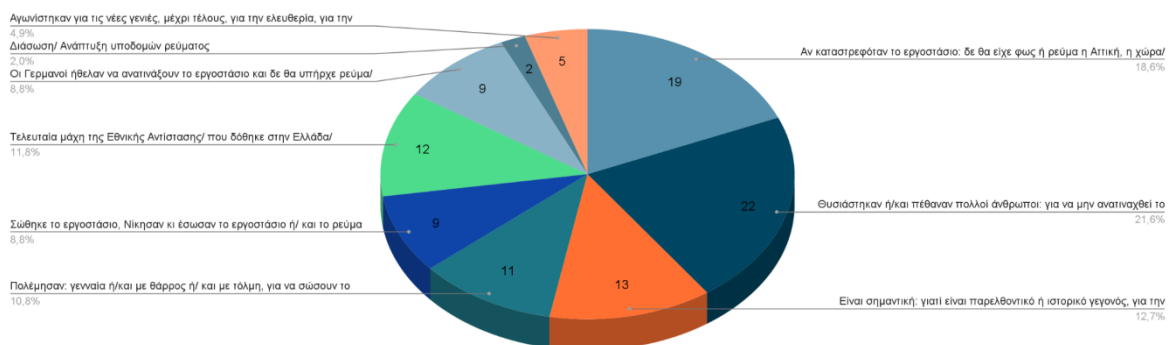
Γράφημα 10β

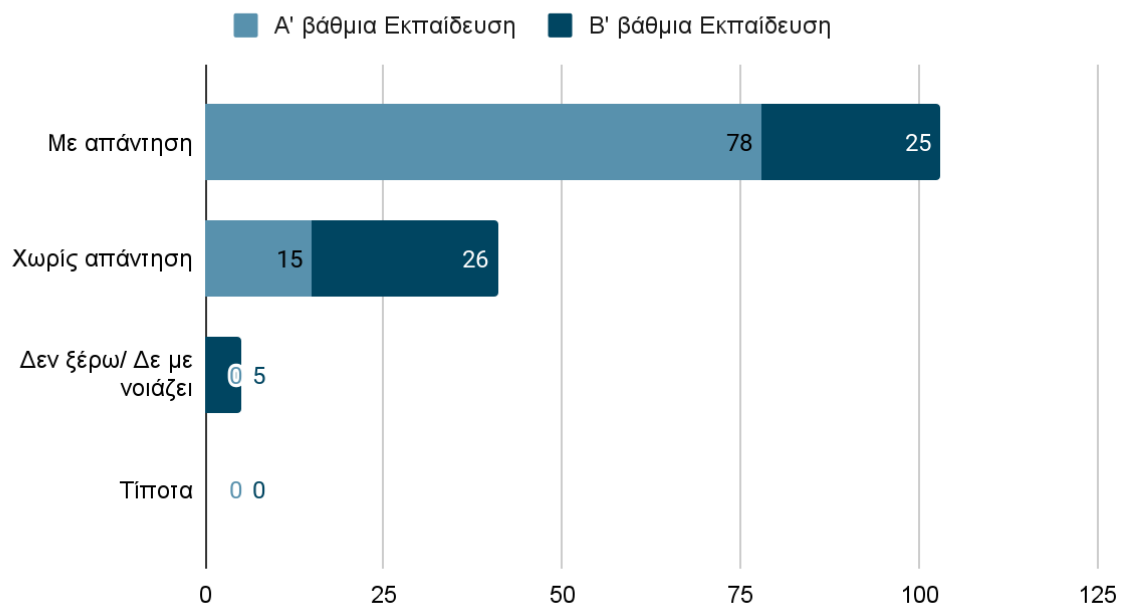
Γράφημα 10γ

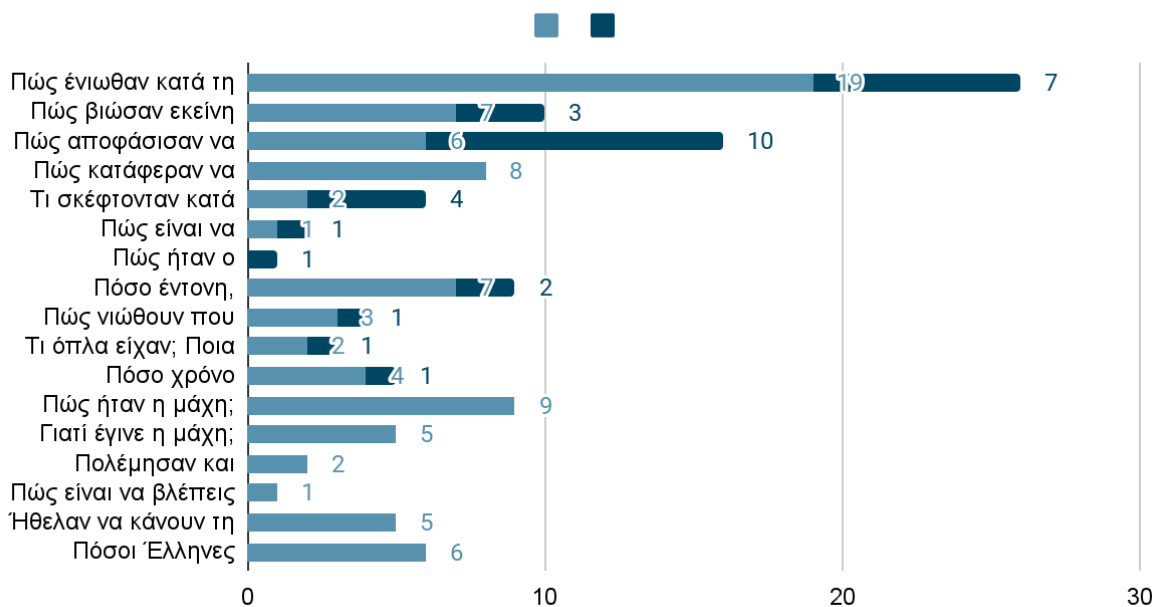
Γράφημα 11α

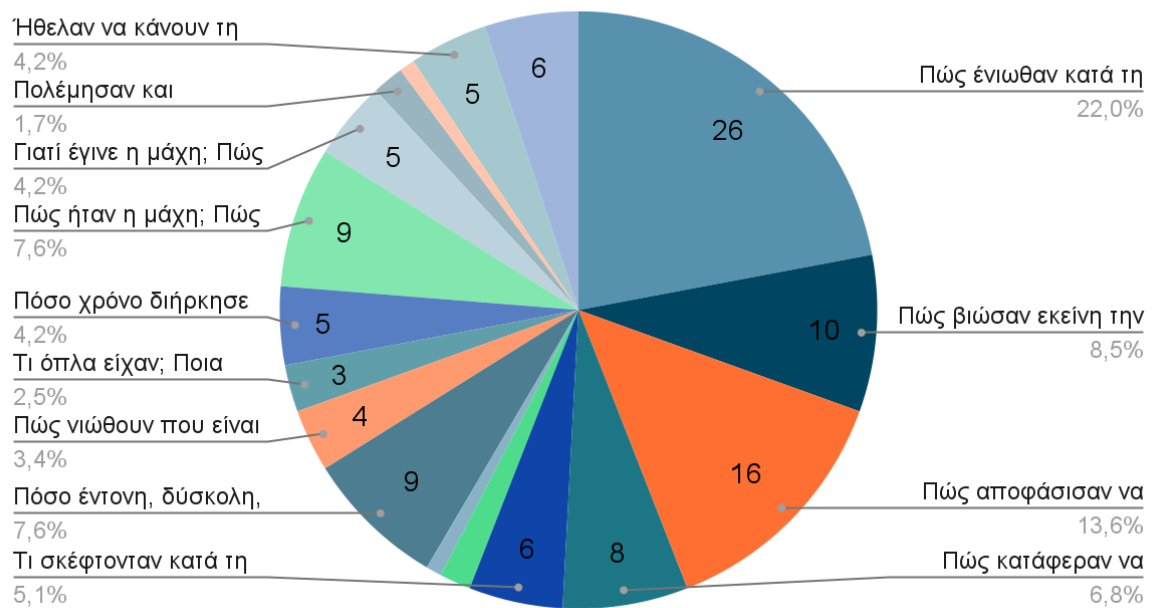
Γράφημα 11β

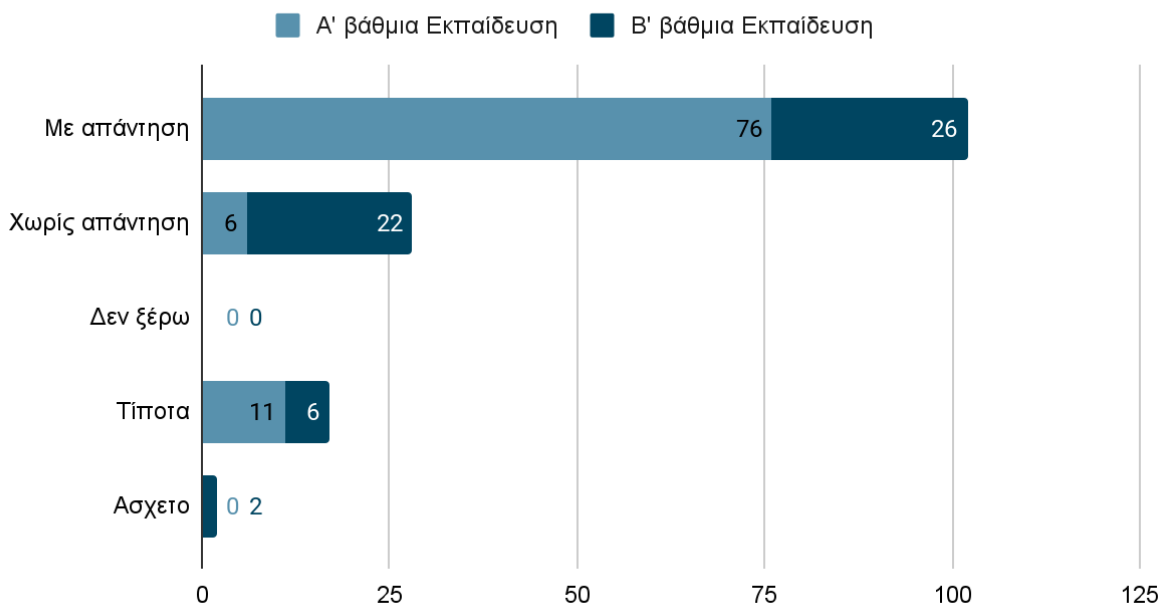
Γράφημα 12α

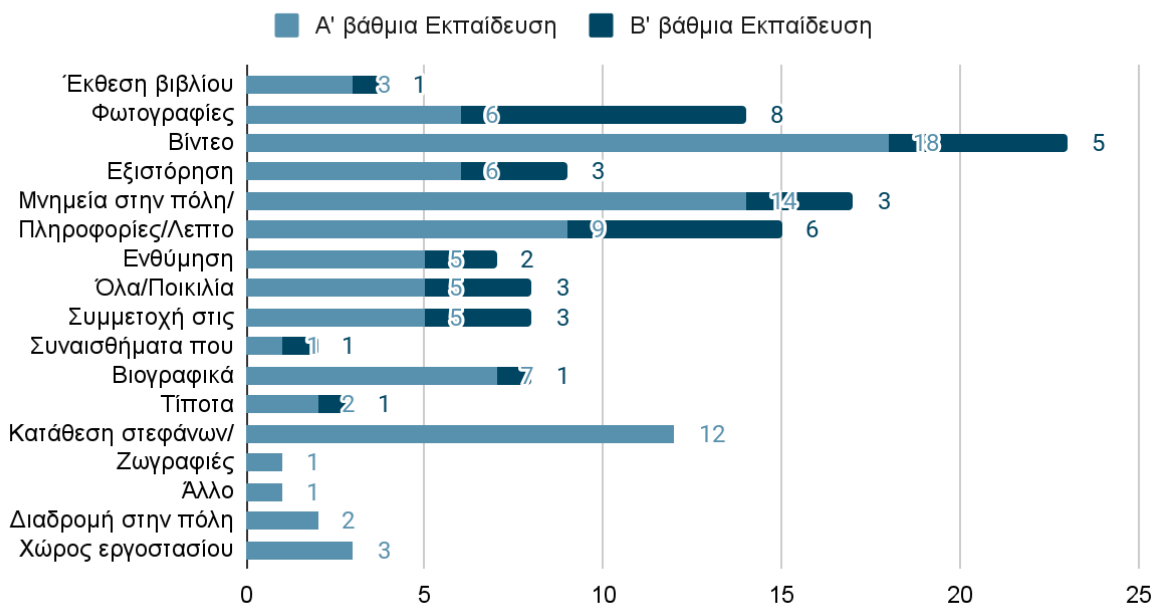
Γράφημα 12β

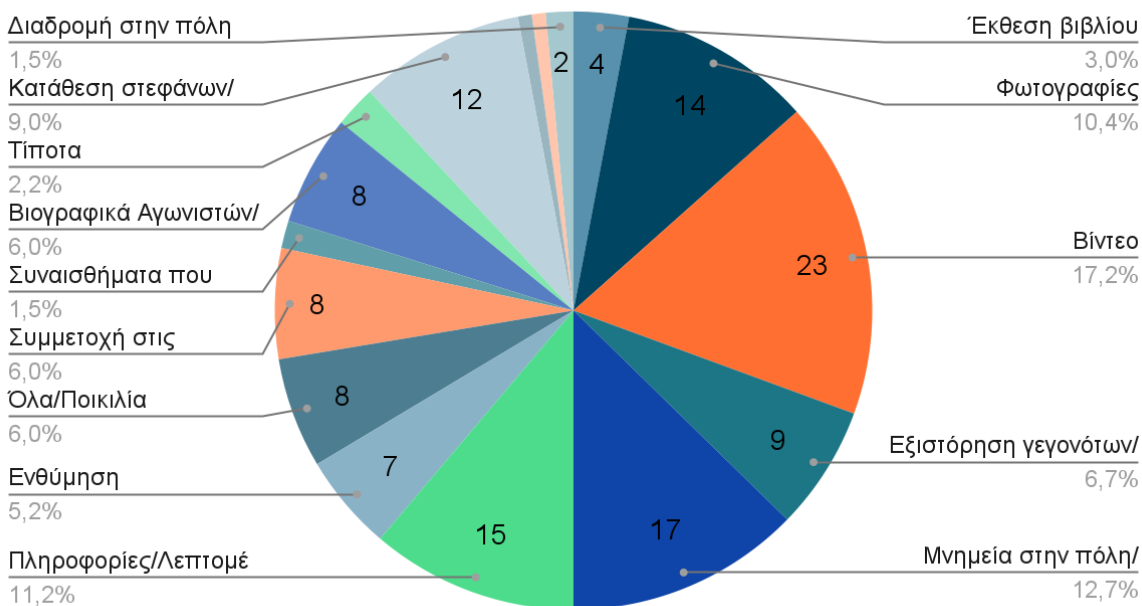
Γράφημα 12γ

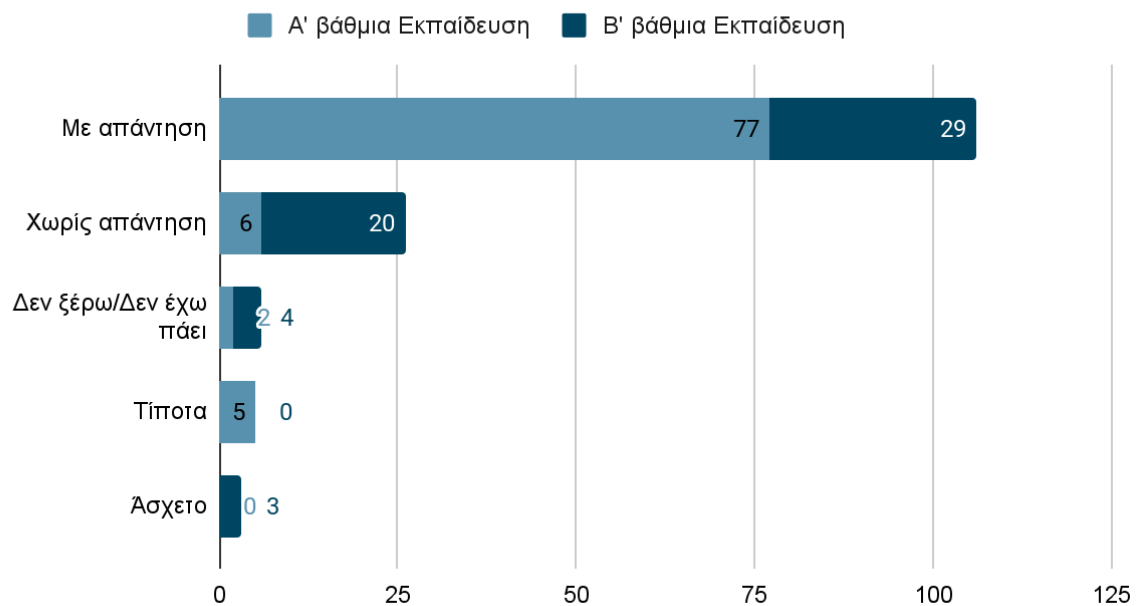
Γράφημα 14α

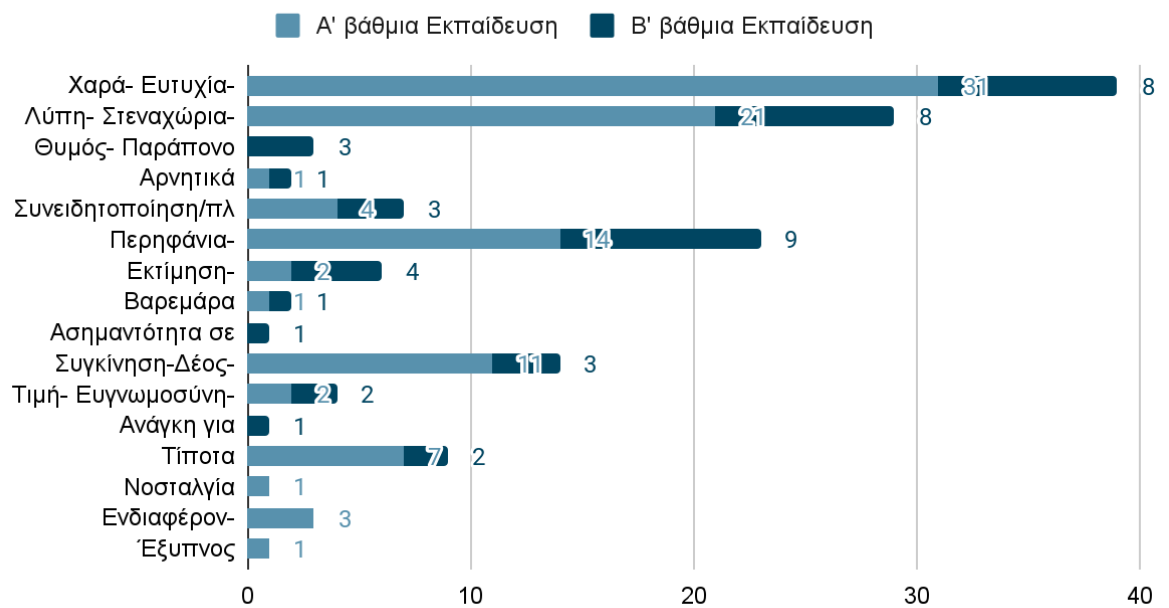
Γράφημα 14β

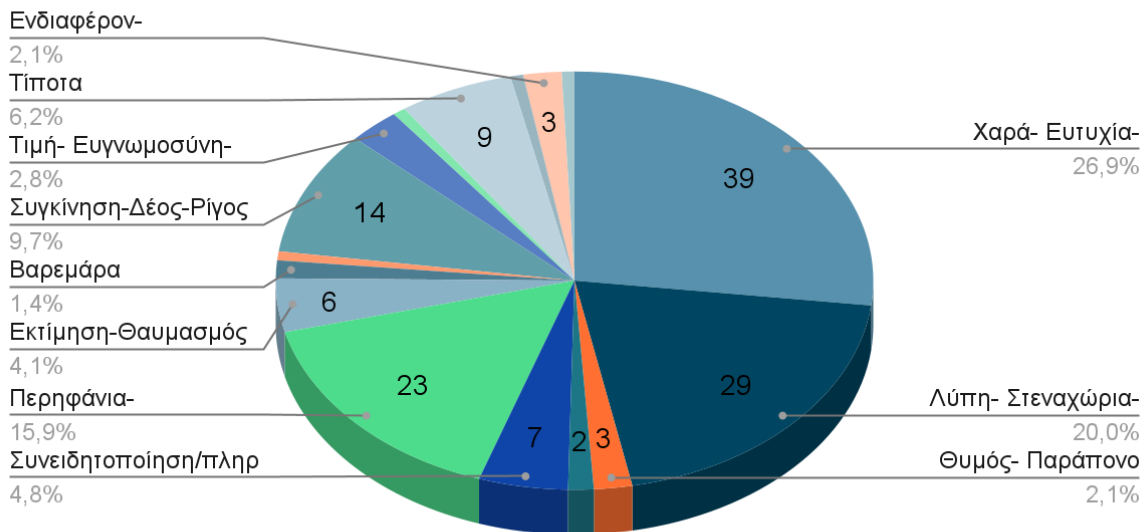
Γράφημα 14γ

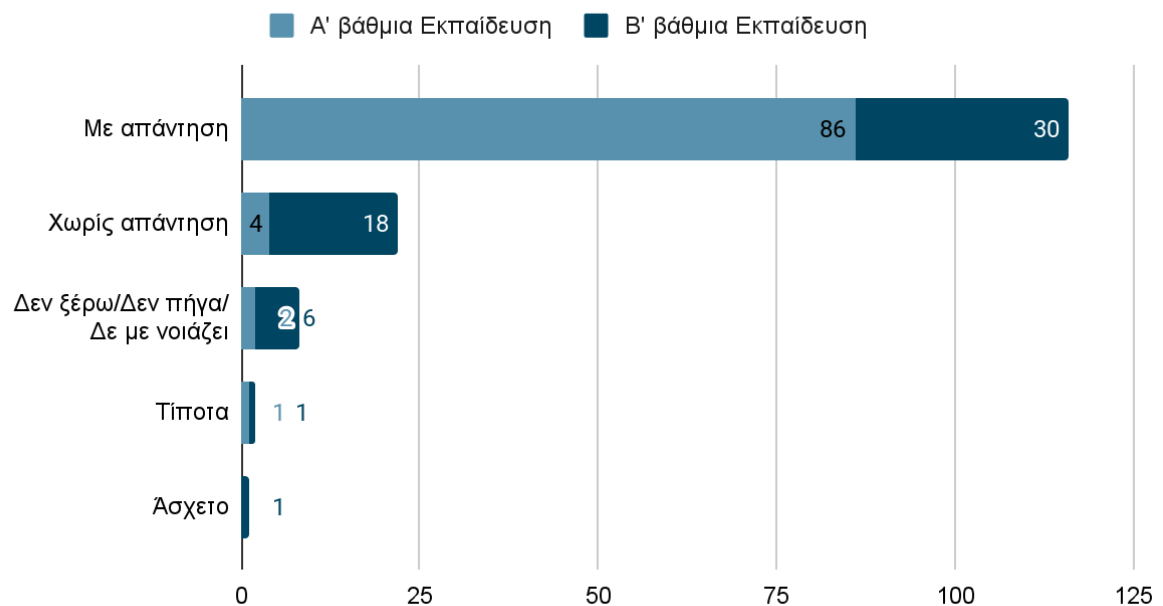
Γράφημα 15α

Γράφημα 15β

Γράφημα 15γ

Συμπεράσματα - Προτεινόμενη εκπαιδευτική δράση με βάση τα δεδομένα των ερευνών

Με βάση τα συμπεράσματα που προέκυψαν από την ποιοτική έρευνα (βλ. Κεφ. 3), κρίθηκε σκόπιμη η πρόταση μιας εκπαιδευτικής δράσης η οποία να απευθύνεται στο μαθητικό κοινό, αλλά ν' απηχεί συνολικά τις επιμέρους θέσεις των φορέων ενδιαφέροντος. Για τον σκοπό αυτό, αξιολογήθηκαν τα συμπεράσματα της ποσοτικής έρευνας που διεξήχθη σε μαθητές Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (βλ. Κεφ. 4) και αντλήθηκαν όσα δεδομένα θεωρήθηκαν χρήσιμα για τη σύνθεση της εν λόγω δράσης. Σε θεωρητικό επίπεδο αξιοποιήθηκαν ποικίλες προσεγγίσεις από διαφορετικά επιστημονικά πεδία οι οποίες συνάδουν τόσο με τις προτιμήσεις των μαθητών όσο και με τους στόχους των τριών φορέων για βιωματική εκπαίδευση και ενεργητική συμμετοχή, δίνοντας έμφαση στη χρήση οπτικοακουστικών μέσων, νέων τεχνολογιών και φυσικού χώρου.

Στο πεδίο της ιστορικής εκπαίδευσης, η άποψη του Simon για τη σημασία της μνήμης και των κοινωνικών αναπαραστάσεων της φαίνεται να συμφωνεί με τους σκοπούς της προτεινόμενης εκπαιδευτικής δράσης, εφόσον συνοψίζεται στο ερώτημα “πώς συγκροτείται μια ζωντανή σχέση με το παρελθόν” (Κόκκινος, 2012). Συγκεκριμένα, ο Simon υποστηρίζει ότι η συλλογική μνήμη και η ταυτότητα των εμπλεκόμενων ομάδων ανασυντίθενται και μεταβιβάζονται στη δημόσια σφαίρα στο πλαίσιο του εκδημοκρατισμού, δηλαδή του πλουραλισμού και της συναίνεσης. Γι' αυτόν τον λόγο, τόσο το ιστορικό γεγονός όσο και η μνήμη που το συνοδεύει οφείλουν να εξετάζονται και ν' αναπαριστώνται πολυπρισματικά και αναστοχαστικά, υπερβαίνοντας την αφηγηματικότητα και τη συναισθηματικότητα των συνηθισμένων επιτελεστικών διαδικασιών ενθύμησης που βασίζονται στην ηγεμονική ιδεολογία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάδειξη όλων των εκφάνσεων ενός πολυδιάστατου παρελθοντικού γεγονότος στον δημόσιο χώρο οδηγεί σε μια νέα ανάγνωση των υλικών και των άυλων τεκμηρίων στο παρόν, επιτρέποντας τη σύνδεση με το μέλλον. Δεδομένων των παραπάνω, ο Simon θεωρεί ότι η καταλληλότερη εκπαιδευτική

μέθοδος για την κατανόηση και ερμηνεία του παρελθόντος είναι η κριτική παιδαγωγική της μνήμης η οποία επιδιώκει την επαφή των μαθητών με τις πρωτογενείς πηγές, όπως το αρχειακό υλικό και οι προφορικές μαρτυρίες (Κόκκινος, 2012). Ειδικότερα, οι τελευταίες είναι φορείς της βιωμένης εμπειρίας, αλλά κυρίως των συλλογικών τραυμάτων και των ετεροτήτων που συνήθως αποσιωπώνται από το ηγεμονικό αφήγημα της ιστορίας. Συνεπώς, η συνεξέταση όλων των πτυχών ενός σημαντικού γεγονότος του πρόσφατου παρελθόντος διαμέσου της μνήμης φαίνεται πως διευρύνει την ιστορική συνείδηση, εφόσον η δημόσια αναπαράστασή τους επιτρέπει την ανάδυση των εναλλακτικών, πολλαπλών ή αντιφατικών εννοιών που προκύπτουν από τη διαφοροποιημένη εμπειρία των εμπλεκόμενων ομάδων. Γι' αυτόν τον λόγο, ο Simon ξεχωρίζει τη φαντασία ως βασικό εργαλείο το οποίο διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία, εφόσον επιτρέπει την προσομοίωση των συνθηκών και την εμπύθιση στις ποικίλες αποτυπώσεις της συλλογικής μνήμης με τη χρήση ενός αντικειμένου που λειτουργεί ως ερέθισμα (Κόκκινος, 2012).

Σε παρόμοιο πλαίσιο, οι θεωρητικές προσεγγίσεις στο πεδίο των μνημονικών σπουδών και της κοινωνιολογίας της μνήμης φαίνεται ν' αναγνωρίζουν εξίσου τη φαντασία ως σημαντική παράμετρο. Λαμβάνοντας υπόψη ότι ο Halbwachs (2013β) επισημαίνει τη λειτουργία της φαντασίας για τη συγκρότηση της μνήμης, η προτεινόμενη εκπαιδευτική δράση αποσκοπεί στη σημασιοδότηση και στη μεταβίβαση της συλλογικής μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής διαμέσου της βιωματικής εμπειρίας στο φυσικό χώρο. Σε συνάρτηση με όσα υποστηρίζει ο Halbwachs (2013β) για την ανασύσταση των υποκειμενικών αναμνήσεων, η μνήμη ενός συλλογικού βιώματος επανέρχεται ατελώς στην κοινωνική συνείδηση λόγω της χρονικής και ιδεολογικής απόστασης από τη βιωμένη εμπειρία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αναπλαισίωση της συλλογικής μνήμης επιτυγχάνεται με τη δημιουργία μεταγενέστερων αναμνήσεων, ενταγμένων στο σύγχρονο πολιτισμικό περιβάλλον που μεταβάλλουν την αρχική εντύπωση για το γεγονός, συμπληρώνοντας ή αντικαθιστώντας την. Προκειμένου να επέλθει συμβιβασμός μεταξύ των παροντικών και των παρελθοντικών εννοιολογήσεων, ενεργοποιείται η φαντασία διαμέσου των κατάλληλων αισθητηριακών ερεθισμάτων και του συστήματος των εσωτερικών αναπαραστάσεων. Έτσι, το σύνολο των "αναμνήσεων" ενός γεγονότος σχηματίζεται ως μια γενική ιδέα που συγκροτεί την κοινωνική μνήμη. Παράλληλα, οι επιμέρους αναμνήσεις

ανακαλούνται με βάση την χωρική εγγύτητα και την χρονική αλληλουχία, ώστε να διατηρήσουν και ν' αναπαράξουν τη συλλογική ταυτότητα των εμπλεκόμενων ομάδων.

Με βάση τις παραπάνω θεωρητικές θέσεις, οι μορφές μυθοπλασίας, όπως το σενάριο προσομοίωσης και η εναλλαγή ρόλων, αποτελούν ικανά εργαλεία για τη διαγενεακή μεταβίβαση της μνήμης διαμέσου της φαντασίας. Συγκεκριμένα, παρέχουν τη δυνατότητα της επαναπροσέγγισης και της επαναληψιμότητας των συνθηκών που συνέθεσαν την πρώτη ανάμνηση ενός γεγονότος το οποίο δεν έχει βιωθεί πραγματικά από μια κοινότητα ατόμων, όπως οι μαθητές. Συνεπώς, η μυθοπλαστική αφήγηση της Μάχης της Ηλεκτρικής στο πλαίσιο μιας παιγνιώδους διαδικασίας μάθησης, τεκμηριωμένη και εμπλουτισμένη με αρχειακές πηγές και αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, θα διευρύνει τη βιωματική εμπειρία των συμμετεχόντων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα τους εμπλέξει συναισθηματικά και διανοητικά, παρέχοντάς τους τις απαραίτητες γνώσεις διαμέσου της διαδραστικής χρήσης των υλικών αντικειμένων και των ψηφιακών μέσων (Γιαννούτσου, 2015). Επιπλέον, η ανάληψη ρόλων προερχόμενων από τις βασικές εμπλεκόμενες ομάδες θα οδηγήσει σε ταύτιση¹⁸ με τους πραγματικούς πρωταγωνιστές του γεγονότος, επιτρέποντας την κατανόηση της στρατηγικής τους, όπως αποτυπώθηκε στις επιλογές και στις αποφάσεις τους. Τέλος, η κίνηση στο φυσικό χώρο στο πλαίσιο της αναπαριστώμενης διαδρομής δεν θα οριοθετήσει μόνο τους πραγματικούς τόπους του γεγονότος, αλλά θα δημιουργήσει μια νέα ανάμνηση η οποία θα συνδέσει το εξωτερικό περιβάλλον με την εσωτερική εντύπωση των συμμετεχόντων για τον αστικό χώρο ως πεδίο κοινωνικής δράσης, εξελισσόμενο στον χρόνο.

Έτσι, σε συνάρτηση με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, προτείνεται η υλοποίηση μιας διαβαθμισμένης εκπαιδευτικής δράσης, αποτελούμενης από διάφορα στάδια η οποία θα συνδυάζει την ψηφιακή τεχνολογία στον χώρο με την υλικότητα των φυσικών τεκμηρίων και την άυλη φύση της υποκειμενικής εμπειρίας. Η δράση θ' ακολουθεί ένα μυθοπλαστικό σενάριο με στοιχεία παιγνιώδους μάθησης και θα εκτυλίσσεται αφενός στη σχολική τάξη και αφετέρου στον φυσικό τόπο του γεγονότος

¹⁸ Σύμφωνα με τον Simon (Κόκκινος, 2012), η ταύτιση των μαθητών με τους βιώσαντες το ιστορικό γεγονός δεν είναι εφικτή διότι παραμένει ατελής. Αντιθέτως, ο Halbwachs (2013) θεωρεί ότι η ενεργοποίηση της φαντασίας επιτρέπει στα παιδιά να ταυτιστούν με τους πρωταγωνιστές μιας μυθοπλαστικής αφήγησης.

με τη χρήση χωρο-ευαίσθητων εφαρμογών και εφαρμογών εκτεταμένης πραγματικότητας. Συνεπώς, η σχολική τάξη θ' αποτελεί το "αρχηγείο" όπου οι μαθητές θα προετοιμάζονται και θ' ανατροφοδοτούνται, αποκτώντας τα κατάλληλα ατομικά και διατομικά κίνητρα για τη μετάβαση σ' ένα νέο περιβάλλον μάθησης, το αστικό. Παράλληλα, ο εξωτερικός χώρος και η ταυτόχρονη χρήση της εικονικής πραγματικότητας θα αυξάνουν το επίπεδο της δέσμευσης στη διαδικασία, ωθώντας τους συμμετέχοντες σε μια ροή ενεργειών με σκοπό την εμπύθιση στις "αυθεντικές" συνθήκες του γεγονότος (Huizenga, J. et al, 2009).

Λαμβάνοντας υπόψη όσα προαναφέρθηκαν για τη λειτουργία της φαντασίας, η προτεινόμενη δράση δανείζεται τις αρχές της διερευνητικής δραματοποίησης (Παπαδόπουλος, 2007) τις οποίες προσαρμόζει τόσο στον φυσικό όσο και στον ψηφιακό χώρο, προκειμένου να τις εφαρμόσει στο τυπικό και στο άτυπο περιβάλλον μάθησης. Συγκεκριμένα, η δράση θ' αναπτύσσεται σε πέντε στάδια, όπως αναλύονται παρακάτω (Παπαδόπουλος 2007, 137), ενώ οι πραγματικοί πρωταγωνιστές της μάχης θα λειτουργούν ως εμπυχωτές με σκοπό να κατευθύνουν τους συμμετέχοντες που θα δρουν στο πλαίσιο του ρόλου τους.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου σταδίου της δημιουργίας ατμόσφαιρας, οι μαθητές θα έρχονται σ' επαφή με πρωτογενές υλικό, δηλαδή με άρθρα εφημερίδων, προκειμένου ν' αναγνωρίσουν τις βασικές εμπλεκόμενες ομάδες και τον ρόλο που διαδραμάτισαν στη διάσωση του εργοστασίου της Πάουερ. Έτσι, θα συλλέγουν τις πληροφορίες που θα τους χρησιμεύσουν για να κατανοήσουν τις συνθήκες πριν και κατά τη διάρκεια της Μάχης, τα επιμέρους γεγονότα που συνέβησαν στον ευρύτερο αστικό ιστό και τον βαθμό συμμετοχής των ομάδων σε κάθε στάδιο της Μάχης. Αφού ανασυνθέσουν τις λεπτομέρειες του γεγονότος στο πλαίσιο μιας βιωματικής διαδικασίας μάθησης (Φιλιππουπολίτη, Α. 2015 στο Νικονάνου, Ν. et al, 2015, σελ.32), οι συμμετέχοντες θ' απαντούν ψηφιακά σε μια σειρά ερωτήσεων με βάση τις οποίες θα διακρίνονται στη συνέχεια σε συγκεκριμένους φανταστικούς χαρακτήρες και θα κατατάσσονται στις ομάδες εμπλοκής. Σκοπό της εν λόγω διαδικασίας αποτελεί η εξατομίκευση της εμπειρίας των μαθητών σύμφωνα με τις γνώσεις που αποκτήθηκαν από τη χρήση του πρωτογενούς υλικού και τις προτιμήσεις που θα παρουσιάσουν (Γιαννούτσου, Ν. 2015 στο Νικονάνου, Ν. et al, 2015, σελ.238). Επομένως, τα μέλη της εκάστοτε ομάδας θ' αναλαμβάνουν από κοινού τον ρόλο ενός φανταστικού εικονικού

προσώπου που συμμετέχει στη Μάχη και το οποίο θ' αλληλεπιδρά διαδικτυακά με τους ψηφιακούς χαρακτήρες των πραγματικών πρωταγωνιστών σε επιλεγμένα χωρικά ή χρονικά σημεία της διαδρομής, λαμβάνοντας τις απαραίτητες πληροφορίες ή τις οδηγίες που χρειάζεται για να προχωρήσει στο επόμενο στάδιο, δηλαδή στη γνωριμία με το αρχικό περιβάλλον.

Στη συνέχεια, οι ομάδες εργασίας 4-5 ατόμων θα παραλαμβάνουν τον απαραίτητο εξοπλισμό προκειμένου να προχωρήσουν στη χάραξη της στρατηγικής τους, συντάσσοντας το αντίστοιχο σχέδιο δράσης. Ο εξοπλισμός θα περιλαμβάνει απτά αντικείμενα προς χρήση, όπως το χαρτώο υλικό με τα βιογραφικά στοιχεία του φανταστικού εκπροσώπου της εμπλεκόμενης ομάδας, ένα tablet με εγκατεστημένη την εφαρμογή γεωεντοπισμού και τον πρωτότυπο χάρτη της περιοχής σε έντυπη μορφή (ή εναλλακτικά θα εγκαθιστούν την ειδική εφαρμογή στο ατομικό κινητό τηλέφωνο), αφού σε πολλές περιπτώσεις θα πρέπει να ταυτίσουν τις τοποθεσίες με το σύγχρονο αστικό περιβάλλον. Μάλιστα, η σάρωση του χώρου από τη συσκευή θα αξιοποιεί την επαυξημένη πραγματικότητα, προκειμένου να επιτρέψει είτε την εμφάνιση κρυφών εικονικών αντικειμένων τα οποία θα υποδεικνύουν την παρακολούθηση οπτικοακουστικού υλικού, προσομοιωμένου στις συνθήκες των γεγονότων είτε μεμονωμένων προσώπων, όπως οι πραγματικοί πρωταγωνιστές οι οποίοι θα διαδραματίζουν τον ρόλο των εντολών για την επίλυση σύντομων αποστολών. Έτσι, στο τρίτο στάδιο της δημιουργίας ενός δραματοποιημένου περιβάλλοντος ο ψηφιακός χαρακτήρας που θα εκπροσωπεί την κάθε ομάδα θα καλείται να συλλέξει πληροφορίες από τα επιλεγμένα σημεία της διαδρομής, προκειμένου να τις αξιοποιήσει λογικά και κριτικά για να καταλήξει σε στρατηγικές αποφάσεις και να ολοκληρώσει τις αποστολές (Anastasiadis, T. et al, 2018). Για την επίτευξη των σκοπών αυτών, θα εκτελείται μια σειρά ενεργειών οι οποίες θα συνδυάζουν τα απτά με τα ψηφιακά αντικείμενα, θα συνδέουν τα υλικά κατάλοιπα του φυσικού χώρου με τα πρόσωπα και τις δράσεις τους, θα απαιτούν την παρατήρηση του πρωτογενούς φωτογραφικού υλικού, την ακρόαση προσωπικών αφηγήσεων και μαρτυριών ή την ανάγνωση του περιεχομένου των αρχειακών τεκμηρίων (όπως την αλληλογραφία των επικεφαλής του ΕΛΑΣ, επίσημα έγγραφα, κ.α.). Στο πλαίσιο μιας διαδικασίας που συνδυάζει την κονστρουκτιβιστική με την κοινωνική μάθηση (Φιλιππουπολίτη, 2015), οι συμμετέχοντες θ' αλληλεπιδρούν με τους φανταστικούς χαρακτήρες των άλλων

ομάδων, χρησιμοποιώντας τις ηλεκτρονικές συσκευές τους. Συγκεκριμένα, θα έχουν τη δυνατότητα για μια σύντομη συζήτηση ή για μια εικονική συνάντηση, ώστε να ενημερώνονται και ν' ανταλλάσσουν τις απαραίτητες πληροφορίες, καθώς η πορεία που θα ακολουθούν στον χώρο, θα είναι ανάλογη με την ομάδα ενδιαφέροντος στην οποία έχουν ενταχθεί¹⁹. Παρότι η συγκεκριμένη εκπαιδευτική δράση αποσκοπεί σε μια σφαιρική προσέγγιση του ιστορικού γεγονότος και της συλλογικής μνήμης των εμπλεκόμενων ομάδων, οι συμμετέχοντες θα έχουν τη δυνατότητα να παρακάμψουν ή ν' αλλάξουν τις ενέργειές τους σε κάποιο από τα στάδια, μεταβάλλοντας το τελικό αποτέλεσμα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι ομάδες θ' αποφασίζουν από κοινού για τη συνέχιση ή την αλλαγή της στρατηγικής τους, οδηγούμενοι με συνεργατικό τρόπο προς την επίτευξη του σκοπού, δηλαδή τη διάσωση του εργοστασίου. Διαμέσου μιας βιωματικής εμπειρίας με στοιχεία αυθεντικότητας, τα μέλη των ομάδων θα συμμετέχουν ενεργά στη διαδικασία της μάθησης, καλλιεργώντας την αντιληπτική ικανότητα, την κριτική σκέψη αλλά και τη συναισθηματική νοημοσύνη τους. Έτσι, θα κατανοούν τόσο τον αντίκτυπο των ενεργειών που ακολουθήθηκαν όσο και τον ρόλο των εμπλεκόμενων σ' αυτές.

Η άφιξη και η συνάντησή των φανταστικών χαρακτήρων των εμπλεκόμενων ομάδων στο εργοστάσιο του Αγ. Γεωργίου θα αποτελεί το τέταρτο στάδιο της δράσης, δηλαδή την αξιολόγηση. Εκεί, οι ομάδες θα καταλήγουν σ' έναν ειδικά διαμορφωμένο χώρο όπου θα συμμετέχουν σε μια προσομοιωτική διαδικασία ως εγκλωβισμένες εντός του εργοστασίου. Χρησιμοποιώντας ειδικές συσκευές εκτεταμένης πραγματικότητας οι οποίες θα έχουν καταγράψει τις ακριβείς ενέργειες και τις αλληλεπιδράσεις των ομάδων εργασίας στον αστικό χώρο, οι μαθητές θα βιώνουν τα τελευταία λεπτά της μάχης διαμέσου ηχητικών και οπτικών ερεθισμάτων, βασισμένων στις αποφάσεις που έλαβαν κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η βιωματική εμπειρία θα ολοκληρώνεται είτε με τη νικηφόρα έκβαση της μάχης και την

¹⁹ Huizenga, J. et al (2009).

Σύμφωνα με τους Klopfer et al. (2002), οι κινητές συσκευές χωρο-ευαίσθητης λειτουργίας συνιστούν τα κατάλληλα μέσα διαδραστικής μάθησης στο φυσικό περιβάλλον γιατί επιτρέπουν την κοινωνική αλληλεπίδραση, τη συνδεσιμότητα και την ανταλλαγή πληροφοριών αλλά και την εξατομικευμένη μάθηση.

εικονική συμμετοχή στην παράδοση των Γερμανών αιχμαλώτων είτε με την ήττα των μαχητών και την καταστροφή του εργοστασίου. Με αφορμή τις θεωρίες που αναλύθηκαν παραπάνω σχετικά με τη λειτουργία της φαντασίας, η αξιοποίηση των χαρακτηριστικών της εναλλακτικής ιστορίας φαίνεται ν' αποτελεί μια κατάλληλη επιλογή για την περαιτέρω κατανόηση της σημασίας της Μάχης της Ηλεκτρικής. Όπως αναφέρει ο Γουλής (2020), η εναλλακτική ιστορία βασίζεται στη μυθοπλασία για ν' απαντήσει στο ερώτημα "τι θα συνέβαινε εάν;" κάποιο ιστορικό γεγονός είχε εξελιχθεί διαφορετικά λόγω ενός σημείου απόκλισης. Συνεπώς, οι συμμετέχοντες θα έχουν τη δυνατότητα να βιώσουν τ' αποτελέσματα ή τις συνέπειες των αποφάσεων τους και να αξιολογήσουν κριτικά τον ρόλο των πρωταγωνιστών στην ιστορική εξέλιξη.

Στο πλαίσιο του πέμπτου σταδίου της παρουσίασης, οι ομάδες εργασίας θα καταγράφουν τις σκέψεις, τα συναισθήματα και τις εντυπώσεις του φανταστικού προσώπου που υποδύονται σ' ένα ψηφιακό σημειωματάριο, προκειμένου να συνθέσουν μια μοναδική υποκειμενική αφήγηση, μια μικρο-ιστορία ενταγμένη στη μακρο-ιστορία του πραγματικού γεγονότος. Η διατήρηση και η ελεύθερη πρόσβαση στις εν λόγω μικρο-ιστορίες που θα προκύπτουν από την εκάστοτε ομάδα εργασίας θα οδηγήσει στη συγκρότηση μιας νέας συλλογικής μνήμης σχετικής με τη συμμετοχή στη διαδικασία πρόσκτησης της μνήμης του συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι μαθητές θα αποκτούν μια βιωματική εμπειρία για να κατανοήσουν και να συν-αισθανθούν τη σημαντικότητα των ενεργειών όλων των πρωταγωνιστών οι οποίοι αντιστάθηκαν στην καταστροφική πολιτική των Γερμανών. Παράλληλα, θ' αναγνωρίσουν την αξία του αγώνα που δόθηκε για την εξέλιξη της ιστορίας, δίνοντας έμφαση στη βιωμένη εμπειρία και τη μνήμη.

Επίλογος

Η Μάχη της Ηλεκτρικής συνιστά μια καίρια στιγμή του πρόσφατου ιστορικού παρελθόντος, καθώς είναι άμεσα συνυφασμένη με τις έννοιες της αντίστασης και της απελευθέρωσης αλλά και τη διάσωση σημαντικών υποδομών του κράτους. Γι' αυτούς τους λόγους η ανάμνησή της αποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της συλλογικής μνήμης, ενώ η κοινή αναφορά στο γεγονός συμπληρώνει και διατηρεί την ταυτότητα όσων ενεπλάκησαν. Επομένως, η μεταβίβαση της πολιτισμικής μνήμης και της κοινωνικής ταυτότητας που συνδέονται με το εν λόγω ιστορικό γεγονός επιτυγχάνεται μέσω των κοινωνικών αναπαραστάσεων και των επαναλαμβανόμενων επετειακών τελετών οι οποίες πραγματοποιούνται στον δημόσιο χώρο. Οι συγκεκριμένες διαπιστώσεις φαίνεται να συμφωνούν με το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύθηκε παραπάνω (βλ. Εισαγωγή), ενώ οδήγησαν στην περαιτέρω διερεύνηση του ζητήματος σχετικά με την κατασκευή της συλλογικής μνήμης και την πρόσληψή της από τις ομάδες κοινού για λόγους ιστορικής συνέχειας.

Στο πλαίσιο αυτό, η παρούσα εργασία επιχείρησε να εξετάσει τις επικοινωνιακές πρακτικές με τις οποίες οι εμπλεκόμενοι φορείς επιδιώκουν να διατηρήσουν και να μεταβιβάσουν τη μνήμη της Μάχης της Ηλεκτρικής, καθώς και τον αντίκτυπό τους στη βασική ομάδα κοινού στην οποία απευθύνονται, τους μαθητές. Επιπλέον, έμφαση δόθηκε στη συνεξέταση της επικοινωνιακής πολιτικής του εκάστοτε φορέα, εφόσον αυτή αποτυπώνει τη στοχοθεσία του. Συγκεκριμένα, ο φορέας του Ιστορικού Αρχείου της ΔΕΗ επεδίωξε να αναδείξει δύο καίρια σημεία, το εταιρικό αρχείο και τον χώρο του εργοστασίου. Αξιοποιώντας τις παλαιές βιομηχανικές εγκαταστάσεις στο Κερατσίνι, διοργάνωσε μια ιστορική έκθεση η οποία παρουσίαζε την πορεία της επιχείρησης στο πεδίο της παραγωγής και της παροχής ηλεκτρικού ρεύματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ανέδειξε την ιστορικότητα του εργοστασίου στις ομάδες κοινού, αφού υπογράμμισε τη σημασία του κτιρίου για τη διενέργεια της Μάχης και τον κομβικό ρόλο της εταιρείας ως βαριάς βιομηχανίας στην περαιτέρω εξέλιξη της πρωτεύουσας. Παράλληλα, «κατασκεύασε» τη συλλογική μνήμη της ομάδας των εργαζομένων, προβάλλοντας το κίνητρο της συμμετοχής στην αντίσταση για την υπεράσπιση της εργασίας και της ιδιοκτησίας. Ομοίως, η διοίκηση της εταιρείας αποφάσισε τη θέσπιση επίσημης αργίας με σκοπό να τιμήσει την ημέρα μνήμης της

Μάχης, γεγονός που μετέτρεψε το ιστορικό γεγονός σε κοινό σημείο αναφοράς για τη συλλογικότητα των εργαζομένων.

Αντιθέτως, ο φορέας της ΠΕΑΕΑ φαίνεται πως έχει αναπτύξει μια σταθερή και στοχευμένη επικοινωνιακή πολιτική, προκειμένου να διατηρήσει και να μεταβιβάσει τη συλλογική μνήμη που σχετίζεται με τον ευρύτερο αγώνα της Αντίστασης. Με αφορμή τη Μάχη της Ηλεκτρικής διοργανώνει επετειακές εκδηλώσεις σε ετήσια βάση, ενώ απευθύνεται σε συγκεκριμένες ομάδες κοινού για διαφορετικούς λόγους. Συγκεκριμένα, οι τριήμερες εκδηλώσεις για τη 12η Οκτωβρίου λειτουργούν με διττό τρόπο. Αφενός πραγματοποιούνται με σκοπό να διατηρήσουν τη συλλογική ταυτότητα των Αντιστασιακών, εφόσον τα μέλη του φορέα και οι πολιτικώς προσκείμενοι αποτίνουν φόρο τιμής στους Αγωνιστές και αφετέρου μεταβιβάζουν τη συλλογική μνήμη της Αντίστασης στην τοπική κοινωνία, συνδέοντας τον αστικό χώρο με την πρόσφατη ιστορία του. Παράλληλα, η ιστορική έκθεση για τη Μάχη της Ηλεκτρικής και η διαδρομή έως το μνημείο της Μάχης συνιστούν μια βιωματική εμπειρία μάθησης για την εκπαιδευτική κοινότητα της περιοχής, καθώς οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά σ' όλα τα στάδια της επίσκεψης και σε παράλληλες δραστηριότητες.

Σε συνάρτηση με τις παραπάνω δράσεις, ο Δήμος Κερατσινίου- Δραπετσώνας φαίνεται πως έχει αναλάβει τον ρόλο του διαχειριστή των επετειακών εκδηλώσεων, αφού υποστηρίζει τους εμπλεκόμενους φορείς με την παροχή ποικίλων μέσων, τη διάθεση των δημοτικών υποδομών και τη χάραξη επικοινωνιακών στρατηγικών. Παράλληλα, επιδιώκει να δημιουργήσει μια κοιτίδα συλλογικής μνήμης, προσβάσιμη στην τοπική κοινωνία ώστε ν' αναδείξει το ιστορικό γεγονός σε τοπικό ορόσημο, ενώ διοργανώνει ετησίως αγώνα δρόμου για μαθητές και αθλητές με σκοπό να μεταβιβάσει τη συλλογική ταυτότητα των κατοίκων-μαχητών στις νεότερες γενιές της περιοχής.

Με βάση τα παραπάνω, η δειγματοληπτική έρευνα που πραγματοποιήθηκε σε μαθητές της πρωτοβάθμιας και της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αποτυπώνει τα ποσοστά συμμετοχής στις επικοινωνιακές πρακτικές των φορέων καθώς και τον βαθμό πρόσληψης της συλλογικής μνήμης που σχετίζεται με τη Μάχη της Ηλεκτρικής. Συγκεκριμένα, οι μαθητές φαίνεται να συμμετέχουν περισσότερο σε σχετικές δράσεις που υλοποιούνται στο πλαίσιο της σχολικής ζωής και να προετοιμάζονται ή ν' ανατροφοδοτούνται στο πλαίσιο του μαθήματος. Επιπλέον, τα οπτικοακουστικά μέσα και η διαδρομή στον αστικό χώρο φαίνεται να προσελκύουν περισσότερο το

ενδιαφέρον των συμμετεχόντων, γεγονός που οδηγεί στην πρόσληψη της συλλογικής μνήμης του γεγονότος. Στο πλαίσιο της βιωματικής εμπειρίας, οι μαθητές κατανοούν τις βασικές έννοιες που συνδέονται άμεσα με τη μάχη της Ηλεκτρικής και αντιλαμβάνονται τη σημασία της έκβασής της για την εξέλιξη της πόλης.

Συμπερασματικά, οι επικοινωνιακές πρακτικές των φορέων ενδιαφέροντος αποτυπώνουν τις θέσεις των εμπλεκόμενων ομάδων που εκπροσωπούν, ενώ ανταποκρίνονται στη στοχοθεσία της επικοινωνιακής πολιτικής που ακολουθούν. Παρά τις διαφορετικές προσεγγίσεις, οι τρεις φορείς εστιάζουν σε συγκεκριμένες επιλογές για ν' αναπτύξουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις τους στον δημόσιο χώρο. Συγκεκριμένα, η έννοια του τόπου διαδραματίζει σημαντικό ρόλο σε κάθε περίπτωση, καθώς συνδέεται με τις κοινές αναφορές της συλλογικής μνήμης, ενώ η έννοια της διαδρομής συνιστά τον κατάλληλο τρόπο για τη μεταβίβαση της συλλογικής ταυτότητας στις νεότερες γενιές διαμέσου της δημιουργίας κοινών αναμνήσεων. Μάλιστα, η μαθητική κοινότητα αποτελεί τη βασική ομάδα- στόχο των τριών φορέων, αφού καλείται ν' αποκτήσει και να διατηρήσει τόσο τη συλλογική μνήμη όσο και τη συλλογική ταυτότητα που συνδέεται με το εν λόγω ιστορικό γεγονός. Συνεπώς, η προτεινόμενη δράση εστιάζει στη βιωματική εμπειρία διαμέσου της διάδρασης, της ενεργητικής συμμετοχής και της αυθεντικότητας.

Πηγές- Βιβλιογραφία

Πηγές

Α' Αρχεία

Θωμάς Μπάνης. Συνέντευξη σε Ειρήνη Καραμπού. 28/11/2022. Ψηφιακό Αρχείο Istorima.

Διαθέσιμο: <https://archive.istorima.org/interviews/11477> [Αντλήθηκε 05/05/2023]

Ευφροσύνη Γκίνη, συνέντευξη σε Ειρήνη Καραμπού. 14/07/2022, Ψηφιακό Αρχείο Istorima, Διαθέσιμο: <https://archive.istorima.org/interviews/13976> [Αντλήθηκε 31/05/2023]

ΓΕΣ/ ΔΙΣ

Αρχείο 6ου Συντάγματος ΕΛΑΣ. ΕΛΑΣ. ΙΙΙ Τάγμα 6ου Συντάγματος. Σ.Δ. 13 Οκτωβρίου 1944.

Εθνική Βιβλιοθήκη

Εφημερίδα “Ελευθερία”. φ.45. 14 Οκτωβρίου 1944

Β' Κατάλογος Έκθεσης

ΔΕΗ (2017)

“Έτσι σώθηκε η Ηλεκτρική... Μια μάχη στην καρδιά της Απελευθέρωσης”

Γ' Ιστοσελίδες

Ιστοσελίδα Δήμου Κερατσινίου- Δραπετσώνας,

<https://keratsini-drapetsona.gr/index.php/keratsini-drapetsona-municipality-transparency-gr/education-and-training-keratsini-drapetsona> (Ημερ. Ανάκτησης στις 9/4/2023)

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Halbwachs, M. (2013α), *Η συλλογική μνήμη*, Αθήνα: Παπαζήση

Halbwachs, M. (2013β). *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*. Αθήνα: Νεφέλη.

McKemmish, S. (2000). Εισαγωγή στα αρχεία και στα αρχειακά προγράμματα. Στο J. Ellis (επιμ.) *Η Διαχείριση των Αρχείων*. Αθήνα: Τυπωθήτω- Δαρδανός. Σελ. 30

Thomson, P. (2009). *Φωνές από το παρελθόν. Προφορική Ιστορία*. Αθήνα: Πλέθρον.

Αθανασίου, Α. (2016). Η ποιητική της Μνήμης, η πολιτική του αξιομνημόνευτου. Σκέψεις με αφορμή το έργο *Εις το όνομα της Λήδας* Παπακωνσταντίνου. Στο *Θέσεις της Μνήμης* (επιμ. Φωκαΐδης, Π., Χρονάκη, Α.). Αθήνα: Νήσος. σελ. 47-58.

Βαμβακίδου, Ι., Σολάκη, Α. (2020). Ηρωικοί θάνατοι και δημόσιες ιστοριογραφικές αφηγήσεις: πολιτισμικές και πολιτικές επιτελέσεις. Στο *Μνήμη και Αφήγηση. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (επιμ. Γεωργοπούλου, Ε., Πάγκαλος, Γ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης. σελ. 293-306.

Βουρνάς, Τ. (2012). *Η Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας, τ.3*. Αθήνα: Πατάκης.

Γεωργοπούλου, Ε., Πάγκαλος, Γ. (2020). Μια περιδιάβαση στα γερμανικά καταστατικά κείμενα περί μνήμης από την ομάδα “Μνημοσύνη”. Στο *Μνήμη και Αφήγηση. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (επιμ. Γεωργοπούλου, Ε., Πάγκαλος, Γ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης. σελ. 337- 372

Γκαζή, Α. (2010), *Διαδράσεις της Μνήμης στο Μουσείο στο Μερούσης, Ν., Στεφανή, Ευ., Νικολαΐδου Μ. (επιμ.) ΙΡΙΣ. Μελέτες στη μνήμη της καθηγήτριας Αγγελικής*

Πιλάλη-Παπαστερίου, Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κορνηλίας Σφακιανάκη. σελ
345-361

Γουλή, Δ. (2020). Ηρωικοί θάνατοι και δημόσιες ιστοριογραφικές αφηγήσεις: πολιτισμικές και πολιτικές επιτελέσεις. Στο *Μνήμη και Αφήγηση. Διεπιστημονικές προσεγγίσεις* (επιμ. Γεωργοπούλου, Ε., Πάγκαλος, Γ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης. σελ. 123-144.

Θεοφάνους, Κ. (1996). *Η Εθνική Αντίσταση στον Πειραιά 1941- 1944*. Αθήνα: Λιμάνι.

Καβουλάκος, Κ. (1998). Δημόσια χρήση της Ιστορίας και Συλλογική Ταυτότητα. Οι ιδεολογικοπολιτικές διαστάσεις της «Διαμάχης των Ιστορικών» στη Γερμανία. *Μνήμων*, 20, 109–132.

Κεπέσης, Ν. (1989). *Ο Πειραιάς στην Εθνική Αντίσταση*. Αθήνα: Σύνδεσμος Δήμων Περιοχών Πειραιά- Δυτικής Αττικής.

Κόκκινος, Γ. (2012). *Η σκουριά και το πυρ. Προσεγγίζοντας τη σχέση Ιστορίας, Τραύματος και Μνήμης*. Αθήνα: Gutenberg.

Λιάκος, Α. (2007), *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*; Αθήνα: Πόλις

Μαντόγλου, Α. (2005), *Μνήμες. Ατομικές, Κοινωνικές, Ιστορικές*, Αθήνα: Παπαζήση

Μαντόγλου, Α. (2010). *Κοινωνική μνήμη. Κοινωνική λήθη*. Αθήνα: Πεδίο.

Μπαντιμαρούδης, Φ. (2011). *Πολιτιστική Επικοινωνία. Οργανισμοί, θεωρίες, μέσα*. Αθήνα : Κριτική.

Νικονάνου, Ν., Μπούνια, Α., Φιλιππουπολίτη, Α., Χουρμουζιάδη, Α., & Γιαννούτσου, Ν. (2015). *Μουσειακή μάθηση και εμπειρία στον 21ο αιώνα* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Αθήνα: Κάλλιπος Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις.

Παπαδόπουλος, Σ. (2007). *Με τη Γλώσσα του Θεάτρου*. Αθήνα: Κέδρος.

Φωκαΐδης, Π., Χρονάκη, Α. (2016). Εισαγωγή. Στο *Θέσεις της Μνήμης* (επιμ. Φωκαΐδης, Π., Χρονάκη, Α.). Αθήνα: Νήσος. σελ. 11-46.

Χατζής, Θ. (1983). *Η νικηφόρα επανάσταση που χάθηκε, τ. Δ΄*. Αθήνα: Δωρικός

Ξενόγλωσση

Anastasiadis, T., Lampropoulos, G., & Siakas, K. (2018). Digital game-based learning and serious games in education. In *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*, 4(12), 139-144.

Barrett, J. (2012). *Museums and the Public Sphere*. United Kingdom: Wiley Blackwell.

Connerton, P. (1989), *How societies remember*, Cambridge University Press

Dean, D. (1996). *Museum Exhibition. Theory and Practice*. Routledge: London & New York.

Huizenga, J., Admiraal, W., Akkerman, S., & Dam, G. T. (2009). Mobile game-based learning in secondary education: engagement, motivation and learning in a mobile city game. In *Journal of Computer Assisted Learning*, 25(4), 332-344.

Kavanagh, G. (1995). Museums in Partnership. In *Museum, Media, Message* (ed. Eilean Hooper-Greenhill). Oxon: Routledge.

Nora, P. (1989), Between Memory and History: Les lieux de memoire. *Representations*, No. 26, σελ.7- 24

Ricoeur, P. (2004), *Memory, History, Forgetting*, Chicago: The University of Chicago

Williams, P. (2007). *Memorial Museums. The Global Rush to Commemorate Atrocities*.
Oxford: Berg.

Wimmer, R., Dominick, J. (2014). *Mass Media Research. An Introduction*. Belmont:
Wadsworth Cengage Learning.

Παράρτημα

Οδηγός συνεντεύξεων σε βάθος

Θεματική 1: Σημασία του γεγονότος για τους φορείς και τις εμπλεκόμενες ομάδες.

1. Γιατί είναι σημαντική η Μάχη της Ηλεκτρικής ως γεγονός για τον φορέα σας;
2. Ποια στοιχεία θεωρείτε ότι είναι σημαντικό να διατηρηθούν/ αναδειχθούν από τον φορέα σας σε σχέση με τη Μάχη; (π.χ. διαδρομή μαχητών/ σημεία στον αστικό χώρο, συμμετοχή ΕΛΑΣιτών/ εργαζομένων/ κατοίκων και η σημασία της, συνέπειες/αποτελέσματα εμπλοκής στη Μάχη, κ.λ.π.)
3. Από πού προέρχεται το υλικό που διαθέτει ο φορέας σας για τη Μάχη και πώς το αξιοποιεί; Για ποιους λόγους και με ποιους τρόπους έχει συλλεχθεί; (π.χ. καταγραφή προφορικών μαρτυριών από τον φορέα, συλλογή αρχειακού υλικού για σκοπούς έρευνας/ έκθεσης ή στο πλαίσιο δωρεάς προσωπικού αρχείου/ έρευνας σε υπάρχον αρχείο και ανάδειξη του γεγονότος, κ.λ.π.)

Θεματική 2: Προβολή του γεγονότος στις ομάδες κοινού/ Επέτειος Μνήμης.

4. Ποιες είναι οι ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνεστε και με ποιον τρόπο τις προσεγγίζετε;
5. Με ποιες δράσεις τιμάτε την Επέτειο Μνήμης της Μάχης; Για ποιον λόγο έχετε επιλέξει τις εν λόγω δράσεις; Τι επιδιώκετε προβάλλοντας τα συγκεκριμένα στοιχεία ως σημαντικά;
6. Έχουν υπάρξει αλλαγές σε σχέση με τις παλαιότερες επιλογές σας για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης; Αν ναι, Ποιες ήταν οι μεταβολές που επήλθαν στο πέρασμα του χρόνου και για ποιον λόγο;

Θεματικής 3: Στόχευση στις ομάδες κοινού/ Συνεργασίες με άλλους εμπλεκόμενους φορείς.

7. Υπήρχε παλαιότερα ή τώρα συνεργασία με κάποιον άλλον φορέα ενδιαφέροντος; (π.χ. ΔΕΗ, Δήμος Κερατσινίου, ΠΕΑΕΑ, Εκπαιδευτική κοινότητα)
8. Ποιοι είναι οι στόχοι σας σε σχέση με το μέλλον της Επετείου; Πώς σκοπεύετε να τη διαχειριστείτε μελλοντικά;
9. Ποιο είναι το feedback που λαμβάνετε σε σχέση με τις δράσεις που πραγματοποιεί ο φορέας σας για τη Μνήμη της Μάχης;

Ερωτηματολόγιο δειγματοληψίας

1. Είμαι μαθητής/ μαθήτρια:

Δημοτικού

Γυμνασίου

Λυκείου

2. Έχω συμμετάσχει σε μία ή περισσότερες δράσεις για την Επέτειο Μνήμης της Μάχης της Ηλεκτρικής:*

Ναι

Όχι

3. Σε ποια ή ποιες από τις παρακάτω δράσεις έχω συμμετάσχει:*

Αγώνας Δρόμου

Ιστορικός περίπατος και Στεφανώματα στα Μνημεία της Εθνικής Αντίστασης

Έκθεση και Προσκλητήριο νεκρών στο Μνημείο της Μάχης

Έκθεση μέσα στο εργοστάσιο της ΔΕΗ

Διαγωνισμός ζωγραφικής και ποίησης

Κατάθεση στεφάνων και συναυλία στο προαύλιο του εργοστασίου της ΔΕΗ

Καμία

4. Από τη δράση/ τις δράσεις που συμμετείχα, τι θυμάμαι πιο πολύ (επιλέγω μέχρι 3 απαντήσεις):*

Τη διαδρομή στην πόλη

Τα μνημεία στην πόλη
Την κατάθεση των στεφάνων
Την ανάγνωση των κειμένων
Τις φωτογραφίες και τα βιογραφικά των Αγωνιστών
Το βίντεο που είδα
Τη φωνή των Αγωνιστών στο βίντεο
Τον χώρο του εργοστασίου
Τίποτα
Άλλο:

5. Δανείστηκα κάποιο βιβλίο από την έκθεση για τη Μάχη της Ηλεκτρικής:

Ναι

Όχι

6. Διάβασα το χρονικό της Μάχης της Ηλεκτρικής ή το Προσκλητήριο των Νεκρών στο Μνημείο:

Ναι

Όχι

7. Συμμετείχα στον διαγωνισμό ζωγραφικής ή ποίησης με κάποιο έργο (αν ναι, διευκρινίζω την απάντησή μου):

Ναι

Όχι

Μόνος-η

Με την τάξη μου

8. Συζητήσαμε στην τάξη για τη Μάχη της Ηλεκτρικής (αν ναι, διευκρινίζω την απάντησή μου):

Ναι

Όχι

Πριν την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση

Μετά την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση

9. Κάναμε κάποια εργασία σχετικά με τη Μάχη της Ηλεκτρικής (αν ναι, διευκρινίζω την απάντησή μου):

Ναι

Όχι

Ομαδική

Ατομική

10. Τι σκέφτομαι όταν ακούω τη φράση "Μάχη της Ηλεκτρικής" (γράφω έως 3 λέξεις):

Η απάντησή σας

11. Γιατί θεωρώ σημαντική τη Μάχη της Ηλεκτρικής (γράφω 1-2 προτάσεις):

12. Τι θα ήθελα να ρωτήσω τους Αγωνιστές της Μάχης (γράφω 1-2 ερωτήσεις):

13. Θα ήθελα να συμμετάσχω στη δράση ή να επισκεφθώ την έκθεση ξανά:

Ναι

Όχι

14. Τι μου άρεσε περισσότερο από τη δράση που συμμετείχα/ την έκθεση που επισκέφθηκα (γράφω 1-2 προτάσεις):

15. Πώς αισθάνθηκα μετά την επίσκεψη στην έκθεση/ τη συμμετοχή στη δράση; Γιατί; (γράφω το συναίσθημα και μια σύντομη απάντηση):